

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

SİYASET PSİKOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER:
ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MİSİR ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
GİZEM KEBAPCI

DANIŞMAN
DR. ÖĞR. ÜYESİ MEHMET OSMAN ÇATI

OCAK, 2021

MUĞLA

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “SİYASET PSİKOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER: ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MISIR ÖRNEĞİ” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/01/2021
Gizem KEBAPCI
İMZASI

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DOKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı :KEBAPCI

Adı : GİZEM

Referans No: 10322737

TEZİN ADI

**Türkçe: SİYASET PSİKOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER:
ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MİSİR ÖRNEĞİ**

**Y. Dil: SOCIAL MOVEMENTS WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL
PSYCHOLOGY: THE EXAMPLE OF TUNISIA AND EGYPT IN THE ARAB
SPRING PROCESS**

TEZİN TÜRÜ: Yüksek Lisans

Doktora

Sanatta Yeterlilik

●

○

○

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ

Üniversite : Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Fakülte :

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı :ÇATI, Mehmet Osman

Unvanı :Dr. Öğr. Üyesi

TEZİN YAZILDIĞI DİL :Türkçe

TEZİN SAYFA SAYISI: 114

TEZİN KONUSU (KONULARI) : Siyaset Psikolojisi

Toplumsal Hareketler

Arap Baharı

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER (En az üç en fazla beş adet):

1. Toplumsal Hareketler
2. Meydan Hareketleri
3. Duygular
4. Siyasallaşmış Ortak Kimlik
5. Arap Baharı

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER:

1. Social Movements
2. Square Movements
3. Emotions
4. Politicized Common Identity
5. Arab Spring

1- Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum	☐
2- Tezimden dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir	☐
3- Kaynak gösterilmek şartıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir	☐

Yazarın İmzası :

Tarih : 06/01/2021

SIYASET PSİKOLOJİSİ ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER: ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MİSİR ÖRNEĞİ

ÖZET

Siyaset bilimi ve psikoloji disiplinlerinin sınırları içerisinde şekillenen siyaset psikolojisi alanı; insanların, grupların ve devletlerin siyasal davranışlarını, insanların duygu durumları ile ilişkilendirerek anlamlandırılmasında yardımcı olmaktadır. Toplumsal hareketlerin oluşum süreci, katılımcıları, karşıtlıkları, devamlılığı, yaygınlaşması ve gelişimi itibarıyla birçok ihtilaflı kuram ve kavramın ortaya çıkmasına neden olmuş ve her iki disiplininin akademik yazınında kendine yer bulmuştur. Toplumsal hareketlerin, insanların siyasal davranış üretebilecekleri motivasyonlar ile oluşmaları, bu sürecin siyaset psikolojisi kavramlarıyla incelenmesini gerekli kılmıştır. 2011 yılında yaşanan Arap Baharı hareketleri, Ortadoğu siyasal tarihinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Tunus'taki protestoların, internetteki sosyal ağlar; Facebook, Twitter, Youtube üzerinden oluşup yayılması ve uluslararası boyutta sesini duyurması ve büyük ölçüde lidersiz olarak gelişmesi sebebiyle Arap Baharı sürecindeki hareketler, bu çalışmada meydan hareketleri olarak tanımlanmış ve değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı, toplumsal hareketlerin siyaset psikolojisi kavramları ile açıklanması ve Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır'daki gelişmelerin analiz edilerek sürecin açıklanmasıdır. Bu amaç doğrultusunda, toplumsal hareket kuramları, akademik literatürdeki tartışmalardan beslenerek incelenmiş, Arap Baharı hareketleri meydan hareketleri olarak tanımlanmış ve toplumsal hareketlerin siyaset psikolojisi kavramları olan 'duygular', 'siyasallaşmış ortak kimlikler' ve 'göreceli yoksunluk' çerçevesinde Tunus ve Mısır'da 2011 yılında rejim değişikliklerine yol açan toplumsal hareketler açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal Hareketler, Meydan Hareketleri, Duygular, Siyasallaşmış Ortak Kimlik, Görece Yoksunluk, Arap Baharı, Tunus, Mısır

SOCIAL MOVEMENTS WITHIN THE FRAMEWORK OF POLITICAL PSYCHOLOGY: THE EXAMPLE OF TUNISIA AND EGYPT IN THE ARAB SPRING PROCESS

ABSTRACT

Political psychology as an interdisciplinary field of inquiry connecting political science and psychology explores the role of psychological processes and emotions in order to make sense of the political behaviour of people, groups and states. The formation processes of social movements along with the diversity of their participants, contradictions, continuities, proliferation and development has led to the emergence of many controversial theories and concepts which in turn have found a prominent place in the academic literature of both political science and psychology. The acknowledgement that emotions of people can produce and shape political behaviour has made it necessary to examine the formation of social movements with the help of the theories and concepts of political psychology. The Arab Spring movements experienced in 2011 constitute an important turning point in the political history of the Middle East. The social movements that came into existence during the Arab Spring have been conceptualised as “Square Movements” in this study since they, in contrast to earlier movements, lacked a prominent leader and emerged and spread through the use of Internet-based media sites such as Facebook, Twitter, YouTube that also made the voice of the protesters heard internationally. In this context, the purpose of this study is to analyse the developments that took place in Tunisia and Egypt during the Arab Spring and their explanation with help of the conceptual lens of psychology. In accordance with this purpose, social movement theories have been examined by drawing on the debates in the academic literature; the Arab Spring movements have been defined as square movements; and the social movements which led to regime changes in Tunisia and Egypt in 2011 have been explained through the application of a political psychology conceptual framework that encompasses “emotions”, “politicized common identities” and “relative deprivation”.

Key Words: Social Movements, Square Movements, Emotions, Politicized Common Identity, Relative Deprivation, Arab Spring, Tunisia, Egypt

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın hazırlanmasında emekleri ve katkıları ile bana destek verenlere teşekkürlerimi sunmak istemekteyim. Öncelikle bu tez çalışması sayesinde çalışma fırsatı bulduğum, akademik birikimi ile bana yardımlarını esirgemeyen, harcadığı emeğin yanında, tez çalışmam için gösterdiği özen ve titizlik karşısında kendimi çok şanslı hissettiğim değerli tez danışmanım ve hocam Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Osman ÇATI'ya teşekkürümü sunarım. Siyaset psikoloji alanı ile beni tanıştıran ve okumalar yapmamda katkı sağlayan Doç. Dr. Özlem KIRLI BAYDUR'a ve her biri alanında uzman değerli bölüm hocalarıma teşekkürlerimi saygılarımla sunarım.

Kendi çalışmasına rağmen değerli vaktini ayırarak her türlü desteği veren, tez çalışma sürecinde ihtiyaç duyduğum her anda, bana gerek duyduğum motivasyonu ve manevi desteği sağlayan biricik arkadaşım Aslıhan GENÇ'e; tezin oluşum aşamasında fikirleriyle bana ışık olan, tezin ilerleyişi ile ilgili karar sürecimde bana yardımcı olan canım dostum Burak UYAN'a; bu süreçte Ankara'dan benimle gönül birliği yapan, bana karşı gösterdiği özen, duyarlılık ve sevgi karşısında kendimi her zaman şanslı hissettiğim canım arkadaşım Begüm DADAK'a teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak hayatım boyunca her konuda varlıklarıyla bana destek olan, gösterdikleri anlayış, sevgi ve fedakarlık ile minnet duyduğum canım anneme, babama ve kardeşime derin teşekkürlerimi sunarım.

Gizem Kebapçı

15 Kasım 2020

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER.....	8
1.1. Klasik/Eski Toplumsal Hareketler.....	11
1.1.1. Gustave Le Bon'un Kalabalıklar Yaklaşımı.....	11
1.1.2. Rasyonalist Yaklaşım.....	15
1.1.3. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi.....	17
1.1.4. Siyasi Süreç Yaklaşımı.....	19
1.2. Yeni Toplumsal Hareketler.....	21
1.3. Meydan Hareketleri.....	28
1.4. Toplumsal Hareket Kuramlarının Bir Değerlendirmesi.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN SİYASET PSİKOLOJİSİNİN İNCELENMESİ.....	37
2.1. Duygulanım, Duygular ve Öfke Duygusunun Toplumsal Hareketlerin Oluşumundaki Etkisi.....	39
2.1.1. Duygulanım ve Duygular.....	39
2.1.2. Öfke Duygusu.....	41
2.1.3. Toplumsal Hareketlerde Duyguların İşlevi.....	44
2.2. Siyasallaşmış Ortak Kimlik ve Toplumsal Hareketler.....	46
2.2.1. Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramları.....	46
2.2.2. Toplumsal Hareketlerde Siyasallaşmış Ortak Kimliğin İşlevi.....	48
2.3. Görelî Yoksunluk Kuramı ve Toplumsal Hareketlere Katılım Süreci.....	53

2.3.1. Görelî Yoksunluk Kuramı.....	53
2.3.2. Yoksunluk Hissinin Toplumsal Hareketlere Katılım Sürecine Etkisi.....	55
2.4. Sonuç.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MISIR HAREKETLERİ.....	61
3.1. Arap Baharı Süreci ve Tunus.....	62
3.1.1. Tunus Yakın Siyasi Tarihi ve Arap Baharı Süreci.....	63
3.1.2. Duyguların, Siyasallaşmış Ortak Kimlik Kavramının ve Göreceli Yoksunluk Kuramının İşlevi: Tunus Hareketi.....	66
3.1.3. Kitleseî İletişim Araçlarının Tunus Hareketindeki Rolü: Lidersiz Bir Hareket.....	72
3.2. Arap Baharı Süreci ve Mısır.....	79
3.2.1. Mısır Yakın Siyasi Tarihi ve Arap Baharı Süreci.....	79
3.2.1.1. Mısır’da Gerçekleşen Sivil Toplum Hareketleri ve Arap Baharı Sürecinin Oluşumuna Etkisi.....	85
3.2.2. Duyguların, Siyasallaşmış Ortak Kimlik Kavramının ve Göreceli Yoksunluk Kuramının İşlevi: Mısır Hareketi.....	87
3.2.3. Kitleseî İletişim Araçlarının Mısır Hareketindeki Rolü: Lidersiz Bir Hareket.....	91
3.3. Sonuç.....	96
GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	98
KAYNAKÇA.....	104

KISALTMALAR

Kısaltmalar

Açıklama

ABD

Amerika Birleşik Devletleri

UGTT

Tunus Genel İşçi Sendikaları

IMF

Uluslararası Para Fonu

GİRİŞ

Toplumsal hareketler neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir. 21. yüzyıl ile birlikte, sosyal adaletsizliğin belirgin bir şekilde var olması, medeniyet çatışmalarının oluşması, ekonomik eşitsizlikler ve demokrasinin toplulukların ihtiyaçlarına karşılık verememesi gibi durumlar oluşmuştur. 2011 ve sonrasındaki yıllarda, toplumsal hareketlerin oluşum biçimlerinin değişmesi ile birlikte, bu alanda akademik çalışmaların yapılması büyük bir önem taşımaktadır.

Toplumsal hareketlerin araştırma konusu olduğu çalışmalarda, genellikle bu hareketlerin tarihsel gelişimi ve kavramsal çerçevelerin incelenmesi ve değerlendirmesi yapılmıştır. Toplumsal hareketlerin anlaşılmasında, literatürün genişletilmesine ve disiplinler arası teorilere ihtiyaç vardır. Toplumsal hareketleri oluşturan ve toplumsal hareketleri başlatan en önemli aktör bireydir. Çünkü bu eylemleri, direnişleri, başkaldırıları gerçekleştiren canlı kanlı insanlardır. Bu sebeple, toplumsal hareketlere katılan kişilerin duygu durumu, karar alma süreçleri, inançları, istekleri, öfkeleri, umutları ve motivasyonu önem taşımaktadır.

Arap Baharı alanındaki akademik çalışmalara bakıldığında, farklı kuramsal yaklaşım örnekleri bulunmaktadır. Jamie Allinson, karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji yöntemini kullanarak; jeopolitik bağlam, devletin göreceli otonomisi/özerkliği ve sınıf güçlerinin dengesi açısından Arap devletlerinin değişen yörüngesini açıklamaktadır. Hipotezlerinde Arap Baharı sürecinin açıklanmasında, sınıf analizinin yokluğunun bir eleştirisini yapmakta ve işçi hareketlerinin önemini vurgulamaktadır. Allinson çalışmasında; Tunus, Mısır ve Suriye vakalarının ampirik/deneysel bir karşılaştırmasını yapmıştır. İşçi hareketinin en güçlü yer olduğu Tunus'ta anayasal bir uzlaşmaya varılırken, en zayıf işçi hareketine sahip devlet olan Suriye'nin karşı devrim ve iç savaşın içine düşmüş olmasını, Mısır'ın durumunun ise bu iki kutup arasında uzanan bir yerde olduğunu gözlemleyerek işçi hareketlerinin önemini vurgulayan tezini desteklemiştir.¹

Alfred Stepan ve Juan Linz ise, Arap Baharı olayları ile öne çıkan üç konuya odaklanmaktadır. Bunlardan ilki; özellikle dünyanın Müslüman çoğunluklu

¹ Jamie Allinson, "Class Forces, Transition and The Arab Uprisings: A Comparison of Tunisia, Egypt and Syria", *Democratization*, Cilt:22, Sayı:2, 2015.

lkelerindeki din ve demokrasi arasındaki ilişki, ikincisi; demokratik ve otoriteryen unsurların karışımı olan hibrit rejimlerin özelliği ve sonuncusu; sultanizmin doğası ve demokrasiye geçiş için onun ıkarımlarıdır.² Yazarlara göre, her ikisinin gelişmesi için demokrasi ve din arasında kurumsal bir farklılık olması gerekmektedir. Bu farklılık ise, Stepan tarafından ‘ikili hoşgörü’ olarak isimlendirilmektedir.³

Raymond Hinnebusch ise, Democratization dergisinin Arap ayaklanmalarına ayrılan özel sayısının giriş makalesinde ayaklanmaların yaşandığı ülkelerde ortaya çıkan farklı sonuçların kavramlaştırılması girişiminde bulunmuştur. Hinnebusch tarafından aktarıldığı üzere özel sayıda yer alan makaleler özellikle devlet kapasitesinin kp kmediğine bağlı olarak farklı sonuçların yaşandığı  ülkeye odaklanmaktadır: devletin başarısızlığı ve iç savaş (Suriye); hibrid rejimin restorasyonu (Mısır); ve demokrasiye geçiş (Tunus). Hinnebusch’a göre rejimlerin ve muhalefetlerin ayaklanmaların başlangıcındaki nitelikleri ayaklanma sonrasında ortaya çıkan farklı sonuçları açıklamaktadır. Hinnebusch muhalefet açısından rejim karşıtı seferberliğin boyutları ve barışçıl bir değişim gerçekleştirebilme kapasitesini ön plana alırken, hüküm süren otoriter rejimler açısından da bu rejimlerin direnme kapasitelerindeki değişimlerin önemine işaret etmektedir.

Bu çalışmada ise, Arap Baharı siyaset psikolojisi kavramları ile değerlendirilecektir. Bu bağlamda, yukarıda verilen örneklerden farklı olarak, Arap Baharı sürecinin, siyaset psikolojisi kavramları ile ele alınması ve analiz edilmesi yeni bir kuramsal yaklaşım rneği oluşturacaktır. Çünkü siyaset psikoloji alanı siyasal davranışı anlamlandırmak için psikolojiyi kullanan disiplinler arası bir özellik barındırmaktadır. Daha açık bir anlatımla, toplumsal hareketlerin siyaset psikolojisi açısından incelenmesi, siyaset bilimi ve psikoloji arasında bir orta yol bulunarak; bu iki disiplini birleştirecek ve daha kapsamlı olarak toplumsal hareketlerin oluşmasındaki sürecin anlamlandırılmasında yardımcı olacaktır.

Tüm bunlardan yola çıkılarak ileride üzerinde durulacak sebeplerde ilave edilerek, bu çalışmada, Arap Baharı sürecinde; hareketlerin başlamasına ve insanların bu

² Alfred Stepan ve Juan Linz, “Democratization Theory and The Arab Spring”, *Journal of Democracy*, Cilt:24, Sayı:2, 2013, 15-30.

³ Stepan ve Linz, a.g.m., s. 22.

hareketlere katılmalarının sebeplerine bakılarak, siyasi ve psikolojik faktörlerin bu sürecin gelişiminde oynadıkları rolün önemi vurgulanacak ve Ortadoğu siyaseti ve psikoloji ilişkisi üzerinden ele alınacaktır.

Tezin temel iddiası, bireylerin duygularından bağımsız düşünülememesi sebebiyle, toplumsal hareketlerin duygusal hareketler olarak tanımlanması ve siyaset psikolojisi kavramlarıyla açıklığa kavuşturulması gerektiğidir. Bu çerçevede tezin üç ardıl iddiası daha bulunmaktadır: (1) Siyasallaşmış ortak kimlik, bireylere güç vererek daha fazla eyleme katılma istekliliğini artırmaktadır. (2) Tunus ve Mısır'daki harekete katılan insanların, öteki olmalarının, aşağılanmalarının sonucu olarak hissettikleri korku ve kaygılarını, öfke ve umut duygularına dönüştürebilmiş olmaları ve sonrasında toplu eylemlere katılabilmiş olmaları toplumsal hareketlerin başlamasına neden olmuştur. (3) Toplumsal hareketlerin oluşma nedenleri temelde adaletsizlikte yatmaktadır.

Diğer yandan bu tez çalışması aşağıda yer alan ana araştırma sorularına yer verecektir: Bir kişi ya da bir grubun, cezalandırılacaklarıyla tehdit edilmesi ve toplu eyleme katılmamaları konusunda uyarılmaları söz konusu iken, bu kişiler bireysel olarak harekete geçmeye ne zaman ve nasıl karar verirler? Meydan hareketlerinin çoğunlukla lidersiz hareketler olması ile kitlesel iletişim araçlarının kullanılması arasındaki bağlantı nasıl oluşmuştur? Bireylerde yoksunluk hissinin oluşması ve siyasallaşmış ortak bir kimliğin yaratılmasının bir isyanın oluşmasındaki etkisi nedir? Bu sorulara cevap bulma amacı ile tezde niteliksel yöntem kullanılmış; çoğunlukla İngilizce ikincil kaynaklardan, makale, kitap, rapor ve internet sitelerinden yararlanılmıştır. Toplumsal hareket kuramlarının benzerlikleri ve farklılıkları olarak ele alındığından ve Tunus- Mısır ülkeleri üzerinden Arap Baharı sürecinin başlaması analiz edildiğinden karşılaştırmalı yöntem analizi kullanılmıştır.

Bu çalışmanın analiz kısmı, Arap Baharı sürecinde Mısır ve Tunus'taki toplumsal hareketlere dayanacaktır. Arap Baharı süreci; Tunus, Mısır ve Libya da rejim değişikliğine; Suriye ve Yemen'de iç savaşa varacak bir etkiye neden olmuştur. Arap Baharı neredeyse tüm Arap Dünyası'nda etkileri olmuştur. Bu çalışmada, Tunus ve Mısır'ın seçilmesinin birincil nedeni, Arap Baharı sürecinin başladığı ilk iki ülke olmalarıdır. Ayrıca, bu süreçte Tunus hareketi sonrasında ülkede demokratik bir yapı

kurulmaya çalışılması ve Mısır hareketi sonrasında Mübarek rejiminin devrilmesi ancak askeri vesayetın siyaset üzerindeki etkisinin arttığı bir siyasal sistem oluşması karşılaştırmada iki ülkenin seçilme nedenleri arasındadır. Tunus ve Mısır arasındaki farklılıklara bakıldığında, Tunus'un nüfusu 10,5 milyon iken, Mısır'ın nüfusu 81 milyondur.⁴ Tunus hareketlerinde kullanılan sloganlardan biri 'Degage!' Fransızca'da defol demek iken, Mısır hareketlerinde kullanılan slogan 'İrhal!' Arapça'da defol demektir.⁵ Tunus'ta kentleşme oranı Mısır'a göre daha yüksektir. Tunus, Arap ülkeleri arasından kadınların en özgür olduğu, sosyal yaşama en yüksek düzeyde katıldığı ve farklı inançlara saygının bulunduğu bir ülkedir. Tunus'un eğitim düzeyi de, Mısır'a göre yüksektir. Mısır'da ordu; politikadan, ekonomiye ve sivil topluma kadar yaşamın her alanında aktif ve etkili iken, Tunus'ta ordu aynı oranda politikleşmemiştir. Ancak, farklılıklara rağmen, iki ülke arasında ana benzerlikler de bulunmaktadır. İsyanların başlaması ve gelişim süreci bakımından bu iki ülke benzer özellikleri taşımaktadır. Tunus nüfusunun yüzde 98'e yakınınnı Sünni Araplar oluşturmaktadır. Mısır'ın nüfusunun da yüzde 90'a yakınınnı Sünni Araplar oluşturmaktadır. İki ülke de, neo liberal politikaları benimsemiş ve ekonomik reformlar yapmışlardır. Bu ekonomik reformların uygulanmasıyla, zengin ve fakir arasındaki fark daha çok açılmıştır.

Tunus ve Mısır'daki toplumsal hareketler, demokratik ortam olmadığı halde eylemlerin gerçekleşmesine, toplu eylemlerin ve hareketin oluşmasında siyasallaşmış ortak kimliklerin ve görelı yoksunluk kavramlarının ne kadar etkili olduğuna örnek teşkil etmektedir. Tunus'taki durum, özgürlük ve haysiyet için, kurumsal olarak desteklenen aşağılanmaya tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tunus ve Mısır'daki hareketlere katılan insanların, öteki olmalarının, aşağılanmalarının sonucu olarak hissettikleri korku ve kaygılarını, öfke ve umut duygularına dönüştürebilmiş olmaları ve sonrasında toplu eylemlere katılabilmiş olmaları, bu ülkelerde toplumsal hareketlerin başlamasına neden olmuştur. Arap Baharı'nın Tunus'ta başlaması ve sonrasında Mısır ve diğer birçok Ortadoğu ülkesine örnek teşkil etmesi ve cesaretlendirmesi önemli bir unsurdur. Tunus'taki protestoların, internetteki sosyal

⁴ James L. Gelvin, *The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 35.

⁵ Gelvin, *a.g.e.*, s. 34.

ağlar; Facebook, Twitter, Youtube üzerinden oluşup yayılması ve uluslararası boyutta sesini duyurması önemli bir örnek olarak ele alınacaktır. Tunus ve Mısır devrimini başlatan ağların kendiliğinden ve büyük ölçüde leadersiz olması da araştırmanın hipotezlerinin örneklenmesinde yardımcı olacaktır.

Arap Baharı'nın çok sayıda nedenleri arasında ekonomik ve siyasi menşeli olanlar yer almaktadır. Ekonomik reformlar uygulanmaya çalışılmış fakat başarılı olunamamıştı. İşsizlik birçok Ortadoğu ülkesinde yüksek düzeylerdeydi ve bölge nüfusunun 30 yaş altında kalan kesiminin yüzde 60'ının işsiz olmasıyla bu durum daha kötüye gitmekteydi.⁶ Üniversite mezunları işsiz kalmış, genç nüfusta memnuniyetsizlik artmıştı. Bu bölgedeki ülkelerde yolsuzluk bilinmeyen bir şey değildi, yolsuzluğa ek olarak vatandaşlar kamu kurumlarında rüşvet talepleriyle karşılaşmaktaydılar. Bölgede memnuniyetsizlik yaratan diğer bir mesele ise, otoriter rejimlerin devam etmesiydi. Hareketler başladığında, Mısır'da Hüsnü Mübarek 31 yıldır; Tunus'ta Bin Ali 24 yıldır iktidardaydı. Otoriter yöneticiler yönetimlerini, anayasal hakları askıya alarak ve insanları haksız yere gözaltına alıp cezaevlerinde tutarak devam ettirmektedirler.

Bütün bu meseleler, özellikle genç nüfusun eğitilmiş ve bilinçli kesimlerinde bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu memnuniyetsizlik, yeni bir siyasallaşmış ortak kimliğe dönüşmüştür. Bu kimliğe bakıldığında, temel meseleler insan hakları, demokratik siyasal bir sisteme katılma istekliliği ve adalet kaygısını kapsamıştır. Bu duruma ek olarak da, sosyal medyanın büyümesi, ülkede yaşanan olayların diğer ülkelere yansıtılmasıyla farkındalığın artmasına katkı sağlamıştır. 1996 yılında yayına başlayan El Cezire, Arapça haber içerikli ilk kanal olmuş ve bu kanalda haberlerin yanı sıra tartışma programları da yer almıştır. Böylece siyasal farkındalığı olan bir grubun genişlemesine katkıda bulunmuştur.

Tezin birinci bölümünde öncelikle, kuramsal ve kavramsal tartışmalar çerçevesinde toplumsal hareketler ele alınacaktır. Teorik tartışmalara bakıldığında, Modern toplumsal hareketlerin başlangıcı 19. yüzyılın ikinci yarısı olarak kabul görürken,

⁶ Gelvin, *a.g.e.*, s. 7.

yeni toplumsal hareketlerin ise 20. yüzyılın ikinci yarısında başladığı bilinmektedir.⁷ 1960'lar ile birlikte küresel boyutta gerçekleşen hızlı değişim ve dönüşümler, sistem karşıtı olan hareketlerde de bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm ve değişimler; toplumsal hareketlere katılan kişilerin amaçlarının farklılaştığını, meselelerin çeşitlendiğini ve sınıf temelli bir yaklaşımdan uzaklaşıldığını göstererek toplumsal hareketler arasında eski ve yeni ayrımının yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, eski toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketleri kuramları incelenecektir. Arap Baharı hareketleri meydan hareketleri olarak tanımlanacaktır.

İkinci bölümde ise, siyaset psikoloji kavramları açıklanacak ve bu kavramların toplumsal hareketlere katılımındaki rolü ele alınacaktır. Toplumsal hareketlerin oluşma nedeni temelde adaletsizlikte yatar. Birçok insan, ekonomik sömürü, eşitsizlik, demokratik olmayan siyasal sistem, otoriter devletler, dinsel sömürü, adil olmayan yargılama, kişisel özgürlüklerin yok sayılması, erkeklerin kadın ve çocuklar üzerindeki kesin egemenliği, homofobi gibi adaletsizliklere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin herhangi bir tahakkümün birçok boyutuna karşı çıkmasının her zaman yapısal bir sebebi ve bireysel gerekçeleri olmuştur. Bu çalışmada, bir kişinin ya da bir grubun, cezalandırılacaklarıyla tehdit edilmesine ve bu konuda uyarılmasına rağmen bireysel olarak harekete geçmeye ne zaman ve nasıl karar verdiği açıklanmaya çalışılacaktır. Toplumsal hareketler ya da isyanlar; bir stratejiyle başlamadığı için, toplumsal hareketler, insan psikolojisinden etkilenen duygusal hareketlerdir. Arap Baharına katılan insanlar öfkelenedikleri rejime karşı ortak kimlikler altında bir araya gelebilmiş ve siyasallaşmış ortak kimlikler yaratmışlardır. Bireylerin yaşadığı göreceli yoksunluk hissi, bu durumun muhatabı olan lider, rejim, grup, devlet gibi aktörlere meydan okumaya, onlarla karşı karşıya gelmeye motive olmalarını sağlamıştır.

Bu çerçevede üçüncü bölümde öncelikle, Tunus ve Mısır'ın Arap Baharı süreci başlayana kadar olan yakın dönemde yaşanan siyasi ve ekonomik durumlar ele alınacaktır. Sonrasında, Arap Baharı süreci ve duyguların, siyasallaşmış ortak

⁷ Elif Demiroğlu, "Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt:2 Sayı:1, İstanbul 2014, s. 134.

kimlikler yaratmanın ve görelî yoksunluk hissinin süreçteki etkisi analiz edilecektir. Hareketlerin toplu eyleme hızlıca dönüşmesi ve bir şehirden başka bir şehre, şehirlerden ülkelere ve ülkelerden başka ülkelere sıçraması kontrol edilememektedir. Bunlar göz önüne alındığında, toplumsal hareketler kendiliğinden oluşmakta ve yayılmaktadır. Planlı bir süreçle değil, anlık eylemler ve protestolarla görünür olmaktadır. Sürecin hızlanması ve kontrol edilmeden yaygınlaşması kitlesel iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Tunus'ta başlayan protestolar, internetteki sosyal ağlarla insanların hayatlarındaki sosyal ağlar arasındaki bağlantıda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çalışmada kitlesel iletişim araçlarının Tunus ve Mısır isyanlarının gelişmesindeki etkisi değerlendirilecektir.

Tezin sonuç bölümünde kuramsal ve kavramsal tartışmaların ışığında genel bir değerlendirme yapılacaktır. Bu tezin, bireylerin yaşadığı duyguların siyasal davranış geliştirme açısından iki durum arasındaki ilişkiyi anlamada bir çerçeve sunması beklenmektedir. Buna ek olarak, Arap Baharı sürecinin oluşmasında, direniş ve mücadelelerin devam etmesinde, gerçekleşen duygu durumlarının sağladığı katkılar ve sonuçların anlaşılmasına yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KURAMSAL VE KAVRAMSAL TARTIŞMALAR ÇERÇEVESİNDE TOPLUMSAL HAREKETLER

Toplumların tarihine bakıldığında farklı coğrafyalarda ortaya çıkan çatışmalar, toplumsal talepler, başkaldırıları, direnişler hiçbir zaman eksik olmamıştır. Bu değişim ve çatışmaların insanlık tarihine önemli etkileri olmuştur. 19. yüzyıldan itibaren bu çatışmalara toplumsal hareketler denmiş ve tanımı yapılmıştır. Sosyal psikoloji alanında çalışmaları olan Bert Klandermans, toplumsal hareketleri şu şekilde tanımlamıştır: “Toplumsal hareketler, ortak amaçlara sahip ve dayanışma içinde olan insanlar tarafından ve yetkililerle sürekli etkileşim içinde yapılan toplu meydan okumalardır.”⁸ 2013 yılında Jacqueliën van Stekelenburg ve Bert Klandermans toplumsal hareketlerin üç niteliğini dile getirerek bir tanımlama oluşturmuşlardır. İlk nitelik olarak, “toplumsal hareketlerin mevcut yapıya, mevcut iktidar yapılarına, yetke sahiplerine ve kültürel normlara karşı meydan okuyan ortak girişimler olduğunu”; ikinci olarak, “ortak bir amaca ve dayanışmaya sahip olduğunu” ve son olarak, “uzun süreli toplu bir eylem içinde bulunulması gerektiği” şeklinde açıklamışlardır.⁹ Genel anlamıyla toplumsal hareketleri; “elitlere, otoritelere, başka gruplara ya da kültürel kodlara karşı, elitler, diğer gruplar ve unsurlarla kalıcı bir etkileşim içinde, ortak hedeflere sahip ve dayanışma içinde olan bireyler tarafından geliştirilen kolektif eylemler” şeklinde tanımlamak mümkündür.¹⁰

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle, kuramsal ve kavramsal tartışmalar çerçevesinde toplumsal hareketler ele alınacaktır. Teorik tartışmalara bakıldığında, 19. yüzyılın ilk yarısını izleyen yüz yıllık dönem birinci kısım olarak; 20. yüzyılın ikinci yarısı ve günümüze kadar olan süreç ise ikinci kısım olarak ayrılmıştır. İkinci kısım ise, yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılmıştır.¹¹ 1960’lar ile birlikte küresel boyutta gerçekleşen hızlı değişim ve dönüşümler, sistem karşıtı olan hareketlerde de bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşüm ve değişimler; toplumsal hareketlere

⁸ Bert Klandermans, *The Sociology of Protest*, Blackwell, Oxford 1997, s. 2.

⁹ Jacqueliën van Stekelenburg ve Bert Klandermans, “The Social Psychology of Protest”, *Current Sociology Review*, Cilt:61 Sayı:5-6, 2013, s. 887.

¹⁰ Sidney Tarrow, *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press, Cambridge 2011, s. 7.

¹¹ Demiroğlu, a.g.m., s. 134.

katılan kişilerin amaçlarının farklılaştığını, meselelerin çeşitlendiğini ve sınıf temelli bir yaklaşımdan uzaklaştığını göstererek toplumsal hareketler arasında eski ve yeni ayrımının yapılmasını gerekli kılmıştır.

Toplumsal hareketler literatüründe, eski ve yeni toplumsal hareketler ayrımı yapıldıktan sonraki süreçte, 2011 yılında gerçekleşen Tunus hareketleri ve sonrasında İspanya'daki İndignados ve Yunanistan'daki Aganaktismenoi hareketleri göstermiştir ki bu yapılan ayrım, 2011 sonrası hareketlerin açıklanmasında yeterli değildir.¹² İşgal hareketlerinin 2011 yılı sonrasında; Ortadoğu, Afrika, Uzak Doğu ve Avrupa'da yayılmasıyla birlikte bu hareketlerin analizleri yapıldığında, eski ve yeni toplumsal hareketler literatüründe kesin olarak bir kategoriye koyulup, analizinin yapılamadığı görülmektedir. 2011 sonrası toplumsal hareketler literatürü incelendiğinde uzmanlar tarafından yeni kavramsallaştırma çabaları öne çıkmaktadır. Bunlar arasında meydan hareketleri yer almaktadır.

Meydan hareketleri, klasik toplumsal hareketler ve yeni toplumsal hareketler kategorilerinde mevcut benzerlikler ve farklılıklar barındırmaktadır. Diğer yandan 2011 ve sonrasında meydana gelen toplumsal hareketlerde, klasik ve yeni toplumsal hareketlerden kesin bir kopuş yoktur.

Tezin bu bölümünde, klasik toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketleri kuramsal olarak analiz edilecektir. Klasik ve yeni toplumsal hareketler ayrımının kesin bir şekilde yapılmasının, toplumsal hareketlerin açıklanmasında bir zorluk oluşturduğu ortaya konulacaktır. 2011 sonrası dönemde, bu ayrımın toplumsal hareketleri açıklamada yetersiz kaldığı vurgulanacaktır. Arap Baharı sürecinin analizi, yeni toplumsal hareketler kuramı ile mümkündür fakat eksik kalmaktadır. Bu sebeple, Hayriye Özen'in üstünde durduğu bir kavram olan, meydan hareketleri ile açıklanmaya çalışılacaktır.¹³

Bu bölümde ilk olarak, klasik toplumsal hareketler açılacaktır. Öncelikle, Gustava Le Bon'un kalabalıklar yaklaşımı ele alınacaktır. Gustava Le Bon'un kalabalıklar

¹² Vehbi Bayhan, "Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi", *Birey ve Toplum*, Cilt:4, Sayı:7, Bahar 2014, s. 24.

¹³ Hayriye Özen, "Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler", *Mülkiye Dergisi*, Cilt:39, Sayı:2, 2015, s. 13.

yaklaşımı, toplumsal hareketler ve kitle hareketleri alanında ilk çalışmalardan biridir. Le Bon için kitlesel ve toplumsal hareketler insanların kalabalıklar içinde kendilerini içgüdülerine bıraktıkları bir irrasyonellik durumudur.¹⁴ Bu görüşe karşıt olarak meydana gelen ve bireylerin rasyonel eylemlerinin sonucu olarak toplumsal hareketlere katıldığını açıklayan Rasyonalist yaklaşım ele alınacaktır. 1970'li yıllar ile ortaya çıkan ve rasyonalist yaklaşımın gelişmiş ve dönem koşullarına göre eklemeler yapılmış hali Kaynak Mobilizasyonu kuramı ele alınacaktır. Bu bölümde son olarak, Kaynak Mobilizasyonu kuramının eksikliklerini değerlendirerek geliştirilen bir yaklaşım olan Siyasi Süreç Kuramı incelenecektir.

İkinci olarak, yeni toplumsal hareketler detaylı olarak incelenecektir. Modernitenin yayılması ve küresel anlamda genişlemesi ile ekonomik ve siyasal sistem unsurlarının neden olduğu bunalımlar sonucunda ortaya çıkan toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılmıştır. Çalışmada yeni toplumsal hareketlerin, eski toplumsal hareketler ile farklılaştığı noktalar ele alınacaktır.

Üçüncü alt başlık olarak, meydan hareketleri incelenecektir. 2011 sonrası toplumsal hareketlerin açıklanmasında, gelişen eylemlerin yapısı, katılan aktörler ve iktidar karşıtı olup olmamaları etkenleriyle yeni toplumsal hareketlerden farklılaşmış ve yeni bir kuramın oluşması ve hareketlerin incelenmesi gerekmiştir.

Le Bon kitleler psikolojisi kitabında, kalabalıkların ve kitlelerin yalnızca yıkıcı bir rol oynayacağını altını çizmektedir.¹⁵ Bireyin kitle içindeki davranışları ile tek başına davranışları birbirinden farklılaşmaktadır. Artık bireyler farklı bir kimliğe bürünmektedir. Bu kolektif ruh, kişilerin akli melekelerini ve şahsiyetlerini siler, şuuraltı tamamen hâkim duruma gelir.¹⁶

Toplumsal hareketlerin irrasyonel bir durum olduğunu tanımlayan Le Bon'un yaklaşımına karşıt teoriler ve yaklaşımlar, İkinci Dünya savaşı sonrasında oluşmaya başlamıştır. Rasyonalist ekol, kolektif eylemin mantığını ele almıştır. Bu ekolde, davranış ve içgüdü kavramlarının yerini bilinçli bir tercih ve eylem kavramları almıştır. Böylelikle toplumsal hareketler, rasyonel bir hareket olarak tanımlanmaya

¹⁴ Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, Alter Yayıncılık, (Çev. H. İlhan), Ankara 2017.

¹⁵ Le Bon, *a.g.e.*, s. 6.

¹⁶ Le Bon, *a.g.e.*, s. 16.

başlanmıştır.¹⁷ Bu rasyonel durumda, bireylerin kar-zarar hesabı çerçevesinde hareket ettiği ve bir amacının olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

1960'lı yıllar ile birlikte, bireyi ön plana çıkaran yaklaşımlardan uzaklaşmış ve örgütler ele alınmıştır. Kaynak mobilizasyonu teorisinde, toplumsal hareket örgütlerine odaklanılmıştır. Toplumsal hareketler için parasal kaynakların sağlanması ile en önemlisi bu kaynakları kullanarak seferberliğin başlatılması ve oluşması önem taşımaktadır. Daha önce bahsedilen rasyonel yaklaşımda bireyin rasyonel olması ele alınırken, burada rasyonel örgütlülük ön plana çıkmaktadır.

Toparlamak gerekirse, Tunus hareketleri ve Mısır hareketlerinin açıklanmasında, yeni toplumsal hareketler kuramından faydalanılacağı gibi, meydan hareketleri kuramından da faydalanılacaktır. Meydan hareketlerinin tanımı ve özellikleri üzerinde durulacaktır. Arap Baharı sürecinde gerçekleşen toplumsal hareketlerin meydan hareketleri kuramı ile değerlendirmesi yapılacaktır.

1.1. Klasik/Eski Toplumsal Hareketler

1.1.1. Gustave Le Bon'un Kalabalıklar Yaklaşımı

On dokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyılın büyük bir döneminde uzmanlar, toplumsal hareketleri irrasyonel olarak nitelendirerek, belirli bir düzeni olmayan, kontrol edilemeyen ve odak noktaları olmayan hareketler olarak tanımlamışlardır. Gustave le Bon, 1895 yılında yayımlanan "The Crowd" adlı kitabında toplumsal hareketlere katılan kişileri, şu şekilde değerlendirmektedir: "Bir kalabalığa dönüşmeleri bu kişilerin, tek başlarıyken hissedeceklerinden, düşüneceklerinden ve hareket edeceklerinden çok farklı şekilde hissetmelerine, düşünmelerine ve hareket etmelerine neden olan, bir tür kolektif zihne sahip olmalarına yol açar."¹⁸ Le Bon'u fikir olarak izleyenler, kolektif davranışı ilk olarak psikolojiye; toplumsal hareketleri ise, bireylerde meydana gelen memnuniyetsizliklere ve bastırılmış hayal kırıklıklarının açığa çıkmasına bağlamışlardır. Örneğin Herbert Blumer; bu durumu bulaşıcı bir "döngüsel tepki" olarak tanımlamaktadır. Döngüsel tepkiyi açıklarken,

¹⁷ Charles Tilly, *Toplumsal Hareketler 1768-2004*, (Çev. O. Düz), Babil Yayınları, İstanbul 2008, s. 32.

¹⁸ Doğan Çetinkaya(Aktaran), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim*, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 27.

toplumsal harekete ve kitle hareketine katılan bireylerin, “ne istedikleri konusunda endişeli ve kararsız olduklarından, yapılması gereken insan davranışlarını taklit etmeleri” olarak değerlendirmiştir.¹⁹

Le Bon’un kalabalıklardan bahsederken en çok kullandığı kelime, aşırılıktır. Kitle içindeki insanı, normal insanlardan aşağı görür. Kitlelerin tahrik olma potansiyelinin yüksek oluşu ve öfkesinin yüksek olması, kitlelere dışarıdan gelen bütün kıskırtmaların esiri olmasına neden olur.²⁰ Böylelikle kitleler, çok kolay yönlendirilebilir yığınlar haline gelirler. Le Bon; kitle içindeki bireyi, telkinlere itaat eden ve kolay inanır kimseler olması şeklinde tanımlar. Kalabalıkların özelliklerinden bahsederken şu kavramları kullanır: “çabuk kanmaları”, “duygularını abartmaları”, “aşırılıkları”.²¹

Bu şekilde yorumlandığında, kalabalıkların eylemleri bir felaket olarak resmedilmektedir. Kalabalık içindeki bireyler, irrasyonel bireyler olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal bağlamda bakıldığında; ani toplumsal değişimlerin, kitle olarak hareket etmenin yarattığı bir gerilim sonucu oluşması söz konusudur. Hareketlerin kolektif olarak oluşmasında bu gerilimin rolü önemlidir. Neil Smelser; toplumsal hareketlerin oluştuğu dönem içindeki politik ve ekonomik gerilimleri de içine alarak, “yapısal gerilimi” toplumsal hareketler ve kitle hareketleri için gerekli önemli bir adım olarak ele almıştır.²² Toplumsal hareketlerin belirli bir değişim arzusu var olduğu düşünülürse, değişimin gerçekleşmesi de bu gerilimin sonucu olarak oluşabilmektedir.

Kitle toplumu kuramcıları, kitle içindeki bireyin kurumlarla ve cemaatlerle bağları olmadığını dile getirirler. Yalnız olan bireylerin güçlenmek istemesiyle de kitle hareketlerine katılımı mümkündür.²³ Burada kitle içindeki bireylerin, bağ kurmak amacıyla ve anlam arayışı amacı ile kitle hareketinde var olmaya çalıştıkları vurgulanmıştır.

¹⁹ Clark Mcphail, “Blumer's Theory of Collective Behavior: The Development of a Non-Symbolic Interaction Explanation”, *Sociological Quarterly*, Cilt:30, Sayı:3, 2005, s. 406.

²⁰ Le Bon, *a.g.e.*, s. 25.

²¹ Le Bon, *a.g.e.*, s. 26.

²² Neil Smelser, *Theory of Collective Behavior*, Free Press, New York 1962, s. 98.

²³ Le Bon, *a.g.e.*, s. 21.

Kitle siyaseti aracılığıyla; toplumun büyük bir kısmı, politik hayata daha çok katılmaya başlamıştır. Politik bir amaç için ortaya çıkan kitle tabanlı örgütlenmeler ve özellikle genel oy hakkı için yapılan mücadelede kitle hareketleri etkili olmuştur. 19. yüzyılın başlarında, moderniteye iyimser bir bakış açısı bulunmaktadır. Fakat kitlesel seferberliğin oluşmasıyla 19. yüzyılın politik düşüncelerine kitlesel hareketler damgasını vurmuştur. Bu siyasal ortama bakıldığında, rasyonel bireyi temel alan anlayışların yerini daha çok bireyin inanç, değer ve duygularının ön plana çıktığı bir anlayış almıştır.²⁴

Le Bon; kitle içindeki her bireyin bilgi düzeyinin farklı olmasının, birçok konuda uzmanlaşmış olması ya da uzmanlaşmamış olması gibi özelliklerin kitle içinde var olmaya başladıkları süre ile devam eden süreçte yok olmaya başladığını öne sürmüştür. Her birinin tek tek sahip olduğu gözlem yeteneğinin ve eleştirel bakış açısının kaybolduğunu ve bütünleşmiş bir kitle karakteri gösterdiklerini açıklamıştır.²⁵ Le Bon bu fikri bir örnekle desteklemektedir. Örnekte, “iki genç kızın, nehirde boğularak öldüğünün haberi yapılmıştır. Bu çocuklar, on iki şahit tarafından kesin olarak teşhis edilip tanınmıştır. Bunun sonucunda hiçbir şüphe kalmamıştır. Fakat cenazeler mezara konulmak üzere iken, boğulmuş sanılan kızların hayatta oldukları ve ölü kızlara sadece uzaktan benzedikleri tesadüfen anlaşılmıştır. Bir endişenin kurbanı olan ilk şahidin iddiası, bütün öteki şahitlerde aynı kanaati uyandırmaya yetmiştir.”²⁶ Burada Le Bon, aynı kanaatin, grup olarak telkin haline nasıl geldiğini bir örnekle desteklemek istemiştir.

Kitle içinde uyandırılan bir düşünce, oluşan ilk fikir, bütün alana yayılan ve eleştiri hassasiyetini ve insanın yorumlama kabiliyetini devre dışı bırakan bir yanlış anlamının oluşmasına neden olmaktadır. Zihnin tasarlamış olduğu ilk fikir, belki de oluşan bir hayaldir ve sonrasında kitleler bu fikir ile hareket etmektedirler. Bu sebeple, kitlenin lideri çok önemlidir ve bunun bilincinde olan bir lider, tüm kitleyi

²⁴ Russel Keat ve John Urry, *Bilim Olarak Sosyal Teori*, (Çev. N. Çelebi), İmge Kitabevi, Ankara 1994, s. 98.

²⁵ Le Bon, *a.g.e.*, s. 44.

²⁶ Le Bon, *a.g.e.*, s. 45.

kendi kontrolünde kolaylıkla yönetebilmektedir. Çünkü Le Bon' a göre “kitle, çobanına sahip bir sürüdür.”²⁷

Le Bon, kitleyi yöneten önderleri tanımlarken şu şekilde tanımlamalar yapmaktadır: “Önderler, özellikle nevrotik olanlar, yaradılış olarak heyecanlı olanlar, deliliğin sınırında yaşayanlar arasından çıkarlar. Savundukları fikir ve amaçları ne kadar kötü olursa olsun, onların kanaatlerine karşı her uygulama ve her değerlendirme hükümsüz kalır.”²⁸ Kitle içindeki bireyler iradelerini kaybettiklerinden, iradesi sağlam olana ve güçlü olana içgüdüsel olarak kendilerini teslim ederler.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Kitle Toplumu kuramcıları, protestoların ve hareketlerin bir sapkınlık ve yoksunluk duygusu ile ortaya çıktığını tahlil etmiştir. Kitle eylemlerinin, toplumsal hareketler ve protestolar, modernleşmenin faydalarından yararlanamamış ve bunun yoksunluğunu çeken bireyler tarafından gerçekleştirildiği öne sürülmüştür.²⁹ Modernleşme; bir şekilde toplumun bir kesimini mutsuz etmiş, bu neden ile yeni bir sorun ortaya çıkarmıştır. Bu kuram savunucularına göre; sorunun ortadan kalkması toplumun modernleşmeden faydalanamayan kesiminin, modernleşmenin faydalarından yararlanmaya başlaması ile ilgilidir.

Le Bon' un geleneğinden ayrıışan düşünürler, kitle hareketine katılan bireyleri irrasyonel olarak tanımlamak yerine, “yaratıcı” diye tanımlayarak hoşgörölü bir yaklaşım göstermişlerdir. Ralph Turner ve Lewis Killian kolektif davranışın patolojik değil, normal olduğunu öne sürmüştür. Kolektif davranışı ise şu şekilde açıklamışlardır: “Herhangi bir durumdaki doğru ve yanlışın yeni baştan ortaklaşa tanımlanması meşruiyet sağlar ve kolektif davranış içinde nasıl hareket edileceğini koordine eder.”³⁰ Bu açıklamaya bakıldığında; kitle hareketi içindeki bireylerin ve protestocuların toplumsal eylemi, anlık bir olay ile temellendiren, birbiriyle etkileşim halinde olan grubun eylemi olarak ele alınmıştır. Fakat bu yaklaşımda; siyasi etkenlerin, ekonomik faktörlerin, kültürel bağların ve geleneklerin görmezden gelindiği görölmektedir.

²⁷ Le Bon, *a.g.e.*, s. 118.

²⁸ Le Bon, *a.g.e.*, s. 119.

²⁹ Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 31.

³⁰ Ralph H. Turner ve Lewis M. Killian, *Collective Behavior*, N.J. : Prentice Hall, 1987, s. 7-8.

James Scott; kolektif eylemin anlık bir olaya karşı ortaklaşa hareket etme temeline dayandırılması ile ilgili, bunun amaç ortaklığı gibi görünse bile, bunların doğrudan kültürden türetildiğini ileri sürmüştür. Dışardan bakıldığında, eylemlerin temelini oluşturan, kültürel değerler, gelenekler ve siyasi yapılar önemsiz gibi görünür ve eylem anlık bir çılgınlık anı olarak düşünülür. “Grupların doğrudan ilişkide olmadıkları, öteki grupların onların iddialarını, hayallerini ve öfkelerini ne dereceye kadar paylaştığını tam olarak anlaması için gizli duyguların açıkça dile getirilmesi gerekli olabilir.”³¹

Kalabalığı ve kitleyi temel alan gelenek, toplumsal hareketlerin duygusal ve yaratıcı yönlerini, kitle hareketi ve toplumsal hareketleri irrasyonel olarak etiklediği görülmektedir. Psikolojik durumlara bağlı kaldıklarından, siyasi etkenleri ve kültürün etkisini azımsamışlardır.

1.1.2. Rasyonalist Yaklaşım

Toplumsal hareketleri sürü psikolojisinin bir sonucu olarak ele alan yaklaşımın aksine; rasyonalist ekol uzmanları, bireylerin rasyonel eylemlerinin sonucunda toplumsal hareketlere katıldıklarını açıklamışlardır. İnsan davranışı yerine burada asıl odaklanılan konu eylem olmuştur. Bilinçli bir tercihten söz edilmeye başlanmıştır.

Mancur Olson; “Kolektif Eylemin Mantiği” adlı kitabında, liberal iktisadın temel varsayımlarını, toplumsal hareketleri açıklamada uygulamış ve yorumlamıştır. Olson’a göre; birey eylemlerde bulunurken aldığı her kararı, kendi çıkarı doğrultusunda oluşturmuştur.³² Olson teorisinde, “eylemcilerin ancak eylem sonucunda elde edecekleri fayda, katlandıkları maliyetten fazla ise eyleme katılabileceklerini dile getirecek kadar maliyet hesabı yapan bir yaklaşım olarak öne sürmüştür.”³³ Kolektif eylem; kalabalıklar yaklaşımından sonra ilk defa ölçülebilir, değerlendirilebilir bir davranış biçimi ve eylem olarak ele alınmaya başlandığı için bu yaklaşım önemlidir.

³¹ James Scott, *Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar*, (Çev. A. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 223.

³² Mancur Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge 1965, s. 2-3.

³³ Olson, *a.g.e.*, s. 8.

Bireyler, toplumsal harekete katılım konusunda seçimlerini yaparken, çeşitli seçeneklerin kendilerine sağlayacağı artıları ve eksileri, kesin hesaplamalara dayanan bilgileri göz önünde bulundururlar. Motivasyonları ve teşvikleri bu hesaplamalar sonucunda oluşur ya da oluşmaz. Albert Hirschman, bu durumu şu şekilde açıklamıştır: “Kendi çıkarını düşünen yalnız bireyin, eylemlerin muhtemel maliyetlerini ve karlarını hesapladıktan sonra alternatif eylemler arasından özgür bir şekilde seçim yapması.”³⁴ Toplumsal bağlamlar, toplumsal değerler, kültürel yapılar seçimlerini etkilemediği ve her bireyin aynı içgüdüye sahip olduğu kabul edilmekte, bireylerin diğer etkenlerden etkilenmediği kabul edilmektedir. Fakat kurumsal yapılar önemlidir, bunun en önemli nedeni ise kurumsal yapıların kaynak dağılımında yasal sınırlamalar ve fırsatlar sunmasıdır.

Yapılan çalışmalar göz önüne alındığında; rasyonalistler genellikle insanların kazanç ve kaynakları azami sayıya indirmeyi değil, elinde bulunan kazanç ve kaynakların miktarıyla tatmin olabilmeyi amaçladıklarını kabul etmişlerdir. Fakat tatmin söz konusu olduğunda, ne kadarının yeterli olacağının bir sınır var mıdır? Kurumsal kısıtlamalar, sınırlandırmalar, gelenekler, kültürel yapılar ve bireysel beklentiler bu soruya cevap olabileceklerdir.³⁵

Rasyonalistler, insanların toplumsal harekete katılımındaki tercihlerinin nedenini başka çerçeveler ile de açıklamaya ihtiyaç duyarlar. Örneğin Michael Taylor, rasyonalist düşünce yapısının birkaç kültürel bağlamda diğer bağlamlara göre daha etkili ve açıklanabilir olduğunu öne sürmüştür. Taylor’ a göre, “güven ve güvenirlilik, değerler, toplumsal etkileşimler kolektif eyleme katkıda bulunur; bütün bunlar, belli kültürde gerçekleşen düzenli ve süregelen kültürel etkileşimin ürünü olabilir.”³⁶ Kültürel değerler, gelenekler ve inançlar, çıkarıcı rasyonelliğin ne kadar sürdürebilir olacağını belirlemektedir.

³⁴ Albert Hirschman, “Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse”, *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, Cilt:37, Sayı: 8, 1984, s. 26.

³⁵James M. Jasper, *Cultural Approaches in the Sociology of Social Movements*, Handbook of Social Movements Across Disciplines, 2009, s. 63.

³⁶ Michael Taylor, “Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change”, *Politics and Society*, Cilt:17, Sayı: 2, 1989, s. 119-120.

Toplumsal harekete katılan bireylerin, protestocuların rasyonelliği üzerinde ısrar eden, Olson'un geleneğindeki kuramcılar, rasyonel ve irrasyonel arasında kesin bir karşıtlık geliştirmişlerdir. Toplumsal ve kültürel bağlamı göz ardı etmesi ve önem vermemesi sebebiyle sosyolojik olmayan bir ikilik olmuştur. Rasyonel ve irrasyonel birey tanımlamalarının incelenmesi gerekmektedir. İrrasyonel birey, hata yapan birey değil, hatalarından ders çıkaramayan ve sonrasında bir etki gösteremeyen birey olarak düşünülmelidir. Rasyonel bireyin ise; hesapçı ve çıkarıcı olması gerekmez, deneyimlerinden ve çevresindeki olaylardan ve etkenlerden ders çıkarabilen, kararlarını alırken bu etkenleri göz önünde bulundurabilen birey olarak düşünülmelidir. Bu yaklaşımda toplumsal hareketlere katılan bireylerin, rasyonelliğini sorgulamak pek de anlamlı olmayacaktır.

Rasyonalist gelenekte yer verilmeyen; bireyin duyguları, eylemden alınan hazlar, bireylerin kendini ifade edebilmesi, itibarlarına önem vermesi gibi durumlar önem arz etmektedir. Bu sebeple, birçok toplumsal hareketi rasyonalist yaklaşım ile açıklamaya çalışmak yetersiz olacaktır.

1.1.3. Kaynak Mobilizasyonu Teorisi

Kalabalıklar yaklaşımına karşıt bir yaklaşım olarak geliştirilen Kaynak Mobilizasyonu kuramı, 1970'li yıllarda etkili olmuştur. 1960'lı yıllar ile birlikte, toplumsal hareketlerin ve protestoların siyasetin bir parçası olduğu kabul edilmiş ve sıcak bakılmaya başlanmıştır. Protestocuların mantıklı hedeflere ulaşmaya çalışan, ortak bir odak noktalarının olduğu ve normal bireyler olduğu kabul edilmiştir.³⁷ Kaynak mobilizasyonu yaklaşımına göre; toplumsal hareketler “kurumsal siyasete erişimi sınırlı çeşitli toplumsal grupların, kolektif çıkarlarını temsil etmek ve bu çıkarlar doğrultusunda kurumsal siyaseti etkilemek üzere doğarlar.”³⁸ Bu yaklaşımda da, toplumsal hareketleri çıkar yönelimli olarak görmektedir. Toplumsal hareketlerin; bir amaç ve çıkar doğrultusunda, maddi kaynakların ve insan kaynakların seferber edilerek örgütler oluşturulacağı öne sürülmektedir. Bu örgütler ise; “temsil ettikleri

³⁷ James J. Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık*, (Çev. S. Öner), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002, s. 65.

³⁸ Donatella Della Porta ve Mario Diani, *Social Movements: An Introduction*, Blackwell, Oxford 1999, s. 54.

kolektif çıkarlar doğrultusunda, fayda-maliyet hesaplarına dayanan stratejiler geliştirerek, kamu politikalarını etkilemeye yönelmiş aktörler olarak ele alınmıştır.”³⁹

Bu yaklaşımın temel özelliklerine bakıldığında; toplumsal hareketlerin nasıl örgütlendiğini ve hangi stratejilerle hareket edildiğini ele aldığı görülmekte, bireylerin yaşadığı mağduriyetler, siyasi etkenler, ekonomik koşulların elverişsizliği ve eşitsizlik, toplumsal ve tarihsel bağlam göz ardı edilmektedir. Toplumsal hareketlerin oluşmasında ve gerçekleşmesinde bahsedilen etkenler büyük rol oynamaktadır. Kaynak mobilizasyonu kuramcıları, uzun süre değişmeyen siyasi yapıları, memnuniyetsizlikleri, kamu siyasetine var olan öfkeyi ve kültürel bağlamları gözden kaçırmışlardır.

Bireyler sadece kendilerinin çıkarlarını önemsememekte, içinde var oldukları formal örgütlerin, üyesi oldukları toplulukların sahip oldukları kar ve maliyet hesaplarını da önemsemektedirler. Fakat burada da, örgüt içindeki bireyin tam olarak neyi benimseyip benimsemediği belli değildir. Grubun kimliğini, sınırlılıklarını kavrayıp kavramadıkları bilinmemektedir.

Toplumsal hareket örgütlerinin amaçlarına ulaşmasında en etkili yollardan biri, devlet seçkinleri ve bürokratik liderlerin desteğini kazanmaktır.⁴⁰ Devlet seçkinlerinin ve bürokratik seçkinlerin desteğinin sağlanması, toplumsal harekete katılan halktan bireylerin sağlayacağı kaynaktan, çok daha fazla kaynak getirisi yapacak olmalarından dolayı önem taşımaktadır. Bu yaklaşıma göre, seçkinlerin desteğini sağlayan örgütler, kamu politikalarını etkileyerek, amaçlarına ulaşma konusunda başarı sağlayabileceklerdir.⁴¹

Birçok mobilizasyon kuramcısı, genellikle nesnel örgütsel çıkarların yeterli bir motivasyon kaynağı olduğunu varsayar; fakat bu varsayım, hayvan hakları gibi kişisel çıkarlardan bağımsız olan hareketlerle karşılaşana kadar, mantıklı bir

³⁹ John McCarthy ve Zald Mayer, “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”, *American Journal of Sociology*, Cilt:82, Sayı:2, 1977, s. 1213.

⁴⁰ Anthony Oberschall, *Social Conflict and Social Movements*, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey 1973, s. 359.

⁴¹ Hayriye Özen, “Toplumsal Hareketlerin Siyasal Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:68, Sayı:3, 2013, s. 46.

yaklaşımdır.⁴² Kültürel, geleneksel, ahlaki, duygusal ve psikolojik süreçler, bireylerin neden bazı çıkarları dikkate alıp, diğerlerini dikkate almadığının açıklanmasında yardımcı olurlar.

Sonuç olarak bu yaklaşımda; büyük ölçüde para ve güç kazanımının önemi merkeze konurken, duygulara ve kültüre dar kapsamlı bir alan ayırmıştır. Kolektif eylemin araçları ve amaçları arasındaki fark net olarak belirlenmiş ve keskin bir ayrım yapılmıştır. Kaynak mobilizasyonu kuramı toplumsal hareketlerin anlaşılması ve değerlendirilmesinde, dikkate değer bir güce sahip olmasına rağmen, toplumsal hareketlerin açıklanmasında yetersiz ve kısıtlıdır.

1.1.4. Siyasi Süreç Yaklaşımı

Siyasi süreç yaklaşımı, kaynak mobilizasyonu kuramının eksikliklerini, göz önüne alarak geliştirilen bir yaklaşımdır. Maddi kaynakların önemini kabul eden, aynı zamanda faaliyetleri ulus-devletin doğuşu, modernleşme, ulusal piyasanın gelişmesinin merkezine yerleştiren Charles Tilly, bu kuramın önde gelen temsilcilerindendir.⁴³ Toplumun ve tarihin ilerlemesiyle, değişen siyasi yapılar, ekonomik bağlamlar ve farkındalıklar ile toplumsal hareketler kuramlarının da paralel gittiği gözlemlenmektedir. Ulus-devletin ve şirketlerin büyümesiyle, kolektif eylemin de daha etkili ve büyük ölçekte gerçekleştiğini, bu sebeple de tepkisel olmaktan ziyade aktif olabildiğini göstermiştir. İsmi mobilizasyon kuramcıları ile anılsa da, Tilly, William Gamson ve Anthony Oberschall ile birlikte, “maddi kaynaklardan daha çok devletler, stratejiler ve siyasi mobilizasyon üzerinde durmuş, bu konuları merkeze almış, rahatsızlıklar ve ideolojiler için bazı yerler, seçkinlerin tepkileri için de oldukça büyük bir alan bırakmıştır.”⁴⁴ Siyasi süreç yaklaşımı kuramcılarının, hem odak noktalarının toplumsal hareketlerin karşılaştığı siyasi iktidar ve çevre üzerine olması hem de kaynakların ve stratejilerin önemini de kayda değer bulmaları, aktörler arasında bir bağlantı kurduklarının göstergesidir.

Toplumsal hareketlerin doğuşu ve oluşumunda toplumsal bağlamın, eşitsizliklerin ve siyasi zorlukların ne gibi roller oynadığı bu kuramda göz ardı edilmektedir. Fakat

⁴² Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 68.

⁴³ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 71.

⁴⁴ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 72.

diğer rasyonel kuramlardan farkı ise, toplumsal hareketleri, süregelen kurumsal siyasetin içinde var olan bir oluşum olarak değil, kurumsal siyasetin çeşitli fırsatlar sunduğu beklenmedik koşulların bir sonucu olarak ele almasıdır.⁴⁵ Kurumsal siyasi yapıda meydana gelen değişiklikler, toplumsal hareketlerin oluşması için bir fırsata dönüşebilmektedir. Bu gibi durumlar, “normal şartlar altında, karar alma mekanizmalarını etkileme gücüne sahip olmayan toplumsal gruplara, bu mekanizmaları etkileyebilmeleri yönünde çeşitli fırsatlar sunar.”⁴⁶ Toplumsal hareketleri rasyonel olarak tanımlayan bu yaklaşım, toplumsal hareketlerin bu fırsatı değerlendirmek üzere doğacaklarını açıklar. Doug McAdam, Charles Tilly ve Sidney Tarrow, ortak bir çalışmada belirttikleri gibi, “toplumsal hareketlerin doğuşu, gelişimi ve sonuçları kurumsal siyasi yapıda doğan bu tür fırsatların bir fonksiyonu olarak ele alınır.”⁴⁷ Kaynak mobilizasyonu teorisine yapılmış ortak katkılar ile geliştirdikleri söylenebilir. Tilly’in; hem tarihsel alan çalışmaları olarak yaptığı katkılar hem de kuramsal katkıları toplumsal hareketler alanının birçok noktasını ele alırken toparlayıcı bir özellik arz etmektedir.⁴⁸ Tarrow’ un çalışması da, hem tarihsel hem de kuramsal olarak birçok eksik kalan noktaya parmak basarak, toplumsal hareketler alanını değerlendirerek, yeni bir yorum katmıştır.⁴⁹ Bu ikiliye daha sonra Doug McAdam da katılarak, toplumsal hareketler alanında; dinamik ilişki biçimleri yerine, daha durağan ilişkilere odaklanıldığını ve bunun bir engel oluşturduğunu dile getirmişlerdir. Bunun yerine geniş çatışma vakaları ile daha çok ilgilenilmesinin gerekliliği ve hareketlerin karşılaştıkları tehditler ve örgütsel zaaflar yerine olanaklar ve örgütsel kaynakların genişletilmesine vurgu yapılmasının gerekli olduğunu ele almışlardır.⁵⁰

James M. Jasper, bu alana getirdiği eleştirisinde sosyal bilimlerdeki eski ikilemlerin ve çelişkilerin aynı şekliyle toplumsal hareketler literatürüne taşındığını dile getirmiştir. Toplumsal hareketlerin aktörü olan bireylerin tercihlerine daha çok önem

⁴⁵ Özen, “Toplumsal Hareketlerin Siyasal Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, s. 47.

⁴⁶ William Gamson, *The Strategy of Social Protest*, Wadsworth Publishing, Belmont 1990, s. 172.

⁴⁷ Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, “Towards An Integrated Perspective on Social Movements and Revolution”, *Working Papers Lazasfeld Center at Columbia University*, 1996, s. 2-3.

⁴⁸ Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, New York: McGraw-Hill, 1978.

⁴⁹ Sidney Tarrow, *a.g.e.*

⁵⁰ Doug McAdam, Sidney Tarrow ve Charles Tilly, *Dynamics of Contention*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 42.

verilmesinin ve bu konunun irdelenmesinin gerekli olduğunu söylemiştir. Jasper’a göre, bireylerin sahip olduğu ve hareketler konusunda seçimlerini belirleyen iradenin varlığı ortaya çıkarılmazsa, onu sınırlayan yapıları anlamak da mümkün olmayacaktır.⁵¹ Toplumsal hareketlerin anlaşılmasında, toplumsal hareketlere katılan bireylerin tercihlerinin ve iradelerinin ön plana çıkarıldığı görülmekte ve bu şekilde anlamlı bir hale geldiğinden söz edilmektedir. Jasper, toplumsal hareket kuramcılarının, ürettikleri kavramların çok geniş bir çerçevede oluşturulduğunun ve kullanıldığının eleştirisini de yapmaktadır. Kaynak, süreç, kurum, rasyonellik gibi kavramların anlamları çok fazla genişlediği için, artık bir anlam ifade edemez hale geldiklerini belirtmiştir.⁵² Ortaya atılan kavramların bir karmaşa oluşturduğunu ve bu alandaki uzmanların yaratıcılığına etki ettiğini ileri sürmektedir.

1.2. Yeni Toplumsal Hareketler

Bu bölüme kadar genellikle rasyonalist kuramcılar, toplumsal hareketlerin oluşumuna işaret eden kavramlar (eşitsizlik, toplumsal memnuniyetsizlik, aşağılanma, baskı gibi) yerine, sosyolojik tespitite kullanılan kavramları (toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimi, kaynak için yardım aldıkları seçkinler gibi) kullanmışlardır. Genel olarak bakıldığında; toplumsal hareketler, ülkelerin siyasi durumlarını olumlu ya da olumsuz etkileyebilecek olmaları yok sayılarak, toplumsal hareket katılımcılarının o süreçteki çıkarı doğrultusunda hareket ettikleri üzerinde durulmuştur.

Özellikle 20. Yüzyılın ortalarında, sanayi sonrası toplum ile birlikte toplumsal hareketlerin oluşum amaçları ve bireylerin bir araya gelme fikirleri değişiklik göstermiş ve dönüşmüştür. Değişen toplumsal hareketlerin en önemli örneği, öğrenci hareketlerinin oluşturduğu siyasi mücadelelerdir. Bu yeni gruplar; ekonomik çıkarlar peşinde değil, demokrasi ve nitelik uğruna bir araya gelmiş gruplardır. Eski bir geçmişe sahip olan işçi hareketlerinin aksine, endüstrileşme sonrası hareketler devlet iktidarını ele geçirme niyetinde bulunmamışlardır. Alain Touraine, bu dönemde devlet iktidarlarının bir önem taşımadığını ve toplumsal hareketlerin daha çok sivil

⁵¹ James J. Jasper, “A Strategic Approach to Collective Actions: Looking For Agency in Social-Movement Choices”, *Mobilization*, Cilt: 9 Sayı: 1, Şubat 2004, s. 1.

⁵² Jasper, A Strategic Approach to Collective Actions: Looking For Agency in Social-Movement Choices, s. 2.

topluma yönelmekte olduklarını dile getirmiştir.⁵³ Eski toplumsal hareketlerin işçi hareketlerini içerdiği göz önünde bulundurulsa, yeni toplumsal hareketler, devlet otoritesini ele geçirmek ve siyasi talep gibi unsurların yerine devleti ele geçirmek istemeyen daha çok özel meseleler ile ilgili taleplerin oluşturulduğu hareketlerdir.

Yeni toplumsal hareket kuramcıları için yaşanan çağda sınıf mücadeleleri artık sona ermiştir. Toplumsal hareketler daha çeşitli taleplere sahip, dar iktisadi çıkarlardan uzaklaşmış ve hatta daha katılıma açık hareketler olarak nitelendirilmiştir. Yeni toplumsal hareketlerin temsilcilerinden Claus Offe'ye göre yeni toplumsal hareketlerin özgün yanı “formel kurumsal-siyasi kanalların dışında çalışmaları, hayat tarzı, etik ve kimlik duyarlılıkları üzerine vurgu yapmalarıdır.”⁵⁴ Eskinin aksine yeni kuram, toplumsal barış, çevre, insan hakları, toplumsal cinsiyet, hayvan hakları gibi temaların üzerine vurgu yapmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin, kayda değer ve eski toplumsal hareketlerden farklılaşan özelliklerinden birisinin otonomi ve kimlik üzerinde durmaları olduğu iddia edilmektedir.⁵⁵

Alberto Melucci; eski toplumsal hareketlere katılan bireyleri, “tarih sahnesinde duruma göre kahraman ya da hain rolüne soyunan, fakat daima büyük ideallere yahut dramatik bir kadere yönelmiş trajik karakterler” olarak anlatmaktadır.⁵⁶ Yeni toplumsal hareketlerin aktörü olan bireyler ise; sadece bir seçmen değil, karar alma süreçlerinde rol oynayan, iletişim kanallarını kullanarak kamuoyu oluşturan siyasi bir kimliğe sahip bireylerdir. Burada yeni toplumsal hareketlerin, dönüştürücü bir içeriğinden söz edilmektedir. Melucci, bu dönüştürücü içeriğin kültürel bir yapı içerisinde gerçekleştiğini öne sürmektedir. Hareketlere katılan bireylerin, yalnızca ekonomik kazanç için katılmadıkları, kültürel menfaatleri ve kimlikleri için katıldıklarını dile getirmektedir.⁵⁷ Yeni toplumsal hareketlere katılan bireylerin iç dünyalarına döndüğü görülmektedir.

⁵³ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, (Çev. H. Tufan), YKY, İstanbul 2002, s. 274.

⁵⁴ Claus Offe, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, *Social Research*, Cilt: 52 Sayı: 4, 1985, s. 820.

⁵⁵ Alberto Melucci, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 91.

⁵⁶ Melucci, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁷ Melucci, *a.g.e.*, s. 92-93.

Eski toplumsal hareketlere bakıldığında sınıf temelli bir yaklaşım olduğu bilinmekteyken, yeni toplumsal hareketlerin de sınıf temelli olduğu görülmektedir. Eski toplumsal hareketler işçi sınıfı temelinde olduğu ve yeni toplumsal hareketlerin de yeni orta sınıf temelli bir oluşum olduğu görülmektedir.⁵⁸ Bu sebeple, sınıf temelli olma özelliği bir farklılık değil, benzerlik oluşturmaktadır.

Yeni toplumsal hareketlerin, orta sınıf temelli olarak tanımlanmasına karşıt görüşlerde vardır. Bu karşıt düşünce, yeni toplumsal hareketlerin ekonomik temelli bir kaygıları olmadığı için, sınıf bahsinden söz etmenin doğru olmadığını ileri sürmektedir. Dalton, Buechler ve Burklin bu kavramı, ekonomik çıkarlarda oluşan ‘grup tabanlı politikalardan’, kolektif eylem için düşünsel düzlemde oluşan ‘değer tabanlı politikalara’ geçiş olarak tanımlamışlardır.⁵⁹

Yeni toplumsal hareketlerin, eski toplumsal hareketlerden farklılaştığı noktalardan biri ise örgütsel yapıları olduğu söylenebilir. Eski toplumsal hareketler, liderler ile yönlendirilirken, “yeni toplumsal hareketler leadersiz hareketlerdir” şeklinde tanımlanabilmektedir. Yeni toplumsal hareketlere katılan bireylerin, hiyerarşik yapılara eleştiride bulundukları göz önüne alınırsa, bu toplumsal hareketlerin leadersiz hareketler olmaları ve yatay örgütlenme biçimine sahip olmaları görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlerde siyasal örgütlere katılımı, bireyin iradesi önceliklidir. Bireyin seçim süreci olduğu için örgüt üyeleri ve katılma talebinde bulunan bireyler arasında karşılıklı fikirlerin beyan edildiği bir süreç vardır. Başka bir deyişle, kolektif eylem bir sözleşme sürecinin sonucudur.⁶⁰

Bireylerin ideallerini ve isteklerini gerçekleştirmek için, eski toplumsal hareketlerin devlete yönelmesi özelliğiyle karşılaştırıldığında, yeni toplumsal hareketlerde farklı gruplarla mücadeleler sonucunda kolektif kimliğin inşa edildiği bir toplumsal ilişki ağının varlığından söz edilmektedir. Bu ilişki ağıyla, bir hareketin bireylere birçok yönden parçalanmış olan kimliklerini yeni ortak bir kimliğe dönüştürme ve dayanak oluşturma olanağı vermesi söz konusudur.⁶¹

⁵⁸ Claus Offe, *a.g.m.*, s. 850.

⁵⁹ Steven Buechler, “New Social Movement Theories”, *The Sociological Quarterly*, Cilt:36, Sayı:3, 1995, s. 453.

⁶⁰ Melucci, *a.g.e.*, s. 97.

⁶¹ Melucci, *a.g.e.*, s. 99.

Melucci birkaç soruyla sembolik düzlemi sorgulamaktadır. O sorulardan bazıları şu şekildedir: “Kültürel kodlara kim karar vermektedir? Normalliğin kurallarını kim belirlemektedir? Normalliğin alanı neresidir?”⁶² Topumlarda güç, kültürel kodların kontrolüne sahip olanların elinde döndüğü için, yeni toplumsal hareketlerinde bu kodlar etrafında oluştuğunu söylemiştir. Yeni toplumsal hareketlerin temeline bakıldığında, “sosyal düzen tarafından günlük pratiklerimizi organize etmek için kullanılan kelimelerin yerini alacak yeni bir dil geliştirerek zaman ve mekânı yeniden anlamlandırma” çabasının olması söz konusudur.⁶³ Bu hareketlerin oluşması, sistem eleştirisini ve sistem karşıtlığını içermektedir.

Yeni toplumsal hareketler kuramına bakıldığında, bulunduğu dönemin gelişmeleri ile paralel ilerlediği görülmektedir. Siyasi çabaların, toplum üzerinde medyanın daha etkin olmasının, toplumsal hareketlere katılan bireyleri etkilediği görülmektedir. Yeni toplumsal hareketlere katılan bireyler tarafından memnuniyetsizlik duydukları demokrasinin yokluğu, özgürlüklerin kısıtlanması, kimlik talepleri gibi konuların ön plana çıkarılması ekonomik güvenceye ve yurttaşlık haklarına sahip olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Fakat bu yargı genellikle Batı merkezli ülkeler için geçerli olsa da, gelişmekte olan dünya ülkelerinde geçerli olmadığını söylemek gereklidir. Batı merkezli ülkelerdeki bireylerin ekonomik güvence sağlamış olmaları ve yurttaşlık haklarının bilincinde olmaları, toplumsal hareketleri katılımı arttırmıştır. Bu dönemin en önemli gelişmelerinden biri olan demokratikleşmenin artması, toplumsal hareketlerin artmasını sağlamıştır ve hareketler toplumsal düzlemde daha görünür olmuştur. Toplumsal hareketlere katılan bireylerin eğitim seviyelerinin daha yüksek olması, ideolojiler hakkında fikir sahibi olmaları, farkındalıkların ve duyarlılıklarının artması yeni toplumsal hareketler döneminde önemli bir rol oynamıştır.⁶⁴

Yeni toplumsal hareketler kuramcıları, 1960’lı yıllar ile Avrupa’daki değişimlerle oluşan bu toplumsal hareketleri, makro ve mikro düzeyde tanımlamayı tercih etmiştir. Nelson Pichardo; yeni toplumsal hareketlerin “makro düzeyde ekonomik

⁶² Melucci, *a.g.e.*, s. 24.

⁶³ Melucci, *a.g.e.*, s. 25.

⁶⁴ Charles Tilly, “Social Movements- Old and New”, *Research in Social Movements, Conflicts, Change*, Sayı: 10, 1988, s. 9.

yapı üzerinden değerlendirmesi gerekirken, mikro düzeyde ise kimlik oluşum süreçlerinin ve kişisel davranışın toplumsal hareketler üzerindeki etkisine” bakılması gerektiğini dile getirmektedir.⁶⁵ Bu hareketlerin, devlet ve ekonominin toplumsal yaşam üzerinde baskı oluşturmalarına karşı ve bireylerin kişisel özgürlük talepleri doğrultusunda oluştuğundan söz edilmektedir. Fakat bu grupların yalnızca ekonomik çıkara yönelik talepleri yoktur, ekonomik talep bu taleplerden yalnızca biri olmuştur.

Manuel Castells, hem sınıfa bağlı olmayan hem de sınıf temelli hareketlerin yeni toplumsal hareketlerdeki rolüne dikkat çekmektedir. Castells, toplumsal hareketlerin üç tamamlayıcı etmeninin varlığından bahsetmektedir. Bu etmenleri şu şekilde açıklamıştır: Hareketin ortak bir kimliğe sahip olması, hareketin karşıtı olduğu fikrin-grubun belirlenmiş ve biliniyor olması, son olarak toplumsal hedefin oluşması.⁶⁶ Castells, toplumsal karşıtlıkların ve çelişkilerin oluştuğu mekânı kent olarak belirlerken, bu çelişkilerin nedenlerini açıklarken hem sınıf temelli hem de kimlik, cinsiyet ve milliyet temelli olduklarını da öne sürmüştür.⁶⁷

Yaşamın içindeki gündelik meselelerin ve taleplerin siyasal alanda yer bulmaya çalışmasını amaçlayan yeni toplumsal hareketler, gündemdeki meselenin siyasallaşmasının gerekli olduğuna vurgu yapmaktadır. Offe; yeni toplumsal hareketlerin ortaya çıkışının, Batı’daki refah toplumunun karşı karşıya kaldığı meseleler ve talepler ile ilgili olduğunun altını çizmiştir.⁶⁸ Bu dönem toplumlarında insanların; aile, tüketim ve iş merkezli bir yaşam biçiminin olacağı ve böyle meselelere zaman ayıramayacakları ön görüşü bulunmaktaydı. İnsanların kamu politikalarıyla ilgilenmesi ve bu politikaların oluşturduğu çatışmalardan haberdar olması ön görülen toplum anlayışının farklılaştığını göstermektedir. Ancak yeni toplumsal hareketlere bakıldığında, hareket alanının “kurumsal olmayan” siyaset alanı olduğu görülmektedir.⁶⁹

⁶⁵ Nelson Pichardo, “New Social Movements: A Critical Review”, *Annual Review of Sociology*, Sayı: 23, 1997, s. 411.

⁶⁶ Manuel Castells, *Kimliğin Gücü Enformasyon Çağı-Ekonomik Toplum ve Kültür*, Cilt:2, (Çev. E. Kılıç), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 100.

⁶⁷ Buechler, *a.g.m.*, s. 443.

⁶⁸ Offe, *a.g.m.*, s. 819.

⁶⁹ Offe, *a.g.m.*, s. 855.

Offe, yeni toplumsal hareketler olarak tanımlanan hareketlerde rol alan grupları üç ana şekilde sınıflandırır: Yeni orta sınıf (kamu sektöründe çalışanlar), eski orta sınıf (hizmet sektöründe çalışanlar) ve iş sahibi olmayan gruplar.⁷⁰ Bu toplumsal hareket aktörleri, yönlendirme mekanizmaları olan devlet, piyasa ve diğer kurumların gelişme ve büyüme kapasitesi ile özel yaşam alanına müdahalesine direnen ve karşı duran gruplardır.⁷¹ Touraine ise, yeni toplumsal hareketler aktörlerinin bilinçli olarak hareket ettiği ve tarihsel olayları aktörlerin yönlendirdiğini ifade etmektedir.⁷² Yeni toplumsal hareketlerde yer alan aktörler, yüksek düzeyde kültürel farkındalığa ve toplumsal duyarlılıklara sahip olan özneler olarak nitelendirilmektedir. Toplumun belli kesimlerinin odak noktası olduğu için toplumsal hareketlerin bir bütün olarak değil, parçalı bir ilerleyişi söz konusudur. Bu sebeple, toplumsal hareketler kültürel ve kimlik hareketleri olarak adlandırılmaya başlanmıştır.⁷³ Yeni toplumsal hareketlerde, eski gelenekteki gibi bir sınıf aidiyetinin değil kültürün müdahaleci rol oynadığı söylenebilmektedir.⁷⁴ Kolektif gruplar ve grupların davranışları toplumsal olarak belirlenmekte eski yapısalcı ilerlemeden uzaklaşıldığı söylenebilmektedir.

Yeni toplumsal hareketlerde örgütlenmeler ve kurulan ittifakların yapısına ve bağlarına bakıldığı zaman; bu örgütlenmelerin belli bir amaç uğruna, belli bir süre dâhilinde var olduğu görülmektedir. Katılımda ve ittifak kurma süreçlerinde esnekliğin olduğu açıktır. Alan Scott, yeni toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimini şu şekilde tanımlamıştır: “Yerel bir tabana ya da küçük gruplara dayalı olarak, belirli sorunlar etrafında, toplumsal nitelikteki bir hareket çemberiyle ve akıcı hiyerarşiler ve serbest otorite dizgeleriyle, hareketli ve değişken üyelerden oluşan toplumsal ağlardır.”⁷⁵

Toplumsal hareketlerin oluşumunda, gündelik hayatın dağınıklığı ve farklı alanları olduğu gibi toplumsal hareketlerin oluşum süreçlerinde de bu alanlar benzerlik göstermektedir. Bu sebeple, toplumsal hareketlerin oluşum aşamasında, kullanılan

⁷⁰ Offe, *a.g.m.*, s. 858.

⁷¹ Offe, *a.g.m.*, s. 859.

⁷² Alan Touraine, “Toplumdan Toplumsal Harekete”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 47.

⁷³ Yavuz Yıldırım, *Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupa’sını Kurmak*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012, s. 75.

⁷⁴ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 82.

⁷⁵ Alan Scott, *Ideology And The New Social Movements*, Unwin Hyman Ltd, London 1990, s. 19.

stratejilerde, oluşan grupların kimlik yapısında, bireylerin duygu ve düşüncelerinde, bireylerin kurumlardan etkilenmeleri, şikâyetçi olmaları, karşıt fikir belirtmelerinde çeşitli içeriklere sahip olduğu söylenebilir. Yeni toplumsal hareketler, bireylerin taleplerini dile getirebilmesi ve bu konuların iktidarın gündeminde var olabilmesi için çeşitli eylemlerde bulunurlar. Başvurulan eylem biçimleri ve taktikleri arasında “dernekler, birlikler, mitingler düzenlemek, dilekçeler göndermek, gösteriler, resmi kortejler, kamp kurma, işgal (occupy) eylemleri, oturma eylemi, grev, insan zinciri, hareketsiz durma eylemi gibi çeşitli eylemler” yer almaktadır.⁷⁶

Modern toplumlarda; farklı kimliklerin, farklı cinsel yönelimlerin, sistem itibarıyla oluşan memnuniyetsizliklerin, modernite eleştirilerinin, ekonomik ve politik sorunların artmasının yerel ve ulusal sınırları aşarak, uluslararası ve küresel bir boyuta ulaşması söz konusudur. Yeni toplumsal hareketlerin, belli sınırlar ve çerçeveler halinde belli kalıplara uygun olarak tanımlanması zor bir hal almıştır. Genel olarak toplumsal hareketler literatürüne bakıldığında, eski ve yeni hareketler olarak kesin bir ayırım yapılması bu hareketlerin analizini zorlaştırmıştır. Toplumsal hareketlerde ‘eski’ ve ‘yeni’nin tam olarak ne olduğunun kesin sınırlarla çizilmesi, 21. Yüzyıl toplumsal hareketlerinin açıklanmasında yetersiz kalmış ve tekrar bu tanımların yapılmasını gerekli kılmıştır.

Doğan Çetinkaya, 18. yüzyıl itibarıyla toplumsal alanda var olan hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasındaki benzerliklerin azımsanmayacak sayıda olduğunu dile getirmiştir. Bu yargısını da milliyetçilik ideolojisinin yarattığı hareketlerle yüzyıl olarak karşılaştırıldığında, gündelik hayatın siyasallaşması ve kimlik üzerinden etkin olması gibi ortak kavramların bulunduğunu örnekleyerek açıklamıştır.⁷⁷

Yeni toplumsal hareketler kuramcılarının, gelecek için toplumsal hareketlerin siyasal alanının nasıl şekilleneceği konusunda fikir sahibi olmadıkları yapılan eleştiriler arasındadır. Nick Crossley’e göre ise “Yeni Toplumsal Hareketler” kavramı hızla sona doğru yaklaşmaktadır.⁷⁸ 2000 sonrası dönemde oluşan toplumsal hareketlerin de yeni toplumsal hareketler kuramıyla analiz edilmesi söz konusudur. Ancak bu tam

⁷⁶ Demircioğlu, a.g.m., s. 141.

⁷⁷ Çetinkaya, a.g.e., s. 36-37.

⁷⁸ Nick Crossley, *Making Sense of Social Movements*, Open University Press, Philadelphia 2002, s. 149.

olarak yeni toplumsal hareketler kapsamında farklı hareketleri analiz etmek olarak adlandırabilir.

Kapitalist toplumun ve modern toplumsal yapının tüm çelişkilerini içerisinde bulunduran, buna rağmen hem eleştiren hem de içerisinde var olan yeni toplumsal hareketler kuramcılarının sağlam bir zemin oluşturamadıkları görülmektedir. Siyasi yapının ve siyasi aktörlerin gelecekte meydana gelecek olan değişimleri ve dönüşümlerinin bilinmemesi sebebiyle bütünlük oluşmasına engel olduğu söylenebilir.

1.3. Meydan Hareketleri

Toplumsal hareketler literatürüne bakıldığı zaman, 2011 yılı, 1960'lar ve 1970'ler gibi toplumsal hareketler ve protestoların sayısının arttığı ve farklılaştığının göze çarptığı bir yıl olmuştur. 2010 yılında Tunus'ta başlayan protestolar ve sonrasında Mısır'da görülen protestolar, hemen ardından Yunanistan'daki Aganaktismenoi hareketleri küresel ölçekte ses getirmiştir. Tahrir protestolarıyla başlayan ve devam eden, kentlerin ana meydanlarında başlayan protestolar 'meydan hareketleri' olarak anılmaya başlanmıştır. 2011 sonrası işgal hareketleri ve eylemlere bakıldığı zaman, 2012 yılında Uzak Doğu, Avrupa'da birçok ülkede görünür olduğu ve 2013 yılında Türkiye'de ve Brezilya'da doğan hareketlerle devam ettiği bilinmektedir.⁷⁹

Bu bahsi geçen dönemlerdeki toplumsal hareketleri ve protestoları açıklamak ve analiz etmek için yeni toplumsal hareketler kuramı yetersiz kalmıştır. Değişen toplumsal, ekonomik ve siyasal yapılar bu hareketlerin şekil değiştirmesine neden olmuştur. Meydan hareketleri eski ve yeni toplumsal hareketlerle karşılaştırıldığında, bazı benzer özellikleri ve farklılıkları bir arada bulundurmaktadır. Eski toplumsal hareketlerle en önemli ortak özelliği, hâkim olan siyasi ve ekonomik yapılara yönelik kararlı bir direnişin var olmasıdır. Bunun yanında meydan hareketlerine katılan bireylerde mevcut rejimle ilgili rahatsızlık ve rejim değişikliği isteği vardır. Fakat belli bir sınıfın özgürleşmesi ve o sınıfın hakları ile ilgili doğrudan bir mücadele yoktur. Meydan hareketlerine katılanların, toplumun her kesiminden fakat ortak bir amaca sahip bireylerden oluştuğu görülmektedir. Meydan hareketleri, çeşitli

⁷⁹ Özen, Meydan Hareketleri ve 'Eski' ve 'Yeni' Toplumsal Hareketler, s. 12.

toplumsal taleplerini ve memnuniyetsizliklerini dile getirmeleri, sınıfsal aidiyetin dışında farklı ve ortak bir aidiyet oluşturmaları sebebiyle de yeni toplumsal hareketler ile benzerlik göstermektedir. Ancak yeni toplumsal hareketler gibi özel ve tek bir konuda (örneğin; iklim sorununa karşı yürütülen mücadele) ön plana çıkmamaktadırlar. Hayriye Özen, meydan hareketlerinin eski ve yeniden farklılaştıran en önemli özelliğini, “çok çeşitli toplumsal talepleri dile getirme ve böylelikle oldukça heterojen kitleleri harekete geçirme kabiliyetine sahip olmalarıdır” şeklinde açıklamıştır.⁸⁰

Meydan hareketleri aktörlerine bakıldığında, birbirinden farklı sınıfsal yapılara ve kültürel kodlara sahip bireyler oldukları söylenebilir. Tüm toplumsal talepleri ekonomik alan içinde tutan işçi hareketlerinin tersine, meydan hareketleri belli bir sınıfın sorunları ve talepleri üzerine bir araya gelen gruplar değil, birbirinden farklı daha çeşitli toplumsal sorun ve sıkıntılara sahip bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan gruplardır.⁸¹ Bunun yanında iktidar karşıtı oldukları bilinmekle beraber, iktidarı ele geçirip yeni bir sistem kurmayı hedeflememişlerdir. Arap Baharı ve toplumsal hareket çalışmalarının tek bir model üzerinde anlaşmaya varmasını ve uygulamaya geçirmesini beklemek çok zordur. Hatta ütöpik bir durumdur.

Yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketleri karşılaştırıldığında, yatay örgütlenme biçimlerine sahip olmaları, lidersiz hareketler olmaları, toplumsal memnuniyetsizliklerin oluşum amaçlarını oluşturmaları bakımından benzer gibi gelse de, yukarıda bahsedilen yeni toplumsal hareketlerin güncel konulardaki herhangi bir özel sorun için bir araya gelen, ortak düşünce ve paydada buluşabilen insanlar olduğu söylenmiştir. Meydan hareketlerine katılan bireylerin ise birbirinden farklı ve çeşitli ekonomik taleplerden, siyasi haklardan ve en önemlisi demokrasi taleplerinden oluştuğu görülmektedir. Daha hayati ve toplumu geniş çerçeve de etkileyen sorunlar olduğu açıktır. Yeni toplumsal hareketlerle çok ciddi bir süreklilik gösterse de, bahsedilen sebeplerle farklılaşmış ve yeni bir tür olarak yeni bir değerlendirmenin gerekli olduğu ortaya konulmuştur.

⁸⁰ Özen, Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler, s. 13.

⁸¹ Craig Calhoun, “Occupy Wall Street in Perspective”, *The British Journal of Sociology*, Cilt:64, Sayı:1, 2013, s. 28.

Meydan hareketlerinin nedenlerine örnek olarak, işsizlik, ekonomik durgunluk, istihdam yokluğu, kötü çalışma koşulları, elitlerin yozlaşması, bireylerin aşağılanmış hissetmeleri ve gerçek demokrasi talepleri verilebilir. Örneğin, İspanya İndignados'un nedenleri; işsizlik, yoksulluk ve hatta evsizlik, göçmen emeklerinin karşılığının verilmemesiydi.⁸² Tunus ve Mısır protestolarının nedenlerine bakıldığı zaman, ekonomik problemler, bireylerin aşağılanmış hissetmeleri, yozlaşmış iktidarların varlığı, işsizlik olduğu görülmektedir. Mısır'da 'insan onuru' sloganı, en çok kullanılan sloganlardan biri olarak ön plana çıkmıştır.⁸³ Toparlamak gerekirse, hem meydan hareketlerinin içinde olduğu sosyal-ekonomik düzenin kendine özgü özelliklerinden kaynaklanan problemlerden hem de uluslararası düzlemde varlığı bilinen neoliberal sistemin oluşturduğu sıkıntılardan kaynaklandığı görülmektedir.

Meydan hareketlerinin özel konuları da sahiplenerek hareket ettikleri ve sistem karşıtı olarak hareket ettikleri bilinmektedir. Örneğin, İndignados hareketi "mevcut liberal kapitalist sistemin reform edilmesi değil, ortadan kaldırılması" gerektiğini vurgulamıştır.⁸⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere, mevcut sistemin tamamen değişmesi gerektiğini savunarak bu konuda mücadele etmişlerdir.

Meydan hareketlerini, gençlik hareketleri olarak adlandırmak doğru değildir. Bunun sebebi, meydan hareketlerinde yer alan bireylerin farklı yaş gruplarından, farklı cinsiyetlerden, farklı mezhep gruplarından ve farklı siyasi düşüncelere sahip insanlardan oluşmasıdır. Tunus ve Mısır hareketlerine bakıldığında, erkeklerin yanında kadınların yer aldığı, farklı dini grupların yan yana yer aldığı görülmektedir.⁸⁵ Kadın katılımcı oranının daha yüksek olduğu Gezi protestolarında, farklı cinsel kimliklere sahip, farklı mezhep ve etnik kökenlere sahip insanların bir arada olmasının yanı sıra birbirine karşıt ideolojilere sahip bireylerin yan yana

⁸² Ernesto Castaneda, "The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street", *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, Cilt: 11 Sayı: 3, 2012, s. 310.

⁸³ Andrea Teti ve Gennaro Gervasio, "The Unbearable Lightness of Authoritarianism: Lessons from the Arab Uprisings", *Mediterranean Politics*, Cilt: 16, Sayı: 2, 2011, s. 322.

⁸⁴ Carlos Taibo, "The Spanish Indignados: A Movement with two Souls", *European Urban and Regional Studies*, Cilt: 20 Sayı: 1, 2013, s. 157.

⁸⁵ Emad El-Din Shahin, "The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square", *Journal of the Middle East and Africa*, Sayı: 3, 2012, s. 52.

olduğu görülmüştür.⁸⁶ Meydan hareketleri olarak örnek verilen bu tüm hareketlerde, örgütlü grupların yanında örgütsüz bireyler de yer almıştır.

Meydan hareketlerinin stratejik planlar ve taktikler doğrultusunda oluşmadığı ve aniden gelişen hareketler olduğu açıktır. Ancak tamamen spontane ya da örgütsüz oldukları düşünülmemelidir. Gruplara bakıldığında, sendika ve örgüt deneyimi olan bireylerin hareketleri yönlendirdiği ve hareketin içinde bulunduğu bilinmektedir. Meydanlara inmek için bireyleri bir araya getiren kitle iletişim araçlarından internetin rolü büyüktür. Yürütülen internet aktivizmi hareketlerin doğuşunda ve genişleyerek yayılmasında çok etkili bir faktör olmuştur.⁸⁷ Castells, sosyal medyanın önemine şu şekilde vurgu yapmıştır: “Devletin iktidarından uzak kitle iletişim aracı olan ve ‘özerk bir iletişime’ imkân sağlayan sosyal medya” meydan hareketlerinin tümünde etkin bir rol oynamıştır.⁸⁸ Toplumsal hareketlerin inşa sürecinde, temeli oluşturan ögenin sosyal medya olduğu görülmektedir. Sosyal medya, grupları birleştiren ve hareketlerin yayılmasını sağlayan bir araç olmuştur. İktidarın kontrol edemediği sosyal medya yoluyla gelişen ağlar, otoriter devletlerde meydan hareketlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Meydan hareketleri, herhangi bir grubun ön plana çıkması söz konusu değilken ve herkesin katılımına açıkken, bu özelliklerini merkezi olmayan katılımcı karar alma sistemleri oluşturarak meydan ve parklarda yapılan eylemler ve gösteriler üzerinden somutlaştırarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, ilk olarak meydanların ve parkların işgal edilmesi bu kamusal alanların sahiplerinin halk olduğunun ve bunun bütün iradeler tarafından kabul edilmesi ve seslerinin duyulmasını istemişlerdir.⁸⁹ Bu alanların işgal edilmesi sembolik bir güç kaynağı oluşturmuştur. Bu işgallerle hareketler kamusal alanda görünür hale gelmiş ve kamusal alanlarda bulunma isteklerini göstermişlerdir.⁹⁰ Parklarda ve meydanlarda oluşturulan ortak alanlar, demokrasi taleplerinin ve nasıl yaşamak istenildiğinin göstergesi örnek yaşam

⁸⁶ Hayriye Özen ve Özgür Avcı, “Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3 Sayı:1, 2013, s. 41.

⁸⁷ Castaneda, *a.g.m.*, s. 311.

⁸⁸ Manuel Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, (Çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 21.

⁸⁹ Özen, Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler, s. 21.

⁹⁰ Derek Gregory, “Tahrir: Politics, Publics and Performances of Space”, *Middle East Critique*, Cilt:22 Sayı:3, 2013, s. 245.

alanları olarak adlandırabilir. Bu yönüyle bakıldığında, parklar ve meydanlar protestoların ve eylemlerin var olduğu yerlerden çıkarak yeni ve istenilen yaşam alanlarının bir örneğini oluşturmuşlardır. Bu alanlarda insanların birbiriyle ilişkileri ve oluşturdukları düzen neyi talep ettiklerinin bir örneğini oluşturmuştur denebilir.

Sonuç olarak meydan hareketleri, demokrasi ve adalet temalı amaçlarını farklı şekillerde dile getirerek, toplumsal grup ve kitleleri harekete geçirmiştir. Bu hareketler eski ve yeni toplumsal hareketlerden iki farklı şekilde farklılaşmıştır. İlk olarak; düzen ve var olan sistem karşıtlıkları, ikinci olarak ise; toplumsal taleplerinin yaşamlarını doğrudan etkilemesi ve ortak memnuniyetsizliklerinin ifadesi olmasıdır. Bu iki farklı özellik ile meydan hareketleri yeni bir değerlendirme olarak toplumsal hareketler literatüründe yer almaktadır.

1.4. Toplumsal Hareket Kuramlarının Bir Değerlendirmesi

Genel olarak toplumsal hareketlerin analiz edilme şekline bakıldığında, 1970'lerden 2010'lu yıllara kadar, ağırlıklı olarak kaynak mobilizasyonu kuramı ve yeni toplumsal hareketleri kuramı çerçevesinde analizler yapılmıştır. Her iki kuram da yaptıkları katkıların yanında, 2010 yılı sonrası toplumsal hareketleri tek başlarına açıklamaları konusunda çizdikleri sınırlar ve kavramları bakımından eksik kalmışlardır.

Kaynak mobilizasyonu kuramına bakıldığında, rasyonalist bir temele dayandırıldığı, toplumsal hareketlere katılan grupların çıkarlarının tanımlanmış olması ve büyük oranda bu çıkarlar doğrultusunda hareket ettikleri üstünde durulmuştur. Fakat toplumsal hareketlere katılan bireylerin huzursuzlukları, farklı talepleri ve memnuniyetsizliklerine yer verilmemiştir. Sadece fayda-çıkar durumu göz önünde bulundurularak bir değerlendirmenin yapılması, tek bir mesele etrafında açıklamanın yapılması ve diğer alanları yok saydığı için eleştirilmektedir.

Kaynak mobilizasyonu kuramı, diğer şekliyle bakıldığında iktidar ve mevcut siyasi yapı ile ilgili memnuniyetsizliklerin ve değişimlerin varlığından söz etmemektedir. Toplumsal hareketlerin böyle bir talebi olduğu görülmemektedir. Bu bakış açısıyla toplumsal hareketler, kurumsal siyasete karşı bir eleştirisi olmayan ve amaçlarına ulaşmak için siyasi bir oluşum içinde bulunan hareketler olarak açıklanmaktadır.

Başka bir deyişle, toplumsal hareketleri bu sistem içinde işleyen ve bu düzende tatmin olabilen, amaçlarına ulaşabileceğini öngören bir yaklaşım olarak incelenmektedir.

Yeni toplumsal hareketler paradigmasına bakıldığında, toplumsal hareketlere çok daha kapsayıcı ve geniş bir çerçeve sundukları söylenebilir. Yeni toplumsal hareketlerde, toplumsal taleplerin ve sorunların toplumsal hareketlerin amaçları olarak görüldüğü bilinmektedir. Daha önce bahsedilen, Melucci, Touraine ve Offe yeni toplumsal hareketler alanında kapsamlı çalışmaları olan kuramcılardır. İşçi sınıfı hareketlerinin, günümüzdeki bilgi toplumlarının talepleri ve sorunlarını açıklamada yetersiz kalacağını dile getirmişler. Yeni toplumsal hareketlerin devletin gücünü yıkma isteklerinin olmadığını ele almışlardır.

Melucci, tahakküm sahibi olan kültürel kodlar ile yeni oluşan kültürlerin çatıştığını ve yeni kültürel anlamlar oluştuğunu dile getirmiştir.⁹¹ Touraine ise, yeni toplumsal hareketlerin özel yaşamla ilgili olan konuları da (sağlık, cinsel yönelim, iletişim gibi) kapsadığını dile getirmiştir.⁹² Bu hareketler oluşumu içinde oldukları alanları siyasal bir alana dönüştürdüler ve bu şekliyle devlet iktidarıyla çatışmalar yaşadılar. Ancak kültürel alanın ön planda olmasının, siyasi alandaki bu görünürlüğün yok sayılmasına neden olduğu söylenebilir.

2010 sonrası, toplumsal hareketlere bakıldığında, bu hareketler internet çağında ya da bilgi çağında gerçekleşen hareketlerdir. Hareketlerin oluşumu, yapısı, amaçlarının farklılaştığı görülmektedir. Arap baharı döneminde Tunus'ta ve Mısır'da yaşanan eylemler meydan hareketleri olarak tanımlanabilmektedir. Meydan hareketlerinin iki ana özelliği olan, sisteme karşı bir memnuniyetsizlik ve hareketlere katılan bireylerin birbirinden farklı statüye, farklı sınıfa, farklı dine mensup olmaları Tunus ve Mısır olaylarında örneklenmektedir.

Meydan hareketlerinin temel analiz birimi olarak, toplumsal talepleri merkezi konuma koymak gerekmektedir. Toplum birçok sıkıntı ve toplumsal taleplere sahiptir ve bunun karşısında toplumsal talepleri önemsemeyen ya da göz ardı eden

⁹¹ Melucci, *a.g.e.*, s. 26.

⁹² Alain Touraine, "An Introduction to the Study of Social Movements", *Social Research*, Cilt:52, Sayı:4, s. 778.

hükümet yer almaktadır. Talepler karşılanmadığı için, memnuniyetsizlik duygusuna sahip gruplar bir araya gelerek meydan –işgal hareketlerini oluşturur. Meydan hareketlerini oluşturan bireylerin ister küresel ister yerel düzeyde olsun neoliberal politikalara karşı net bir karşıtlığının olduğunu söylemek mümkündür. Anti-demokratik uygulamalar, eşitsizlikler ve adaletsizlikler toplumda ortak iktidar karşıtı bir kimlik oluşturmaya sebep yaratmıştır. Ortak çıkar, ortak talepler, ortak sorunlar paylaşmayan insanlar da, Tunus ve Mısır hareketlerinde bir araya gelebilmiş ve ortak bir özne oluşturabilmişlerdir. Bunda en etkili olan şey, toplumsal talepleri hükümetin reddetmesi ve yok sayması bunun yanında var olan adaletsizliklerdir. Bu durumlarda, halkın kayda değer bir kesiminin reddedilmişlik, mutsuzluk ve memnuniyetsizlik gibi duygularla baş başa kalmasına sebep olmuştur. Fakat bu negatiflik ve sorunların toplumun büyük kısmına sirayet etmesi, toplumu etkilemiş ve farklı gruplar memnun olmadıkları durumları değiştirmek ve dönüştürmek için ortak bir kimlik etrafında bir araya gelmişlerdir. Meydan hareketleri kapsamında ele alındığında, ortak hareketin karşıtı tam olarak neoliberal politikalar ve antidemokratik iktidarlar olmuşlardır.⁹³

Bu çalışmanın önemli bir bölümünü oluşturan literatür taraması çerçevesinde yapılan okumaların ışığında aşağıda yer alan karşılaştırmalı tablo oluşturularak eski, yeni ve meydan hareketlerinin temel özellikleri özet olarak ortaya konulmuştur. Bu tablonun oluşturulmasında, Claus Offe'nin “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics” adlı makalesinde eski ve yeni toplumsal hareketlerin aktörleri, konuları, değerleri ve harekete geçiş biçimleri açısından incelenmesi örnek alınmış⁹⁴, meydan hareketlerinin özellikleri ise tabloda yer alan temel sorulara karşılık gelecek şekilde tez yazım sürecinde eklenmiştir. Eski toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketlerinin temel özelliklerini içeren tablonun oluşturulmasında bu hareketlerin daha iyi anlaşılması amaçlanırken, literatüre de bir katkı yapması hedeflenmiştir.

⁹³ Özen, Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler, s. 25.

⁹⁴ Offe, a.g.m.

	Eski Toplumsal Hareketler	Yeni Toplumsal Hareketler	Meydan Hareketleri
Hangi dönemlerde etkili oldular?	18. yüzyıl başlarından-1960'lı yıllara kadar var olan hareketler	1960'lı yılların sonlarından günümüze uzanan bir süreç	2010 sonrası dönemden günümüze uzanan bir süreç
İçine doğdukları toplumun mevcut özellikleri nelerdir?	Devletin tahakkümü, maddi üretim yolu ile kurulan endüstriyel toplumlar, emek sömürsü, adaletsiz gelir dağılımı	Devletin tahakkümü, bilgi üretimi ve manipülasyonlar ile kurulan post-endüstriyel toplumlar	Yozlaşmış iktidarlar, toplumun her alanına sirayet etmiş adaletsizlik, muhafazakârlaşma
Sosyal tabaka ve sınıfsal aidiyetleri var mıdır? Varsa nelerdir?	İşçi sınıfı	Yeni orta sınıf (Offe)	Sınıfsal aidiyet yok, çeşitli aidiyetler
Toplumsal hareketlere katılan aktörlerin özellikleri nelerdir?	Belli bir sınıfın özgürleşmesini isteyen, çıkar yönelimli rasyonel aktörler	Toplumsal hayatın toplumsal cinsiyet eşitsizliği, çevre dengesi sorunları gibi farklı durumlarını sorgulayabilen, eğitilmiş aktörler	Genç, eğitilmiş, siyasi partilere mesafeli, iletişim teknolojilerini kullanabilen aktörler ve yoksullar
Kitleler homojen bir yapıda mıdır?	Kitleler homojen bir yapıdadır. Lider yönetiminde ve örgütlü kitleler	Kitleler homojen bir yapıdadır. Lidersiz, yatay örgütlenme biçimine sahip örgütler	Kitleler heterojen bir yapıdadır. Lidersiz, yatay örgütlenme biçimine sahip örgütler
Talepler nelerdir?	İşçi hareketinin özgürleşmesi, hegenomik yapılara itiraz	Toplumsal cinsiyet eşitliği, kimliklerin tanınması, küresel ısınma için mücadele edilmesi	Adalet, ekmek, haysiyet, eşitlik, demokrasi, özgürlük
Çatışmanın merkezinde ne yer alır?	Çatışmanın merkezinde siyasi ve ekonomik yapı yer alır.	Çatışmanın merkezinde kültür ve kimlik yer alır.	Çatışmanın merkezinde siyasi ve ekonomik yapı yer alır.
Mevcut düzeni değiştirme kaygıları var mıdır?	Mevcut iktidarı yıkmak istemekte, dönüşümü sağlamada kullanılacak stratejik ve örgütsel araçlar konusunda planları vardır.	Devleti ele geçirip, dönüştürmeyi hedeflemeyiz.	Mevcut sistemi yıkmak istemektedir fakat yerine geçecek yeni bir sistem üzerine planları ve stratejileri yoktur.
Hareketin niteliği?	Devrimci hareket İşçi hareketi	Öğrenci hareketleri Feminist hareket Çevreci hareketler	İşgal hareketi Meydan hareketi
Örnek toplumsal hareketler	Latin Amerika ve İngiltere'deki Kölelerin Özgürleşme Hareketi İşçi hareketleri	Birleşik Devletler sivil haklar hareketi Radikal feminist hareket Greenpeace eylemleri	Arap Baharı Gezi olayları İspanya İndignados hareketi

Bu bölüm toplumsal hareketlerin tarihsel olarak incelenmesi ve değerlendirilmesi sonrasında, meydan hareketlerinin eski ve yeni toplumsal hareketlerle farklılıklarını ve ortak yönlerini ele alarak analiz etmeye çalışmıştır. Meydan hareketleri, Tunus hareketi ile ortaya çıkan, sonrasında Mısır ve çeşitli ülkelere yayılarak benzer özellikler gösteren ve her ülkenin yerel şartlarına göre farklılık gösteren hareketler

olmuşlardır. Bazı ülkelerde, meydan hareketleri talep ettiklerini elde etme şanslarına sahip olurken, bazı ülkelerde amaçlarına ulaşamamışlardır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, meydan hareketlerinin farklılıkları nedeniyle, toplumsal hareket kuramları çerçevesinde kavranamayacağı ön görüşünde bulunularak, alternatif bir kavramsal çerçeve olarak siyaset psikoloji kavramları ile incelenmesi gerekli görülmüştür. Siyaset psikolojisi çerçevesinde, ortak siyasallaşmış bir kimlik kavramı ile meydan hareketlerine katılan bireylerin dışlanmışlık ve reddedilmişlik duygularıyla ortak kimlikler inşa edebilmeleri incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TOPLUMSAL HAREKETLERİN SİYASET PSİKOLOJİSİNİN İNCELENMESİ

Yeni bir ara disiplin olan siyaset psikolojisi, psikoloji biliminin kavramları aracılığıyla siyasal olanın altında yatan psikolojik faktörleri ve süreçleri anlamayı amaçlamaktadır. Bu sebeple, siyasal katılım konusunda söyleyecekleri olan bir disiplindir.

Siyaset biliminin toplumsal hareketlere katılımı tartışırken geçmiş dönemde yok saydığı ana konulardan biri, bireylerin toplu eylem ya da protestolar gibi yüksek maliyetli olaylara katılmaya nasıl karar verdikleridir. Bir insan sonucunda belki ölümle yüzleşeceği bir mücadeleye nasıl girmeye karar vermiştir? Onu harekete geçiren nedir? Sahip olduğu inanç ve motivasyonu nasıl oluşmuştur? Bireyin hangi duyguları bu hareketlere katılımı etkili olmuş ve bu kararı almasını sağlamıştır? Siyaset psikolojisi kavramları ile bu sürecin anlaşılmasının mümkün olacağı düşünüldüğünden bu bölümde tartışılacaktır.

Bu çalışma, siyaset psikolojisinin toplumsal hareketlere katılım konusundaki yaklaşımını, Arap Baharı hareketleri çerçevesinde ele almayı ve siyaset bilimine eklenecek yeni bir bakış açısı konusunda çerçeve sunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, her yaklaşımın birbirinden tamamen bağımsız olduğu ve birbirini dışlaması söz konusu değildir. Dolayısıyla, her yaklaşımın da diğer yaklaşımlardan etkilenebileceği ve esinlenebileceği noktalar bulunmaktadır. Özellikle, Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır Hareketlerinin ortaya çıkış sebeplerinin anlaşılmasında ve hareketi anlamlandırmada bu alternatif yaklaşım ile eklenebilecek yeni noktalar bulunmaktadır.

Toplumsal hareketlerin ya da isyanların; bir stratejiyle başlamadığı kabul edilirse ve gerekçelerinin olması göz önünde bulundurulursa, toplumsal hareketleri insan psikolojisinden etkilenen duygusal hareketler olarak tanımlamak mümkündür.

Toplumsal hareketlerde öfke, hayal kırıklığı, umut, kaygı, korku gibi duygular yer almakta; böylece bu hareketlerin duygu durumlarından bağımsız olmadığı

bilinmektedir. Fikir, ideoloji ve kimlik boyutunda bireyler duygularla motive olmakta ve duygular eylemi irrasyonel kılmamaktadır.⁹⁵ Hareketlerin toplu eyleme hızlıca dönüşmesi ve bir şehirden başka bir şehre, şehirlerden ülkelere ve ülkelerden başka ülkelere sıçraması kontrol edilememektedir. Bunlar göz önüne alındığında, toplumsal hareketler kendiliğinden oluşmakta ve yayılmaktadır.

Tezin bu bölümünde, ilk olarak duygular ve duygulanımın tanımı yapılacaktır. Toplumsal hareketlerin oluşmasında, etkin bir rol oynayan öfke duygusunun incelenmesi üzerinde durulacaktır. İnsanların bir araya gelebilmesi ve seferberlik oluşturması, bireysel düzeydeki korkularını aşmayı sağlayan temel durumdur. Toplumsal hareketlere katılan bireylerin, korku ve öfke duygularını nasıl yönettikleri ile öfke duygusunun onları uyarıcı, koruyucu ve en önemlisi harekete geçirici olumlu yönünün ön plana çıkması ele alınacaktır. İkinci alt başlık olarak, duyguların Tunus ve Mısır hareketlerindeki işlevi değerlendirilecek ve açıklanacaktır.

Bu bölümde, ikinci olarak kimlik ve toplumsal kimlik kavramlarının tanımı yapılacaktır. Arap isyanları sürecinde toplumsal hareketlerin oluşmasının nedenlerinden biri olarak, siyasallaşmış bir ortak kimliğin oluşumu ele alınacaktır. Grubun kimliği açısından bir tehdit ya da fırsat ortaya çıktığında kimlikler aktif hale gelmekte ve siyasal davranışlar üretebilmektedir.⁹⁶ Bu sebeple, bireylerin toplu eylemlere katılmasında siyasallaşmış ortak kimlik önemli bir rol oynamaktadır. Toplu eyleme katılma hareketi, sonuç ne olursa olsun bireylere güç vermektedir. Daha sonra, siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratmanın Tunus ve Mısır hareketlerindeki katkısı değerlendirilecektir.

Son olarak, görelî yoksunluk kuramı ele alınacaktır. Görelî yoksunluk hissine sahip bireyler, bir şekilde yoksunluk ile karşı karşıya kaldığı için öfkelenediklerinde bu durumun muhatabı olan lider, grup, devlet gibi aktörlere meydan okumaya ve onlarla karşı karşıya gelmeye motive olmaktadır. İnsanların toplu eyleme ve kolektif bir ruha girme istekliliği, amaçlarına ve hedeflerine ulaşacaklarına dair bireysel beklentileri sayesinde oluşmaktadır. Daha sonra, görelî yoksunluk kuramı ile toplumsal hareketlerin oluşmasındaki etki ele alınacak ve değerlendirilecektir.

⁹⁵ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 202.

⁹⁶ Martha Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston ve Beth Dietz, *Siyaset Psikolojisine Giriş* (Çev. E. Şenol), BB101 Yayınları, Ankara 2017, s. 435.

Bu kavramlardan yola çıkılarak Tunus ve Mısır hareketlerine katılımın siyaset psikolojisi kavramları aracılığıyla ele alınması ve tartışılmasının bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

2.1. Duygulanım, Duygular ve Öfke Duygusunun Toplumsal Hareketlerin Oluşumundaki Etkisi

Toplumsal hareketlerde öfke, hayal kırıklığı, umut, kaygı, korku gibi duygular yer almakta böylece bu hareketlerin duygu durumlarından bağımsız düşünülemediği bilinmektedir. Fikir, ideoloji ve kimlik boyutunda bireyler duygularla motive olmakta ve duygular eylemleri irrasyonel kılmamaktadır. Bu bölümde, duygulanım ve duygu kavramlarının tanımı yapılarak, toplumsal hareketlerin başlamasında etkili bir duygu olan öfke duygusunu yer verilecektir.

2.1.1. Duygulanım ve Duygular

Siyaset biliminde genel bir yargı olan, siyasal kararların rasyonel olması ve duygulardan uzak olması gerektiğinin tartışılması ve üzerinde durulması önemli bir konu olmuştur. Siyaset psikolojisindeki çalışmalar bu konularda yapılmakta ve duyguların siyasal davranışlar üzerindeki etkisini anlamlandırmadaki boşlukları doldurmayı hedeflemektedir. Bireyler gündemde var olan siyasal olaylara ve durumlara duygusal tepkiler vermektedir. Duygusal tepkiler vermelerinin nedenleri insanların ilkeleri, idealleri ve değer yargılarıdır. Kalıplaşmış durumlar, genel yargılar, siyasal kararların alınması, oy verilmesi, bir konuda taraf olunması, alınan bilginin işlenmesi gibi olgular, duygulanımlar ve duygular ile ilişkilidir.⁹⁷

Duygulanım kavramının tanımı şu şekillerde açıklanabilir. Susan Fiske ve Shelley Taylor, duygulanımı “çok çeşitli tercihler, ruh halleri ve duygular için bir terim” olarak tanımlamaktadırlar.⁹⁸ Russell Neuman, George Marcus, Ann Crigler ve Michael MacKuen duygulanımı, “kişisel önemin algılanmasına verilen evrimleşmiş bilişsel ve fizyolojik karşılık” olarak tanımlamaktadır.⁹⁹ Orhan Öztürk, duygulanımı

⁹⁷ Martha Cottam, Elena Mastors, Thomas Preston ve Beth Dietz, *a.g.e.*, s. 103.

⁹⁸ Susan Fiske ve Shelley Taylor, *Social Cognition*, McGraw- Hill, New York 1991, s. 410.

⁹⁹ Russell Neuman, George E. Marcus, Ann N. Crigler ve Michael MacKuen, *The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior*, The University of Chicago Press, 2007, s. 9.

“bireylerin uyaranlara, olaylara, anılara ve düşüncelere duygusal tepki verebilme yetisi” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁰

Duygu kavramı ise şu şekillerde açıklanmıştır. Fiske ve Taylor, duyguyu “haz duyma, huzur, öfke, üzüntü, korku ve daha fazlası gibi yalnızca iyi ya da kötü hislerin ötesinde, karmaşık bir duygulanımlar çeşitliliği” olarak tanımlamaktadırlar.¹⁰¹ Antonio R. Damasio, duyguyu; “basit ya da karmaşık bir zihinsel değerlendirme süreci ile bu sürece yönelik olarak verilen ve duygusal bir beden haliyle sonuçlanan fakat beynin kendisine yönelik olarak da ek zihinsel değişikliklerle sonuçlanan yönlendirici tepkilerin bileşimi” olarak tanımlamıştır.¹⁰² Victor Ottati ve Robert Wyer duyguyu, “öfke, nefret, aşk, sevgi, korku gibi daha kesin bir şekilde adlandırılan duygulanım durumu” olarak tanımlamıştır.¹⁰³

Bilginin işlenmesinde duygunun önemi vurgulanmıştır. Marcus, Neuman ve MacKuen, duyguların ikili bir rol oynadığını ele almıştır. İlk olarak, duygu, normal olarak gelişen durumlarda verdiğimiz anlık tepkileri etkileyen bir yatkınlık sistemi oluşturmuştur. İkinci olarak, duygu bir gözetim rolüne sahip olmaktadır, gerçekleşebilecek ve oluşabilecek tehditlere karşı bir uyarın olarak var olmaktadır.¹⁰⁴ Toparlamak gerekirse, İnsanların hem duygulanım (hisler ve duygular sistemi) hem de bilişsel (düşünce ve bilgiler sistemi) sistemleri vardır. Zihinde bulunan bu sistemler birbirinden farklıdır, ancak bağlantılı sistemlerdir. Bu bağlantılar her bireyde ve her olayda güç bakımından farklılıklar göstermektedir. Herhangi bir olay karşısında, duygulanım ve bilişsel sistem arasındaki bağlantı güçlü iken, başka bir olay karşısında bu bağ zayıf olmaktadır.

Duygular ve bilişsel sistem arasındaki ilişkinin anlaşılması için ABD’de siyasi hoşgörüyü oluşturmada ve etkilemede, duygulanım ve bilişsel sistem arasındaki ilişkiyi inceleyen bir örnek verilecektir. Marcus ve MacKuen, siyasi öğrenme ve

¹⁰⁰ Orhan Öztürk ve Aylin Uluşahin, *Ruh sağlığı ve bozuklukları*, Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara 2015, s. 413.

¹⁰¹ Fiske ve Taylor, *a.g.e.*, s. 411.

¹⁰² Antonio R. Damasio, *Descartes'ın Yanılgısı*, (Çev. B. Atlamaz), Varlık Yayınları, İstanbul 1999, s. 8.

¹⁰³ Victor Ottati ve Robert Wyer, “Affect and Political Judgment”, *Explorations in Political Psychology*, (Derleyen: S. Iyengar ve W. J. McGuire), Duke University Press, Durham 1993, s. 299.

¹⁰⁴ George E. Marcus, W. Russell Neuman ve Michael MacKuen, *Affective Intelligence and Political Judgement*, IL:University of Chicago Press, Chicago 2000, s. 34.

siyasal katılımda kaygı ve coşku duygularının önemine işaret eden bir çalışma yapmışlardır. İnsanların, aday olan kişilere karşı belli duygularla tepki verdiklerini ortaya koymuşlardır.¹⁰⁵ Siyasal olaylara gösterilen tepkilerde ve davranışlarda iki duygunun ön plana çıktığını gözlemlemişlerdir: “kaygı ve coşku”. Coşku, siyasal adaylardan hangisine oy verileceğini etkilemektedir. Kaygı duygusu ise, siyasal adaylar hakkında bilgi seviyelerini arttırmalarını ve bir düşünce geliştirmelerinde yardımcı olmaktadır.¹⁰⁶ Başka bir deyişle, kaygı bilgi işlemede önemli bir role sahiptir ve bilginin elde edilmesi konusunda teşvik etmektedir.

Sonuç olarak, duygular ve duygulanımın, bilgiye ulaşma konusunda bireyleri teşvik ettiği, bilgiyi işleme ve davranış oluşturma konusunda belli bir etki yaptığı kabul edilmektedir. Belirli duyguların hangi davranışları beraberinde getirdiği de bilinmektedir. Örneğin öfke duygusunun, öfkeyi oluşturan ve hissettiren kişi, grup ya da devlet gibi organlara karşı hareket veya saldırı sonucunu doğurduğu görülmüştür.¹⁰⁷

2.1.2. Öfke Duygusu

Öfke duygusunun, bireylerde nasıl ortaya çıktığı ve toplumsal hareketlere katılımdaki önemi üzerinden bir değerlendirme yapmak amacıyla üzerinde durulması gereklidir. Psikoloji bilimi alanındaki çalışmalarda, öfkenin tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Engellenme, saldırıya uğrama, tehdit edilme, yoksun bırakma, kısıtlama vb. gibi durumlarda hissedilen ve genellikle neden olan şeye ya da kişiye yönelik şu ya da bu biçimde saldırgan davranışlarla sonuçlanabilen oldukça yoğun, olumsuz bir duygu.”¹⁰⁸ Öfke, iç ve dış etmenin etkisiyle çoğunlukla ikincil bir duygu olarak ortaya çıkmaktadır. Birincil duygular olan korku, endişe, üzüntü, hor görölme gibi duygu durumlarının sonucunda ortaya çıkan bir duygudur.¹⁰⁹

¹⁰⁵ George E. Marcus ve Michael MacKuen, “Anxiety, Enthusiasm and The Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement During Presidential Campaigns”, *American Science Review*, Cilt:87, Sayı:3, s. 678.

¹⁰⁶ Marcus ve MacKuen, a.g.m., s. 679.

¹⁰⁷ Marcus ve MacKuen, a.g.m., s. 681.

¹⁰⁸ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000, s. 542.

¹⁰⁹ Ahmet Özmen, “Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:39, Sayı:1, 2006, s. 42.

Siyaset psikolojisi alanında ise öfkenin, siyasal davranışların gelişmesinde olumlu bir etki oluşturduğu ön plana çıkarılmıştır. Öfke duygusunun siyaset psikolojisi perspektifinde incelenmesini gerekli kılan olaylar arasında işçi hareketleri, insan hakları hareketleri ve toplumsal cinsiyet hareketleri yer almaktadır. Bu mücadelelerin görünür olması ve uluslararası düzeyde hız kazanmasıyla, öfke duygusunun insanları harekete geçirici ve motivasyonlarına katkı sağlayan bir duygu durumu olduğu gözlenmiştir. Toplumlarda hızla yayılan bu sosyal hareketliliğin sonucu olarak, öfke duygusunun anlaşılması gerekli bir hale gelmiştir.¹¹⁰

Westermayer (Aktaran: A. Özmen) öfke duygusunu inceleyerek, bu duygunun, kaygıda olduğu gibi duygusal, bilişsel ve fizyolojik boyutları olan bir duygu olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle üstünde durulması gereken bir nokta olarak, öfke “yaşamda kalmak için, kaçma davranışının karşıtı olarak mücadele gerektiren durumlarda harekete geçirici bir güç olarak da görülmektedir” tanımı da eklenmiştir.¹¹¹ Kennedy ise öfke tanımını, “algılanan bir tehdit ya da zorluğa karşı uyarıcı, gözdağı vermek amaçlı ya da saldırmaya yönelik harekete motivasyon sağlayan duygusal tecrübe” olarak yapmaktadır.¹¹²

Bu çalışmada öfke, harekete geçirici ve mevcut durumdaki memnuniyetsizlikleri ortadan kaldırmak için mücadele etmeye yönelten bir duygu olarak ele alınacaktır. Bu bağlamda, Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır’da yaşanan olayları başlatan bireylerdeki duygu durumlarının ve nasıl sonuçlar doğurduğunun anlaşılması hedeflenmektedir.

Psikoloji biliminde öfke duygusu genellikle olumsuz bir duygu durumu olarak ele alınmaktadır. Ancak öfke duygusu siyasal davranış bünyesinde bulunan bir davranıştır. Bireylerin kendi yaşam hedeflerine varmasını engelleyen olaylarla karşılaştıklarında, engelin kaynağına bir öfke duygusu beslemektedirler.¹¹³ Öfke,

¹¹⁰ Özmen, a.g.m., s. 42-43.

¹¹¹ Özmen, a.g.m., s. 41.

¹¹² Harry Kennedy, “Anger and Irritability”, *British Journal of Psychiatry*, Cilt:161 Sayı:2, 1992, s. 148.

¹¹³ Kennedy, a.g.m., s. 149.

hedefe ulaşmadaki bu engelleri kaldırmak amacıyla kontrolü yeniden kazanma ve engelleri ortadan kaldırmaya yönelik bir arzu oluşturmaktadır.¹¹⁴

Nefret etme, küçümseme, tiksınme gibi duygular öfkeyle ilişkili ve siyasal katılım açısından önemlidir. Tiksınme duygusu başka bir kişi, grup ya da devlet gibi organların özelliklerinin, politikalarının ve davranışlarının itici gelmesi ile ilgilidir. Tiksınme duygusunun oluşması sonucunda, can sıkıcı kişinin veya grubun yok olmasının istenmesiyle sonuçlanabilir.¹¹⁵

Korku ve kaygı duyguları da, belirsizlik algılandığında ortaya çıkan ve siyasal davranışta önemli etkileri olan duygulardır. Korku ve kaygı arasında bir fark vardır: “Korku, açık ve belirli bir tehditle ilgiliyken; kaygı ise, tehdit hakkındaki belirsizlikle bağlantılıdır.”¹¹⁶ Kaygı sahibi kişiler, bu durumla nasıl başa çıkacaklarını bilememekte ve ne yapacakları konusunda bir kararsızlık yaşamaktadırlar.¹¹⁷

Raymond Novaco’ya göre de öfkenin olumsuz etkisinin yanı sıra, sağlıklı ifade edildiğinde işlevsel yönleri bulunmaktadır.¹¹⁸ Öfke duygusunun olumlu yönde işlevine bakıldığında, insanları tehlikenin varlığı konusunda uyarıcı bir etkisinin olduğu söylenebilir. Kişinin yaşadığı problemlerle baş etme konusunda motivasyon sağlar. Başka bir deyişle, öfkeyi işlevsel bir uyarıcı olarak tanımlamak mümkündür.¹¹⁹

Olumlu yönde sonuçlar doğuran öfke duygu durumunda, kişi değişim için gerekli motivasyonu sağlar. Öfke duygusu kişinin kendi değerlerini korumasına, haksızlığa karşı mücadele etmesine ve küçümsemenin engellenmesine katkı sağlamaktadır. Bunlara ek olarak, sağlıklı bir biçimde dışarı aktarılan öfkenin, kişinin kendini ifade etmesinde iletişim aracı olarak görev aldığı söylenebilir.¹²⁰

Öfkenin bireylerde ortaya çıkış nedenleri araştırmacılar tarafından ele alınmış ve çalışmalar yapılmıştır. George M. Gazda, öfkenin ortaya çıkma sebeplerini dört ana

¹¹⁴ Kennedy, a.g.m., s. 151.

¹¹⁵ Cottam, Mastors, Preston, ve Dietz, a.g.e. s. 107.

¹¹⁶ Cottam, Mastors, Preston, ve Dietz, a.g.e., s. 108.

¹¹⁷ Marcus, Neuman ve MacKuen, a.g.e., s. 35.

¹¹⁸ Raymond W. Novaco, *Anger Control- The Development and Evaluation of An Experimental Treatment*, Lexington Books, Lexington 1975, s. 92.

¹¹⁹ Novaco, a.g.e., s. 101.

¹²⁰ Novaco, a.g.e., s.101-102.

başlıkta toplamıştır. İlk olarak, bireyin yaşamında öneme sahip olan insanları kaybetmesi-kayıplar yaşamasıdır. İkinci olarak, bireyin etkisinde kaldığı savaş, işsizlik, ekonomik sıkıntılar, güvensizlik duygularının bir sonucu olarak öfke duygusunun yaşanmasıdır. Üçüncü olarak, birey gereksinimlerini karşılayamadığında ve engellendiğinde yaşadığı çaresizlik ve yetersizlik duygusunun öfke oluşturmalarıdır. Son olarak ise, bireyin başka biri tarafından reddedilmesi durumunda yaşadığı değersizlik ve hayal kırıklığı duygularının sonucu olarak öfke ortaya çıkabilmektedir.¹²¹

2.1.3. Toplumsal Hareketlerde Duyguların İşlevi

Öfke duygusunun tanımı ve ortaya çıkış nedenleri incelendikten sonra korku, kaygı, öfke ve umut gibi duygu durumlarının Arap Baharı döneminde Tunus ve Mısır hareketleri üzerinden bir değerlendirmesi yapılacaktır. Duygular toplu eyleme katılım konusundaki motivasyonları hızlandırmaktadır ve büyötmektedir. Toplumsal hareketlerin patlaması, duyguların bir eylem biçimine dönüşmesiyle başlamaktadır. Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaları çok yüzlü isyanlar olarak adlandırırsak, bu hareketlerin nedenleri sadece ekonomik ya da siyasi değildir. Korkunun isyana dönüşmesi, isyanların daha iyi bir hayat için umuda çevrilmesinin nedeni, hükümetlerin yarattığı aşağılanma hissinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çoğu meydan hareketlerinde karşılaşılan durum aşağılanmanın ve değersiz hissedilmenin verdiği umutsuzluk ve üzüntü arasında onur arayışı olmuştur.¹²²

Toplumsal olarak hareket edebilmek ve siyasal davranış gösterebilmek ile ilgili etkili duygulardan en önemlileri, korku ve şevktir.¹²³ İnsanlar onları mutlu ve iyi eden bir hedefe doğru birlik olup ortak bir siyasal davranış geliştirdiklerinde başka bir olumlu duygu olan umut duygusuna sahip olmaktadırlar. Umut duygusu ise geleceğe dair iyi bir hayal için gerekli inancı sağlamaktadır. Castells, “insan zihninin ayrıksı özelliklerinden biri de geleceği hayal edebilme becerisi olduğundan, umut hedef

¹²¹ Özmen, a.g.m., s. 51.

¹²² Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 18.

¹²³ Neuman, Marcus, Crigler ve MacKuen, a.g.m., s.27.

arayan eylemi desteklemekte temel bir bileşendir” diyerek umut duygusunun önemini vurgulamıştır.¹²⁴

İnsanlar eyleme geçmek için gerekli motivasyonu sağladıklarında kaygı duygusuyla da baş etmek durumunda kalırlar. Kaygı duygusunun da süreç üzerinde dondurucu ve yavaşlatıcı etkileri vardır. Kaygının aşılması için gerekli ve etkili bir duygu vardır: Öfke. Nörolojik çalışmalar, “öfkenin risk alma davranışıyla bağlantılı olduğunu göstermiştir.”¹²⁵ Öfkenin olumlu işlevi de burada devreye girmektedir ve bireyi harekete geçirici bir etkisi bulunmaktadır. Ancak bilindiği gibi toplumsal hareketlerin oluşması için bireysel deneyimlerin başka bireylere iletişim yoluyla aktarılması ve seferberlik sürecine geçmeleri gerekmektedir. Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, birçok birey aşağılanmış, yanlış temsil edilmiş, özgürlüğü elinden alınmış hissediyorsa, korkularını aşmalarıyla birlikte öfkesini eyleme dönüştürmeye ve toplumsal hareketlerin oluşması için ilk kıvılcımları atmaya hazır hale gelmektedir.

Bert Klandermans’a göre, insanların yaşadığı haksızlığa uğramışlık ve mağduriyet hissinin tek başına bireyleri harekete geçirme noktasında yetersiz kaldığı açıktır. Genellikle mağduriyet hissi insanları harekete geçirmek yerine yaşamdan tatminleri azaltan bir etki olarak gözükmektedir.¹²⁶ Klandermans, harekete geçirme konusunda sınırlı kalmayan bir kavram olarak “yetkinlik hissi” ele almıştır. Bu alandaki çalışmalarda, siyasal davranış geliştirmek ve toplu eyleme katılma konusunda en önemli faktörlerden birinin yetkinlik hissi olduğunun üzerinde durulmuştur. Siyasi konularda kendini yetkin hisseden ve eylemleriyle siyasal düzeni değiştirebileceklerine inanan ve motive olan bireyler toplu eyleme katılıma daha fazla müdahil olmaktadır.¹²⁷

Toplu eylem oluşturabilmek adına, bireyin dâhil olduğu grubun bu amaçla bir araya gelebilmesi ve memnuniyetsizliklerini, sorunlarını çözebileceklerine inanmaları

¹²⁴ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 27.

¹²⁵ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 28.

¹²⁶ Bert Klandermans, “Mobilization and Participation in A Social Movement: Social Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory”, *American Sociological Review*, Cilt:49, Sayı:5, 1984, s. 584. 583-600.

¹²⁷ Klandermans, a.g.m., s. 586.

gerekmektedir. Bu olayın gerçekleşmesine “grup yetkinliği” adı verilmektedir.¹²⁸ Daha sonra, bu oluşacak mücadelenin başarıya ulaşması adına, mevcut siyasal düzenin gruplardan gelen taleplere yanıt vereceği konusunda ortak bir motivasyon sağlamaları gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesine de “siyasal yetkinlik” denmektedir.¹²⁹

İnsanlar siyasal ve toplumsal mücadelelerinin memnuniyetsizlerini gidereceğini ve adaleti sağlayacaklarına inandıkları zaman daha yüksek siyasal yetkinlik duygusuna sahip olmaktadır. Bunun sonucunda, protestolara ve toplu eylemlere katılmaya eğilimli hale gelmektedirler.¹³⁰

Tahammül edilemez boyutta gerçekleşen siyasi ve ekonomik bunalımlar sonucunda patlak veren duygusal dengelerin bozulması hareketi tetiklemiştir. Tunus’ta başlayan ve başarılı olan toplumsal hareketler iletişim ağlarıyla, Arap dünyasına ve tüm dünyaya yayılmış ve 25 Ocak 2011’de Kahire’nin Tahrir Meydanı’nda ortaya çıkan ilk kitlesel eylemde binlerce kişi, son dönemlerde Arap dünyasında toplumsal seferberliklerde ön plana çıkmış “Çözüm İslam’dır” sloganını değiştirerek “Çözüm Tunus’tur” diyerek haykırmışlardır.¹³¹ İnsanların zihinlerinde isyan ve eyleme dönüşen deneyimlerini birleştiren ortak bir doku oluşmuştur.

2.2. Siyasallaşmış Ortak Kimlik ve Toplumsal Hareketler

Siyasallaşmış ortak kimlik kavramının anlaşılabilmesi için ilk olarak kimlik ve toplumsal kimlik kavramlarının açıklanması gerekmektedir. Bu kavramlarının anlaşılmasından sonra siyasallaşmış ortak kimlik kavramı ele alınacak ve bu kavramın toplumsal hareketlerin başlamasındaki işlevi ön plana çıkarılacaktır.

2.2.1. Kimlik ve Toplumsal Kimlik Kavramları

İlk olarak, kimlik ve toplumsal kimlik tanımlarının yapılması ve birbirinden hangi noktalarda ayrıldığının açıklanması gerekmektedir. William Connolly kimlik kavramını şu şekilde açıklamıştır: “Kimlik, seçip istediğimiz yahut rıza

¹²⁸ Klandermans, a.g.m., s. 586-587.

¹²⁹ Klandermans, a.g.m., s. 587.

¹³⁰ Klandermans, a.g.m., s. 588.

¹³¹ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 33.

gösterdiğimiz şeylerden çok, ne olduğumuz ve nasıl tanındığımızla ilişkilidir. Aynı zamanda kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi kesinliğini güven altına almak için farklılığı dönüştürür.”¹³² Philip Gleason ise kimlik tanımını şu şekilde yapmıştır: “Kimlik” kavramı sosyal bilimlerde temel olarak birey ve toplum arasındaki ilişkiden bahsetmek için 1950’li yıllarda yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır ve “Ben kimim?” ve “Ben nereye aitim?” sorularıyla bağlantılı bir kavramdır.¹³³ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde kimlik tanımı, “Toplumsal bir varlık olarak insana özgü olan belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların bütünü”¹³⁴ olarak açıklanmaktadır.

Toplumsal kimlik kavramına bakıldığında, anlamı daha dar kapsamda olan, belli bir grubu, toplumu, bölgeyi dâhil eden ve varlığı olan kolektif bir kimlikten söz edilmektedir. Nuri Bilgin, kolektif kimliği, “belirli bir alanda kök salmış birtakım grupların (etnik toplulukların) diğer gruplardan farklarını ortaya koyma, vurgulama talebi” şeklinde açıklamaktadır.¹³⁵ Bilgin’e göre, kolektif kimlik belli ve değişmeyen bir kavram değil, herhangi bir sürecin kendisidir. Bilgin, kolektif kimliği dinamik kimlik olarak tanımlamaktadır ve diğer topluluklarla ilişki içerisinde sürekli yenilenmeyi ve değişimi içerdiğini kolektif kimliklerin inşasının da topluluklar arası ilişkiler sayesinde gerçekleştiğini vurgulamaktadır.¹³⁶

Bilgin’e göre kolektif kimlik, grubun diğer gruplardan farkını ortaya koyduğu ve kendini vurgulamak istediği noktaları ön plana çıkardığı bir durumdur. “Kolektif kimlikte geçmişe dönük bir yan vardır; çünkü kolektif kimlik, birtakım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. İnsan toplulukları kendilerini ortak geçmişte tanır, bu geçmiş belleğine işler, ritüel törenlerle anar ve yorumlar.”¹³⁷ Böylelikle ortak tarih inşa edilmektedir bunun yanında kahramanlar yaratılmaktadır. Toplumsal kimliğin oluşmasında ortak

¹³² William E. Connolly, *Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri*, (Çev. F. Lekesizalın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995, s. 92-93.

¹³³ Philip Gleason, “Identifying Identity”, *The Post-Colonial Studies Reader*, (Derleyenler: B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin), Routledge, Oxford 2006, s. 194.

¹³⁴ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998, s. 1324.

¹³⁵ Nuri Bilgin, *Kolektif Kimlik*, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999, s. 33.

¹³⁶ Bilgin, *a.g.e.*, s. 58-59.

¹³⁷ Bilgin, *a.g.e.*, s. 61-62.

geçirilmiş bir zamana ihtiyaç vardır. Zaman birikiminin olmasıyla toplumsal kimliğin oluşması paralel olarak gelişmektedir.

Sosyal psikoloji alanında çalışmaları olan Henri Tajfel'e göre, toplumsal kimlik, "bir bireyin, bir toplumsal gruba veya gruplara üyeliğine dair bilgisi ile birlikte o üyeliğe verilen değer ve duygusal önemden kaynaklanan benlik kavramının bir parçası" olarak ifade edilmiştir.¹³⁸ Tajfel ve John Turner toplumsal kimlik kuramını üç ilke ile açıklamaktadır:

1. "Grup üyeleri olumlu bir toplumsal kimlik hissine erişmek ya da onu sürdürmek için çaba göstermektedir.
2. Grup üyeleri, olumlu bir benlik hissi edinme gayretiyle bireyler, gruplar arasında lehte bir ayrım yaratmak için kendi gruplarını diğer gruplarla karşılaştırırlar.
3. Grup üyeleri, toplumsal kimlik kendileri için tatmin edici olmadığında, gruplarından ayrılma ya da daha olumlu bir şekilde farklı olan bir gruba katılma girişiminde bulunacaktır."¹³⁹

Bireyler, toplumsal kimliğe sahip olmak ve benimsemek için, kendi gruplarını dışarıda kalan diğer gruplarla karşılaştırarak, kendi içinde bulundukları gruba daha çok değer vermeye ve diğerlerinden farklılaştırmaya çalışmaktadırlar.¹⁴⁰ Bireysel farklılıklar göz ardı edildiğinde, toplumsal kimlikler daha belirgin hale gelecek ve duygusal yoğunluk artacaktır. Bir gruba aidiyet duygusu güçlü ise, bireylerin özsaygılarının yüksek olmasının öneminin artmasının yanında gruba üye olmak da önemli olacaktır.¹⁴¹ Toplumsal kimlik grupları herhangi bir tehditle ya da olağanüstü durumlarla karşılaştıklarında, siyasal olarak güdülenmiş duygularla hareket etmeleri beklenmektedir.

¹³⁸ Henri Tajfel, "Social Categorization, Social Identity and Social Comparison", (Derleyen: H. Tajfel), *Differentiation Between Social Groups*, London 1978, Academic Press, s. 63.

¹³⁹ Henri Tajfel ve John Turner, "An Integrative Theory of Intergroup Conflict", (Derleyen: W. G. Austin ve S. Worchel), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, (33–47), Monterey 1979, s. 37.

¹⁴⁰ Tajfel ve Turner, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴¹ Cottam, Mastors, Preston ve Dietz, *a.g.e.*, s. 106.

2.2.2. Toplumsal Hareketlerde Siyasallaşmış Ortak Kimliğin İşlevi

Hank Johnston toplumsal hareketlere katılım aşamasında, toplumsal kimlik gruplarının yapılacak eylemler üzerinde uzlaşmış bir fikir olarak oluştuğunu ve gerçekleştirileceğini açıklamaktadır. Farklı fikirler ile ilgili çatışmalar ve müzakere süreçleri geçirilmekte son olarak bu sürecin sonunda kolektif olaylar kurgulanmaktadır.¹⁴² Bu süreçte kolektif kimliğin oluşmasında bireyler kendi kimlikleri ile etkileşimler yaşamaktadır. Dolayısıyla toplumsal harekete katılan her katılımcının, harekete getirdiği belli ve değişmeyen özellikleri olduğu gibi hareket içinde şekillenen daha esnemeye müsait özellikleri de vardır.

Jasper ise toplumsal hareketlere katılımı, “hareket kimliği” vurgusu yapmıştır. Hareket kimliği katılımcı olan bireyin kültürü ile hareket içi kültür arasındaki etkileşimin yarattığı bir durumdur. “Hareket kimliği bireyin grupla kurduğu özdeşim yerine belirli hedef ile stratejiler ekseninde bireylerin tutarlı birlikteliğidir.”¹⁴³ Jasper klasik toplumsal hareketlerdeki yurttaşlık hareketlerinde kolektif kimlik etkili ve görünür iken, yeni toplumsal hareketlerde örgütlerin ön plana çıkmasıyla hareket kimliğinin daha etkili olduğunu açıklamıştır. Bu bağlamda yeni toplumsal hareketler çevre hareketi, kadın hareketi gibi belli istisnalar dışında toplumsal kimlik yerine hareket kimliğiyle ön plana çıktıklarını dile getirmiştir.¹⁴⁴

Castells ise toplumsal harekete katılımı üç farklı kimlikten söz etmiştir: Meşrulaştırıcı kimlik, proje kimliği, direniş kimliği. Topluma egemen olan kurumların, toplumsal hareket aktörleri karşısında tahakkümünü gerçekleştirmek ve sürdürmek adına oluşturdukları kimliği, meşrulaştırıcı kimlik olarak tanımlamaktadır.¹⁴⁵ Ancak Castells’e göre meşrulaştırıcı kimlik, ulus devletin etkisini kaybetmesi ve sivil toplumun etkisini arttırmasıyla anlamını kaybetmiştir. Bu durumların oluşmasıyla, hâkim olanın gücüne karşılık toplumsal hareket aktörleri direniş kimliği inşa etmişlerdir. Toplumsal hareket aktörlerinin toplumsal ve siyasal yaşantıyı değiştirmeyi hedeflemesiyle, toplumdaki kurumların ve otoritelerin

¹⁴²Hank Johnston, Enrique Larana, ve Joseph R Gusfield, “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (131-161), (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 145.

¹⁴³ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 142.

¹⁴⁴ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 144.

¹⁴⁵ Castells, *Kimliğin Gücü İkinci Cilt*, s. 91-92.

konumlarını yeniden tanımlama çabası proje kimliğini geliştirmiştir. Toplumsal olarak gerçekleşen dönüşümün, kolektif organları olan yeni özneler farklı şekillerde proje kimliği çevresinde yeni bir anlam yaratmaktadır ve toplumsal değişimin ana kaynağı konumuna gelmektedirler.¹⁴⁶ Castells, yeni bir toplum hayali olan toplumsal hareketlerin proje kimliği ve direniş kimliğinden doğarak, dünya çapında demokrasi hareketini başlatacaklarını dile getirmektedir.

Sanayileşme sonrası, ortaya çıkan farklı kimlik tipleri toplumsal hareketlere katılımın incelenmesinde farklılıklar yaratmıştır. Johnston, Jasper ve Castells yeni toplumsal hareketlerdeki kimlikleri farklı bir şekilde analiz etmişlerdir. Sanayi döneminde işçi hareketleri ön planda iken, sanayileşme sonrası toplumda bireyler tek bir kimlik altında bir araya gelememişler ve özellikle buna karşı çıkmışlardır.

Yeni toplumsal hareket aktörlerine bakıldığında, ne belli siyasi kodlara (muhafazakâr, liberal, sosyalist gibi) ne de sosyoekonomik kodlara (işçi sınıfı, orta sınıf, kentsel sınıf, kırsal sınıf gibi) dayanmamaktadırlar.¹⁴⁷ Böylelikle, belli bir ekonomik sınıfa ait olamayan işsizler, öğrenciler, kadınlar, göçmenler, eşcinseller, ev hanımları gibi aktörlerinde yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketlerinde görünür olduğu bilinmektedir.

Jasper sanayileşme sonrası hareketlerde, özellikle yeni toplumsal hareket aktörlerinin zengin ve eğitimli kesim olarak tanımlanmasının yanlış olduğunu vurgulamaktadır ve bu kesimlerin yeni orta sınıfla ilişkilendirilmesinin yine belli bir şemaya sokulması amacıyla yetersiz kaldığını açıklamaktadır.¹⁴⁸

Yeni toplumsal hareketlerde, sanayileşme sonrası modernite yapılarının aşınması ve anlam kaybetmesiyle kimlik talepleri oluşmuştur. Yeni hayat tarzının ortaya çıktığı, ulus-devletin etkisinin azaldığı dönemde, bireyler taleplerini söylemek ve açıklamak istemişlerdir. Bundan önceki kaynak ve güç odaklı dönemden post modern döneme geçişle çevrecilik, kadın hakları gibi konuların merkezileşmesi ile toplumsal sınıf temelinde ortaya çıkan çatışmalar gölgede kalmıştır. Dolayısıyla gündelik yaşamın

¹⁴⁶ Castells, *Kimliğin Gücü İkinci Cilt*, s. 93.

¹⁴⁷ Claus Offe, “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, (Derleyen: K. Çayır), *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, (53-79), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s. 66.

¹⁴⁸ Jasper, *Ahlaki Protesto Sanatı*, s. 152.

bireysel sorunları ve konuları ön plana çıkmıştır. Toplumsal hareketlerin kimlik talebi, siyasal, kültürel ve sosyal durumlardaki farklılıkların tanınması, bu kimliklerin sahip olduğu yaşam biçiminin görünür olması ve kültür aracılığıyla kendini ifade edebilmesi olarak ön plana çıkmıştır.

Meydan hareketlerine bakıldığında, insanlar bir toplumsal hareket oluşturma ya da toplumsal harekete katılma kararını verdikleri süreçte siyasallaşmış bir ortak kimlik geliştirmişlerdir.¹⁴⁹ Toplumun veya grubun kimliği açısından bir tehdit oluştuğunda, toplumsal kimlik aktif hale gelebilmekte ve ortak bir siyasal davranışa dönüşebilmektedir.

Bu çalışmada dikkat çekilmek istenen nokta, bireylerin sahip oldukları toplumsal kimliklerin, toplumsal hareketlere katılımını tetikleyebilmesi, o kimliğin siyasallaşmasıyla gerçekleşmesidir. İnsanlar yaşadıkları mağduriyetin, ait hissettikleri kendi grupları ile ortak bir mağduriyete maruz kaldıkları inancına sahip olurlarsa, kolektif kimliğin siyasallaşmaya başladığı sonucu elde edilebilir. Birey, grubunun yaşadığı mağduriyetin ve adaletsizliğin siyasal nedenlerle oluştuğunun farkına vardığı anda, bu duruma sebep olan tarafı tanımladığı süreçte, siyasallaşmaya başlamaktadır.¹⁵⁰ Dolayısıyla, bireyler ilk olarak kimliklerinin siyasallaşmış olduğunun bilincine varmaktadır. İkinci olarak ise, içinde bulundukları grubun çatışmadaki yerini ve durumunu kabullenmeleri süreci gelmektedir. Son olarak, bu duruma yol açan siyasal taraf ile adaletsizliğin ve mağduriyetin giderilmesi adına anlaşma yoluna gidilebilecek olması bir seçenektir.¹⁵¹

Toplumsal hareket aktörlerinde kimlik, ortak ve toplu bir eylem yaratma süreçlerinde siyasallaşmaktadır. Martijn Van Zomeren, Tom Postmes ve Russell Spears siyasallaşmış ortak bir kimliği şu şekilde açıklamışlardır: Siyasallaşmış kimlik, “siyasal olanın, bireylerin kimliğini, toplumsal durum tarafından belirlenen kimlikten (milli kimlik gibi) daha temsili bir kimliğe dönüştüren bir kimlik projesi haline

¹⁴⁹ Cottam, Mastor, Preston, ve Dietz, a.g.e., s. 435.

¹⁵⁰ Bernd Simon ve Bert Klandermans, “Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis”, *American Psychologist*, Cilt:56, Sayı:4, 2001, s. 323.

¹⁵¹ Simon ve Klandermans, a.g.e., s. 324.

gelmesine imkân tanımaktadır.”¹⁵² Yapısal kimlikler zaten toplum içinde mevcut bulunmakta, dezavantaj durumlarına bağlı olarak yeni kimlikler yaratılmaktadır.¹⁵³ İnsanların memnun olmadıkları durumları ve olayları toplu eylem yoluyla çözme yetilerine sahip olabildiklerine inanmaları ve anlamaları gerekmektedir.

Toplumsal kimliklerin siyasallaşması için gerekli olan aşamalar vardır. İlk olarak, “baskın grupları memnuniyetsizleri olan ast gruplardan net bir şekilde tanımlayan ve ayıran kesin sınırların yaratılmasıdır.”¹⁵⁴ Bunlardan ikincisi, “siyasal bilincin geliştirebilmesi sürecidir.”¹⁵⁵ Toplum içindeki bireyler, kendiliğinden meselelerini ve sorunlarını siyasal bir durum olarak görmektedirler. Toplumsal düzen içindeki adaletsizlik konusunda farkındalık sahibi olmaktadırlar. İnsanlar, haksızlığa uğradıklarını ve daha iyi bir konumu hak ettiklerini düşünmektedirler. Kimliğin oluşması ve toplum tarafından benimsenebilmesi için sorunların ve memnuniyetsizliklerin siyasal meseleler olarak tanımlanması gerekmektedir. Örneğin, Türkiye’de aile içi şiddet, eskiden çiftler arasında özel bir konu ya da karışılmaması gereken bir mesele olarak görülürken, günümüzde bir suç olarak kabul edilmektedir.

Siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratma sürecinin aynı zamanda duygusal bir tarafının da olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Memnuniyetsizlik sahibi olan gruplar, genel olarak haksızlığa uğramış, ekonomik ve siyasal olarak damgalanmış, bazı konularda ayrımcılığa uğramış kişilerden oluşmaktadır. Toplumdaki bu gruplar baskı altında tutulmuşlar ise utanma ve korku duygularına sahip olmaktadır.¹⁵⁶ Siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratma sürecinin bir kısmı, bu utanma ve korku duygularını gurur ve öfke duyguları ile değiştirmeyi kapsamaktadır.¹⁵⁷ Böylelikle insanlar toplu eyleme

¹⁵² Martijn van Zomeren, Tom Postmes ve Russell Spears, “Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives”, *Psychological Bulletin*, Cilt:134, Sayı:4, 2008, s. 507.

¹⁵³ van Zomeren, Postmes ve Spears, a.g.e., s. 509-510.

¹⁵⁴ Marjoka van Doorn, Jacomijne Prins ve Saskia Welschen, "Protest, against Whom? The Role of Collective Meaning Making in Politicization", *The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes*,(59-78),(Derleyen:J. vanStekelenburg, C. Roggeband, ve B. Klandermans), The University of Minnesota Press, Minneapolis 2013, s. 69.

¹⁵⁵ vanDoorn, Prins ve Welschen, a.g.e., s. 70.

¹⁵⁶ Verta Taylor, “Social Movement Participation in the Global Society: Identity, Networks, and Emotions”, *The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes*, (Derleyen:J. vanStekelenburg, C. Roggeband, ve B. Klandermans),(37-57), The University of Minnesota Press, Minneapolis 2013, s. 52.

¹⁵⁷ Taylor, a.g.m., s. 53.

katılmaya meyilli hale gelmektedir. Örnek olarak, feminist hareketlerde olduğu gibi bu durum, farkındalığı arttırma kampanyalarıyla yapılabilmektedir.¹⁵⁸

Marjoka van Doorn, Jacomijne Prins ve Saskia Welschen siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratma sürecinde üçüncü aşamada müzakereyi ele almaktadır. “Müzakere, ast grubun toplumdaki konumunun anlamının ve baskın grup ile ast grubun arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasını içermektedir.”¹⁵⁹ Bu durum bir ad değişikliği ve sembolik anlamlarının değişikliği olarak adlandırılmaktadır. Örnek olarak, Medeni Haklar Hareketi¹⁶⁰ ile yaygın olarak dile getirilen zenci kelimesinin yerini Afrikalı Amerikalı (African American) ifadesi almıştır. Toplumsal düzeyde etiketlerin ve isimlerin değişmesi, grubun ve grup üyelerinin toplumun baskın kesimi olarak adlandırılan gruplar karşısındaki duruşlarını mücadeleci bir duruşa dönüştürmektedir.

Arap Baharı sürecine baktığımızda, özellikle Tunus ve Mısır nüfusunun genç ve eğitilmiş kesimi, toplumdaki yolsuzluktan, otoriter rejimlerden ve işsizlikten ciddi anlamda rahatsızdılar. Bu kesim arasında oluşan Arap memnuniyetsizliği kavramının toplumda varlığı söz konusuydu.¹⁶¹ Bu memnuniyetsizlik ve çaresizlik yeni bir siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratmıştır. Bu kimlik, temel konular olarak hak ettiğini elde etmeyi, adaleti ve insan haklarını barındırmaktadır. Dolayısıyla, genç ve eğitilmiş nüfusun hak ettiklerini elde edebilmesi, özgürlüklerine kavuşması ve tatmin edici iş imkânlarına kavuşması adına mücadele başlamıştır.

Sonuç olarak, toplumsal hareketlerin ortaya çıkması tekdüze ya da belli koşullar etrafında gelişebilen bir durum değildir. Birçok değişik etmen ve aşama vardır. Toplu eyleme katılma durumu sonuç ne olursa olsun başarılı ya da başarısız, katılımcılara güç vermektedir. Bu durumda siyasallaşmış ortak bir kimliğin önemini ve eyleme katılma istekliliğini ön plana çıkarmaktadır.

¹⁵⁸ Taylor, a.g.m., s. 56.

¹⁵⁹ Marjoka van Doorn, Jacomijne Prins ve Saskia Welschen, *a.g.e.*, s.71.

¹⁶⁰ ABD’de Medeni Haklar Hareketi(1955-1968): Irk ayrımı sistemini koruyan yasaları feshettirerek Afrikalı Amerikalılar için sivil haklar bakımından eşitliğin sağlanması amacına sahip olan toplumsal harekettir.(Cottam, Mastor, Preston,ve Dietz, *a.g.e.*, s. 439)

¹⁶¹ Cottam, Mastor, Preston,ve Dietz, *a.g.e.*, s. 453.

2.3. Görelî Yoksunluk Kuramı ve Toplumsal Hareketlere Katılım Süreci

Görelî yoksunluk kuramının toplumsal hareketlere katılım konusunda etkili bir kavram olarak ele alınması söz konusudur. Bu sebeple ilk olarak görelî yoksunluk kuramının tanımı yapılacak, sonrasında toplumsal hareketlere katılım konusundaki işlevi ele alınacaktır.

2.3.1. Görelî Yoksunluk Kuramı

İnsanların toplumsal hareketlere neden katıldığının anlaşılmasında görelî yoksunluk kuramının açıklanması önem taşımaktadır. Görelî yoksunluk kuramı, “insanların kendi gruplarının durumları ve koşullarını, toplumsal olarak kabul edilmiş bir karşılaştırma standardına göre karşılaştırdıkları ve kendi gruplarının olması gerektiği kadar iyi durumda olmadığını tespit ettikleri bir durumdur.”¹⁶² İnsanlar bu süreç içinde, hak ettiklerini elde edemediklerini ve istediklerine ulaşamadıklarını fark etmişlerdir. Bu durumu diğer gruplarla karşılaştırdıklarında yoksunluk hissettikleri ortaya çıkmıştır.

Bireylerin mağduriyet hissetmelerinin siyasal davranış geliştirmelerinde katkıda bulunduğu belirtilmiştir.¹⁶³ Ted Robert Gurr ise mağduriyetin oluşmasının temelinde görelî yoksunluk olduğunu söylemiştir. Bireyin durumunu bir başkasının yaşam standardı ile karşılaştırmasının sonucunda elde etmek istediğini alamadığı ve beklentilerini karşılayamadığı kanısına sahip olması, görelî yoksunluk olarak tanımlanmaktadır.¹⁶⁴ Gurr’un ele aldığı çalışmalarda görelî yoksunluk, ekonomik yoksunluk ve bireyin maddi yönden beklentileri karşılayamaması olarak sınırlı tutulmuştur. Bu ekonomik olarak yoksun hissetme algısının, bireyleri mevcut durumu değiştirebilmek adına siyasal davranışlara itmektir.¹⁶⁵

Daha sonra yapılan çalışmalarda, görelî yoksunluk hissinin sadece maddi sorunlarla oluşmadığı ortaya konulmuştur. Sosyal adaletsizlik kavramının toplu eyleme katılma eğilimi çerçevesindeki çalışmalar, adaletsizlik duygusunun da görelî yoksunluğa yol

¹⁶² Cottam, Mastor, Preston, ve Dietz, *a.g.e.*, s. 434.

¹⁶³ Klandermans, *a.g.e.*, s. 588.

¹⁶⁴ Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton 1970, s. 25.

¹⁶⁵ Gurr, *a.g.e.*, s. 53.

açtığını göstermiştir.¹⁶⁶ Bir toplumda, kaynakların ve gelirlerin adil dağıtılmadığı düşüncesi, görelî yoksunluğa sebep olmaktadır. Yapılan çalışmalar, “kaynakların sadece bireyler arasında değil, gruplar arasındaki kaynak dağılımının da adaletli olup olmadığının” önemli olduğunu göstermiştir.¹⁶⁷ Çoğulcu yaklaşım grupları temel alırken, sosyo-ekonomik yaklaşım sınıfları temel alır.

Tom Tyler ve Heather Smith tarafından öne sürülen “süreçlerin adaleti” kavramı kaynakların dağılımına dair karar verme sürecine vurgu yaptığı için önem taşımaktadır. Bireyler, kaynaklarının nasıl dağıtıldığının yanında, kaynakların nasıl dağıtılacağı konusunda karar verme sürecinin adaletinin de göz önünde bulundurulmasının gerekli olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁶⁸ Bireyler bu süreçlerin adillğine kendi haysiyetlerine zarar verip vermedikleri üzerinden karar vermektedirler. Çalışmalarda, kaynakları dağıtan otoritenin bireylere saygı duyup duymadığı, adaletsizlik ve mağduriyet hissi ile ilişkili olup olmadığı ele alınmıştır. Kendilerine ve gruplarına adil davranılmadığı hissine sahip bireyler, toplumsal hareketlere ya da protesto eylemlerine katılmaya daha eğilimlidir.¹⁶⁹

İnsanların yoksunluk hissine vereceği tepki temel olarak ekonomik ve sosyal çevreye, fırsatlarına, kültürel normlara, bireysel değerlerine, algılarına ve yeteneklerine bağlı olarak değişmektedir. Walter Garrison Runciman görelî yoksunluk kuramını “birey temelli (egoistic) yoksunluk ve grup-temelli (fraternal) yoksunluk” olmak üzere ikiye ayırmıştır.¹⁷⁰ Buna göre bireyler, kişiler arası ya da gruplar arası karşılaştırmalar yapmaktadırlar. Karşılaştırmaların sonucunda yoksunluk hissetmektedirler.

Görelî yoksunluk kuramı literatüründeki çalışmalarda birey ve grup seviyesindeki yoksunluklar farklı sonuçlarla ilişkilendirilmektedir. Birey düzeyindeki yoksunluk, genellikle birey temelli durumları açıklamış, örneğin; yaşam doyumu, özsaygı gibi

¹⁶⁶ Tom R. Tyler ve Heather J. Smith, “Social Justice and Social Movements.” *IRLE Working Paper*, Sayı: 61-95, Mart 1995, s. 2. <http://irle.berkeley.edu/workingpapers/61-95.pdf> .

¹⁶⁷ Tyler ve Smith, *a.g.e.*, s. 3.

¹⁶⁸ Tyler ve Smith, *a.g.e.*, s. 3-4.

¹⁶⁹ Tyler ve Smith, *a.g.e.*, s. 4.

¹⁷⁰ Tom Burns ve Walter Garrison Runciman, “Relative Deprivation and Social Justice. A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England”, *The British Journal of Sociology*, Cilt:17, Sayı:4, s. 431.

önemli durumları azaltan yönde etkisi olduğunu ortaya konmuştur.¹⁷¹ Birey düzeyinde bakıldığında, göreceli yoksunluk yaşayan bireylerde kaygı ve stres gibi duygu durumlarının ortaya çıktığı ve bu duyguların arttığı görülmüştür.¹⁷² Grup düzeyinde bakıldığında ise, göreceli yoksunluk durumu protesto, toplu eylem ve toplumsal hareket gibi grup temelli durumlar ile sonuçlanmıştır.¹⁷³

2.3.2. Yoksunluk Hissinin Toplumsal Hareketlere Katılım Sürecine Etkisi

İnsanlar geri kalmanın bir şekilde haksızlığa uğramanın yarattığı hoşnutsuzluğu azaltmak ya da ortadan kaldırmak amacıyla, kendini karşılaştırdığı grupla yakınlaştıran davranışlar gösterebileceği gibi, bu durumu değiştiremeyeceğini düşünerek kaçma eylemi gerçekleştirebilir (göç gibi) ya da bu durumu değiştirmek adına toplu eyleme katılma ve adaleti sağlama duygusuna ulaşmayı hedefleyebilmektedir. Bu çalışmada, bireylerin göreceli yoksunluk hissiyatına sahip olmasının, bireyleri toplu eyleme katılmaya teşvik etmesi ve bu yönde davranışlar sergilemesi ön planda tutulacaktır.

Bu alanda yapılan araştırmalara bakıldığında, grup olarak karşılaşılan eşitsizliğin, bireysel eşitsizliğe ve yoksunluğa göre toplu eylemlere katılım konusunda daha çok teşvik ettiği ortaya konmuştur. Açıkça belirtmek gerekirse, bireysel olarak maruz kalınan eşitsizlik durumuna kıyasla, insanların özdeşleştikleri grup eşitsizlik ve haksızlıkla karşılaştığında toplu eyleme geçme ihtimalleri çok daha yüksektir.¹⁷⁴ Daha önce ele alındığı üzere, belli duyguların toplu eyleme katılma eğilimlerine yol açtığı bilinmektedir. İnsanlar, sonuç olarak kendi grupları herhangi bir konuda yoksunluk yaşadığı için öfkelenindiklerinde, bu durumun sorumlusu olan kişi, grup, devlet gibi aktörlere meydan okumaya ve onlarla yüzleşmeye motive olmaktadır.

Emilie Durkheim tarafından ortaya atılan Robert Merton tarafından geliştirilen gerilim teorisi, insanların yapmış oldukları topluma aykırı davranışların (suç, şiddet

¹⁷¹ Danny Osborne ve Chris G. Sibley, "Through Rose-colored Glasses: System-justifying Beliefs Dampen The Effects of Relative Deprivation on Well-being and Political Mobilization", *Personality and Social Psychology Bulletin*, Cilt:39, Sayı:8, 2013, s. 992.

¹⁷² Osborne, ve Sibley, a.g.m., s. 996.

¹⁷³ Osborne, ve Sibley, a.g.m., s. 997.

¹⁷⁴ van Zomeren, Postmes ve Spears, a.g.e., s. 512.

gibi) beklentileriyle ilgili olduğunu savunmaktadır. Toplumdaki düzensizlik ve adaletsizlik, imkânlardan en çok mahrum olan gelir düzeyi düşük insanlarda yoğun bir hayal kırıklığı ve mağduriyet hissi meydana getirmektedir.¹⁷⁵ Toplum ortak bir düzene ve adalete ulaşmak için meşru yöntemleri öncelikli kılmadığı için, gelir düzeyi düşük olan bireyler hedeflerine ulaşabilmek ve memnuniyetsizliklerini gidermek amacıyla, protesto ve toplu eyleme katılma davranışlarına, diğer sınıfa ait bireylere kıyasla daha fazla katılmaktadırlar.¹⁷⁶ Fırsatlar yeterli olmadığından ve imkânların sınırlı olmasından kaynaklanan gerilime maruz kalan insanların siyasal bir davranış biçimi olarak toplu eyleme katılma davranışı geliştireceği anlamı çıkarılmamalıdır. Merton çalışmasında, insanların duygu durumlarının oluşan gerilime karşı farklı tutumlar geliştirdiklerini ele almıştır.¹⁷⁷ Merton'a göre, siyasal davranış geliştirme, toplumsal harekete katılma davranışı bireylerin hissettikleri gerilime karşı verdikleri bir cevaptır. İnsanlar geliştirdikleri bu davranışlar sonucunda, gerilimi dindirmekte ya da azaltmaktadır.¹⁷⁸

İnsanların bu gerilime cevap verme yöntemleri farklılaşmaktadır. Merton'a göre, insanlar beş farklı şekilde bu gerilime cevap vermektedir. Bunlar; “uyumluluk (conformity), yenilikçilik (innovation), şekilcilik (ritualism), geri çekilme (retreasim) ve isyankârlıktır (rebellion).”¹⁷⁹ İnsanlar hissettikleri gerilim düzeyine göre bu davranışlardan birini geliştirerek cevap vermektedir.

Uyumluluk tutumunu sergileyen insanlar, toplumun benimsediği düzene uyum sergilerken, toplumun onayladığı araçları kabul etmektedirler. Bu gruptaki insanlar gerilimlerini hafifletebilen ve kontrol edebilen, dolayısıyla isyana ya da toplu eyleme katılma olasılığı en düşük olan gruptur. Yenilikçi tutumu ile cevap veren insanlar, toplumun ortak değerlerini kabul ederler ancak toplumun onayladığı meşru araçları reddetmektedirler.¹⁸⁰ Meşru olmayan yöntemlere başvurarak memnuniyetsizliklerini gidermeye ve adaleti sağlamaya çabalarlar.

¹⁷⁵ Robert Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York 1968, s. 192.

¹⁷⁶ Merton, *a.g.e.*, s. 193.

¹⁷⁷ Merton, *a.g.e.*, s. 193-194.

¹⁷⁸ Merton, *a.g.e.*, s. 195.

¹⁷⁹ Merton, *a.g.e.*, s. 198.

¹⁸⁰ Merton, *a.g.e.*, s. 204.

Şekilcilik tutumundaki insanlar, toplumsal düzeni ve ortak kültürü reddederken, toplumsal araçları da reddetmektedirler. Fırsatların eşit olmamasından dolayı istedikleri memnuniyete ulaşamayacaklarını bilmektedirler. Bu nedenle ortak değerleri reddetmektedirler. Oluşan gerilime karşı şekilci bir tutum sergilediklerinden, toplumun oluşturduğu düzeni bozmak istemezler ve bu düzeni korumaktan yanadırlar. Geri çekilme tutumu sergileyen bireyler, toplumsal düzeni ve ortak değerleri reddetmektedir. Bu gruptaki insanlar içinde yaşadıkları topluma uzaktırlar. Gerilime karşı kaçmak ya da toplumdan kendini soyutlama davranışlarıyla karşılık vermektedirler. Yaygın görülen davranışları arasında alkol ve uyuşturucu bağımlılığı yer almaktadır.

İsyankâr tutum sergileyen insanlar, gerilim ve memnuniyetsizliklerine cevap verenlerdir. Toplumun ortak değerlerini ve toplumsal düzeni reddetmektedirler. Geri çekilme tutumundan farklı olarak bu gruptaki insanlar, mevcut düzeni değiştirmek ve yerine yeni bir düzen getirmek istemektedirler. Mevcut toplumsal yapıda büyük değişiklikler elde etmek amacı ile yeni bir toplumsal ve sosyal düzen oluşturmayı amaçlamaktadırlar. Siyasal katılım ve toplumsal hareketlere katılım gerilime karşı verdikleri cevaptır.

İnsanlar, toplumdaki sosyal düzensizlikten bıktıklarında ve memnun olmadıklarında, umutlarını yok ettiklerinde aykırı davranışlar ürettiklerini savunmaktadırlar. Gerilim teorisine göre, insanlar hedefledikleri başarılarla ve istedikleri düzene sahip olamadıklarında var olan engelleri ve öfkelerini bir davranış biçimine dönüştürerek karşılık verebilirler.

Merton tarafından ortaya koyulan göreceli yoksunluk kuramı, gerilim teorisinin kitlelerin davranışına yansıtılmış şeklidir. Protestolara katılan grupların bazı haklardan mahrum edildikleri için kızgın ve öfkeli olduklarından dolayı sokaklara çıktıklarını ele almaktadır.¹⁸¹ Yoksunluk hissi, bireylerin yaşamla ilgili beklenti ve koydukları hedeflerine meşru yollardan ulaşma aşamalarındaki çabalarının engellenmesi üzerine oluşmaktadır. Bu durum uzun zamandır devam ediyorsa, insanlar daha çok radikalleşmeye meyilli duruma gelmektedirler.

¹⁸¹ Merton, *a.g.e.*, s. 247.

Toplumsal olaylara bakıldığında, genellikle toplumda biriken ve süregelen sorunların genel bir memnuniyetsizlik yarattığı düşünülse de, ortaya çıkmasında tetikleyici bir olayın olduğu görülmektedir. Arap Baharı örneği ele alındığında, Tunus ve Mısır hareketlerinin arkasında uzun zamandır var olan baskıcı ve otoriter rejimler tarafından yönetilen halkın değişim taleplerinin yatıyor olmasına rağmen, gösterilerin başlamasını büyük ölçüde etkileyen olay Tunus'ta işsizlik ve ekonomik sorunlardan ötürü seyyar satıcılık yapan Muhammed Bouazizi isimli gencin kendini yakması olmuştur. Yolsuzluk olayları, zenginliğin ve kaynakların belli bir toplum kesiminde bulunması toplumdaki diğer insanlarda gerilim yaratmıştır. Ek olarak da insanların ekonomik yönden ciddi bir geçim sıkıntısının içinde olması, bu gerilimi arttıran bir faktör olmuştur. İnsanların bu şekilde çaresiz bırakılmaları bir isyanın gerçekleşmesi için önemli bir etken olmuştur. Tunus ve Mısır hareketlerine katılan insanlar, toplum düzenini reddetmişler ve siyasal davranış geliştirerek toplumsal hareket yaratmak amacıyla bir araya gelmişlerdir. Sosyal adaleti sağlamak ve özgürlüklerine kavuşmak bu hareketin ön plana çıkan ana konularındandır.

2.4. Sonuç

Toplumsal hareketlere katılım siyasal psikolojisinin sağladığı analitik kavramlar ve araçlarla incelendiğinde, tek bir perspektiften açıklanmayacak kadar karmaşık bir olgu olduğu açıktır. Toplu eyleme katılma sürecinin açıklanmasında, öncelikle duygular, toplumsal kimlik, siyasallaşmış ortak bir kimlik, göreceli yoksunluk gibi kavramlar bireyleri bu sürece katılmaya iten başlıca etkenlerdir. Ancak hiçbir kavram diğerinden bağımsız değildir ve bu kavramların etkileşimleri de önem taşımaktadır.

Öncelikle, Tunus ve Mısır hareketi katılımcıları arasında ortak olarak hissedilen bir mağduriyet duygusu bulunmaktadır. Bu mağduriyet hissi devletin yarattığı haksızlıklara maruz kalmanın yanında bireysel özgürlüklerin sınırlandırılmasından da kaynaklanmaktadır.

Sosyal adaletsizlikle karşılaşmak, bireylerin haksızlığa uğradıkları konusunda fikir birliğinde olmalarına neden olmuştur. Daha önce ele alınan bir kavram olan süreçsel adaletsizlik çerçevesinde adaletsizliğin sadece kaynakların bölüşümünde değil, süreçlerde var olduğu görülmektedir. Hükümetlerin kendinden olmayanlara karşı adil

olmayan ve ayrıştırıcı davranışlar içerisinde bulunduğu katılımcılar tarafından düşünülmektedir. Tunus ve Mısır hükümetlerinin bu şekilde ayrımcılık uygulaması, bireylerdeki haksızlığa uğramışlık hissini arttırmaktadır.

Toplumsal hareketlere katılan bireyler, öfke duymaktadırlar, bunun sebebi siyasal katılım süreçlerinden dışlandıklarını düşünmeleri ve hak etmedikleri durumlarla karşı karşıya kaldıklarına inanmalarıdır. Buna ek olarak, hem kendilerinin hem de içinde bulundukları grubun uğradığı haksızlık da öfke duymalarında en önemli etkidir. Dolayısıyla öfke, temel ve tetikleyici bir duygu olarak ön plana çıkmaktadır. Tunus ve Mısır hareketleri, yetkinlik hissini artmasına ve geleceğe dair bir umut hissini oluşturmaya katkıda bulunmuştur.

Arap Baharı protestolarının katılımcılarında, kendisiyle aynı fikirde olan insanların sayıca fazla olmasının verdiği bir inanç oluşmuştur. Bu süreçte siyasallaşmış bir kimliğin oluştuğu ve kimliğin genişlediği görülmektedir.

Klandermans bir kimliğin “kolektif siyasal kimlik” olarak tanımlanabilmesi için hissedilen mağduriyetin, ortak bir mağduriyet olarak, o gruptakiler tarafından benimsenmesi gerektiğini öne sürmektedir. İkinci olarak ise, ortak mağduriyetin sebeplerinin siyasi olduğunun anlaşılması ve bu mağduriyete sebep olanların belirlenmesiyle siyasallaşma süreci başlamaktadır.¹⁸² Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır hareketlerine bakarak, bu adımların gerçekleştiğini görmemiz mümkündür. Yaşanan mağduriyet ve haksızlığa uğramışlık ortaktır ve siyasal nedenleri bilinmektedir. Protestolara katılanlar, siyasallaşmış ortak bir kimliğin ortaya çıkmasıyla tetiklenmişlerdir. Ancak ortaya çıkan tabloda siyasi olarak tanımlanabilecek bir ortak bir fikir ya da ideoloji yoktur. İnsanlar ekmek kaygısı ve sosyal adalet adına bir araya gelmişlerdir.

Sonuç olarak eklemek gerekirse, Arap Baharı protestolarının, toplumun yaşadığı çaresizliğin son bulması amacıyla oluştuğunu söylemek gerekmektedir. İnsanların haysiyet arayışlarına bir cevap bulabilmeleri yönünden toplu eylem katılımlarının önem taşıdığını vurgulamak gerekmektedir.

¹⁸² Simon ve Klandermans, *a.g.e.*, s. 323-324.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ARAP BAHARI SÜRECİNDE TUNUS VE MISIR HAREKETLERİ

Aralık 2010 tarihinden itibaren Arap ülkelerinde şahit olmaya başladığımız adına protesto, isyan, devrim, toplu eylem, toplumsal hareket denilen gelişmeler, geniş bir anlam olarak kapsayıcı bir tanımlamayla “toplumsal hareket” olarak isimlendirilmiştir. İlk bölümde Arap Baharı, meydan hareketleri olarak tanımlanmıştır. Bunun sebebi ortaya çıkış biçiminin, halkın talepleri ve hareketin yönetimi bakımından diğer toplumsal hareketlerden farklılaşmasıdır. Bu hareketler sıradan insanların, kurumsal olan araçların dışında bunlardan daha etkin olan unsurları kullanarak bilinçli, bir arada, uyumlu çabalar içinde yaşadıkları toplumların memnun olmadıkları yönlerini değiştirme hamlesi olarak oluşmuştur. Arap Baharı süreci; Tunus, Mısır ve Libya da rejim değişikliğine; Suriye ve Yemen de iç savaşa varacak bir etkiye neden olmuştur. Arap Baharı neredeyse tüm Arap Dünyası’nda etkileri olmuştur. Bu çalışmada, Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır hareketlerinin siyaset psikolojisi perspektifinden değerlendirmesi yapılacaktır.

Bu bölümde, ilk olarak Arap Baharı’nın nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması adına, Tunus ve Mısır’ın bu sürece girmeden önceki siyasi yapıları ile ekonomik ve sosyal durumları ele alınacaktır. Arap Baharı’nın yaşanmasına neden olan yakın dönem siyasi ve ekonomik etkiler ele alınacaktır. Tunus ve Mısır’daki toplumsal hareketler, toplu eylemlerin ve hareketin oluşmasında duygular, siyasallaşmış ortak bir kimlik ve göreceli yoksunluk kavramlarının ne kadar etkili olduğuna örnek teşkil etmektedir. İkinci olarak, Arap Baharı gelişim süreci ve siyaset psikolojisi kavramları ile Tunus ve Mısır hareketleri analiz edilecektir. Tunus’taki protestoların, internetteki sosyal ağlar; Facebook, Twitter, Youtube üzerinden oluşup yayılması ve uluslararası boyutta sesini duyurması önemli bir örnek olarak ele alınacaktır. Tunus ve Mısır devrimini başlatan toplumsal ağların kendiliğinden ve büyük ölçüde lidersiz olması da araştırmanın hipotezlerinin örneklenmesinde yardımcı olacaktır. Arap Baharı süreci, adalet ve insan hakları açısından genel memnuniyetsizlikleri ve kaygıları içermektedir. Geleneksel örgütlerin hiyerarşik yapılarına sahip değildir ve lidersiz hareketlerdir. Arap Baharı süreci planlı bir süreçle değil, anlık eylemler ve protestolarla görünür olmaktadır. Sürecin hızlanması ve kontrol edilmeden

yaygınlaşması kitlesel iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu sebeple, sosyal ağların önemi ön plana çıkmaktadır. Son olarak da Tunus ve Mısır hareketlerini meydan hareketi olarak tanımlarken, bunun nedeni olarak sosyal medya ve dijital aktivizm kaynaklarının kullanılarak büyük ölçüde lidersiz hareketler olmasına dikkat çekilmiştir. Bu sebep ile sosyal medya ağlarının Tunus ve Mısır hareketinin oluşması ve yayılmasındaki etkisi ele alınacaktır.

Her bireysel insan zihni kendisine iletilen malzemeyi kendi koşullarıyla birlikte yorumlayarak, kendi anlamını yaratsa da bu zihinsel süreç iletişim ortamı tarafından koşullanmıştır.¹⁸³ Castells, ağ toplumu olarak kavramsallaştırdığı toplumda iktidarı çok boyutlu olarak tanımlar ve insan faaliyetinin her alanında yetkilendirilen aktörlerin çıkarları ve değerlerine göre programlanmış ağlar etrafında örgütlendiğini dile getirir.¹⁸⁴ Böylelikle iktidar, kitlesel iletişim araçları ile iktidarlarını yaratmaktadır. İletişim, toplumsal hareketlerinde özüdür.

Hareketin meydana çıkmasını mümkün kılan, iktidar sahiplerinin iletişim gücü üzerindeki etkisinin olmadığı, genel olarak doğrudan toplumla iletişim kurmasını sağlayan iletişim ağlarının çok biçimli olmasıdır. Tunus'ta başlayan protestolar, internetteki sosyal ağlarla, insanların hayatlarındaki sosyal ağlar arasındaki bağlantıda ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, çalışmada kitlesel iletişim araçlarının Tunus ve Mısır isyanlarındaki etkisi ele alınacaktır.

İletişimin çok biçimli olması, Tunus ve Mısır'daki insanların toplu eyleme katılma konusundaki kararsızlıklarını engelleyip yok etmiş, insanların bir araya gelerek paylaşımlarda bulunmalarını ve korkuyu yenmelerini mümkün kılmıştır.

3.1. Arap Baharı Süreci ve Tunus

Ortadoğu ve Kuzey Afrika dünyanın önemli stratejik kaynaklarına sahip bölgeleri arasındadır. Ortadoğu toplumları yıllarca baskı altında tutulmuş, en temel haklardan mahrum bırakılmış, kendilerine refah ve güvenlik sağlanamamış ve devletlerinin baskı ve tehditleriyle karşı karşıya kalmışlardır. İnsanlar ekmek, demokrasi ve insan hakları söylemleri ile isyan etmişlerdir. Modern dönemde, Ortadoğu tarihi, kültürel

¹⁸³ Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 21.

¹⁸⁴ Manuel Castells, "A Network Theory of Power", *International Journal of Communication*, Sayı: 5, 773-787.

ve jeo-stratejik öneminin yanında şiddet, baskıcı rejimler, çatışma ve darbe gibi konularla anılmaktadır. Tarihi ve kültürel zenginliklerinin olmasına karşın yoksul halk kitlelerine sahip olan ülkelerde eğitim seviyesi de diğer bölge ülkelerine göre ortalamanın altında kalmıştır. Verimli ülke topraklarına ve enerji kaynaklarına hâkim olmak isteyen büyük güçlerin sürekli müdahalede bulunduğu Ortadoğu ülkelerinde iç çatışmalar görünür olmuştur.

2011 yılı, Arap Baharı eylemleri ile Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinde, Amerika'da, İspanya'da protestolara sahne olmuştur. Bu protestolar oluşumları, gelişimleri ve yayılmaları açısından eski ve yeni toplumsal hareketlerden farklılık gösterdikleri için ele alınması gereken bir konu olmuştur. Ülkelerdeki sosyal, siyasi ve ekonomik yapıların eylemlerin oluşmasını ne ölçüde etkilediği önem taşımaktadır.

Arap Baharı, Ortadoğu'daki ülkelerin kendilerine özgü sebeplerin olayları tetiklemesi ile ortaya çıkmıştır. Arap Baharı çatışmaları, her ülkenin içinde bulundukları siyasi ve sosyal koşullara göre gelişmişlerdir, sonlanmışlardır ve devam etmemektedirler. Ancak Arap isyanlarının hepsi de Tunus ve Mısır hareketlerinin, internette ve televizyonlarda yayınlanan görüntüler aracılığıyla aktarılan başarısından esinlenerek umutlanmışlardır ve harekete geçmişlerdir.¹⁸⁵

Tunus'ta ortaya çıkan ve sonrasında demokratik bir Tunus'un oluşumuna katkıda bulunan hareket, aynı zamanda Mısır'da Mübarek'in devrilmesine yol açan ve sonrasında proto-demokratik bir Mısır yaratan hareket olan Arap Baharı Ortadoğu'da demokratikleşme sürecinin oluşması için bir baskı yaratmıştır.¹⁸⁶ Ülkelerin iç siyasi yapıları, toplumsal dönüşüm ve demokrasi gibi durumlara ilişkin tecrübesizlik ve diğer ülkelerin dışarıdan müdahalelerinin de etkisi gidişatı belirlemiştir.

3.1.1. Tunus Yakın Siyasi Tarihi ve Arap Baharı Süreci

Tunus farklı etnik yapılara, farklı dini inanışlara ve çeşitli kültürlerle ev sahipliği yapmıştır. Tunus “Berberiler, Kartacalılar, Fenikeliler, Romalılar, Araplar, Osmanlılar ve Fransızlar olmak üzere birçok medeniyetin etkisinde kalmış, iki bin

¹⁸⁵ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 21-22.

¹⁸⁶ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 92.

beş yüz yıllık köklü bir tarihe sahiptir.”¹⁸⁷ 1534 yılında Osmanlı imparatorluğunun Kuzey Afrika’ya yaptığı sefer sonucunda Tunus fethedilmiştir. Sonrasında 1705’te ülke yönetiminde etkili olan Hüseyin Hanedanlığı, Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmıştır.¹⁸⁸ Sonraki dönemde Tunus, Batı etkisi altına girmiş ve 1881’de Fransa tarafından işgal edilmiştir. Tunus için Batı etkisi ve sömürge dönemi başlamıştır.

Fransız yönetimine karşı ilk tepki eğitimli gençler tarafından oluşmuştur. Aldıkları eğitim doğrultusunda görevlendirme ve maaş talebinde bulunan eğitimli insanlar, Fransız yönetimi açısından bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır. Sonraki dönemde, Fransız yönetimi Tunusluların nitelikli işlerde çalışması için gerekli eğitimin alınması konusunda engeller oluşturmuştur. Tunuslular niteliksiz işlerde çalışmaya mecbur bırakılmış ve eğitim hakları ellerinden alınmıştır. Fransız yönetiminin bu politikası, reform yanlısı Tunusluları hayal kırıklığına uğratmıştır.

Bu baskılar genç Tunusluları ortak bir hareket altında örgütlenmeye itmiştir. Milliyetçi ve aynı zamanda İslamcı bir özelliğe sahip olan Düstur (Anayasa) Hareketi oluşmuştur. Habib Burgiba, Paris’te eğitim almış ve ülkesine geri dönmüş biri olarak harekete katılmıştır ve hareket form değiştirmiştir.¹⁸⁹

Burgiba, hareketin ön plana çıkan milliyetçi ve İslamcı özelliklerini eleştirmiştir. Bunun yerine demokratik bir düzenin olması gerektiğini savunmuştur. Burgiba toplumların modern ekonomik ve siyasi yapılara ulaşması için kültürel ve sosyal bir değişim sürecinin gerekli olduğunu dile getirmiştir. Bu gelişmeler sonrasında Düstur Hareketi Yeni Düstur Hareketi olarak yeniden yapılandırılmıştır.¹⁹⁰

Uzun süren mücadeleler sonunda, Tunus bağımsızlık mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştır. 20 Mart 1956’da Tunus’un bağımsızlığı resmen ilan edilmiştir. 1957 tarihinde ise cumhuriyetin kuruluşu ilan edilmiş, Burgiba cumhurbaşkanı olmuştur. Burgiba, Tunus’ta modernleşmenin gerçekleşmesi fikrini hayata geçirme çabalarına devam etmiştir.

¹⁸⁷ Gelvin, *a.g.e.*, s. 47.

¹⁸⁸ Kenneth Perkins, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge University Press, New York 2014, s. 17.

¹⁸⁹ Perkins, *a.g.e.*, s. 28-62.

¹⁹⁰ Fahrettin Altun, *Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş*, Küre Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 13.

Burgiba din ile devlet sistemini bütünleştirmiş ve yeni rejim hem İslam konusunda kendi fikrini yansıtmış hem de İslamcı sebeplerle ortaya çıkacak tepkileri engelleme fikriyle oluşturulmuştur. Burgiba'nın bu fikri doğrultusunda 1 Haziran 1959'da yürürlüğe giren anayasaya bakıldığında din ve devlet arasında net bir ayırım olmadığı ön plana çıkmaktadır.¹⁹¹

Burgiba dönemi toplumsal değişimler ele alındığında, İslam diniyle uyumlu olmadığı iddia edilen değişiklikler yapılması camilerde ve evlerde oluşan sohbetlerde hükümete karşı tepkilerin oluşmasına neden olmuştur. Raşid Gannuşi ve arkadaşları İslami Yöneliş Hareketi olarak da bilinen Nahda Hareketi altında toplanmışlardır. Bu hareket, doğrudan hükümet karşıtı olmaktan daha çok dini geleneklere yönelik yasakların kaldırılması isteği ile oluşmuştur. Ancak hareket Burgiba'nın sert müdahalesiyle karşı karşıya kalmıştır. Habib Burgiba, baskı unsurlarını kullanarak otoriter bir rejim oluşturmuştur. Siyasi partilerin kurulmasına engel olunmuş, bunun yanında devletten bağımsız olan sivil toplum kuruluşlarının da kurulmasına engel olunmuştur.¹⁹² Ekonomik durum ise giderek kötüleşmiştir, zengin ile fakir arasındaki uçurumun büyüdüğü gözlenmiş ve genç işsizlerin sayısı artmıştır. Toplumda memnuniyetsizlik oluşmuştur.

Zeynel Abidin Bin Ali başbakanlık görevindeyken, ekonomik ve siyasi karmaşa ortamını ve Burgiba'nın sağlık problemlerini sebep olarak göstererek, 7 Kasım 1987'de 31 yıldır yönetimde olan Burgiba'yı koltuğundan indirerek, kendisini Cumhurbaşkanı ilan etmiştir. Bin Ali yönetime geldiği dönemde, dini geleneklere olan kısıtlamaları kaldırmıştır. Siyasi partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının önündeki engelleri kaldırmıştır.¹⁹³ Bin Ali, Tunuslular tarafından sevilen biri olmuş ve kısmi özgürlük ortamı yaratmıştır. 1989 seçimlerinde bu durum son bulmuştur. 1989 seçimlerinde kendi partisi birinci parti olarak çıkmasına rağmen, Nahda'nın oyların %20'sini alması Bin Ali de memnuniyetsizlik ve kaygı yaratmıştır. Demokratik ortamın giderek yok olduğu 2004 Cumhurbaşkanlığı seçiminde ortaya konmuştur. Seçimlerde yüzde 98 oy ile Bin Ali Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

¹⁹¹ Hatice Rumeysa Dursun, *Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe Türkiye ve Tunus'ta Din - Devlet İlişkilerinin Dönüşümü*, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 228-239.

¹⁹² Perksin, a.g.e., s. 66-72.

¹⁹³ Dursun, a.g.e., s. 229.

Bin Ali dönemi de ekonomik olarak bir iyileşme sunmamış ve toplumsal bir refah ortamı yaratamamıştır. Yayın ve basım organlarında ön plana çıkan hükümet karşıtı seslere yasaklar getirilmiş ve halkın haberlere, siyasi gelişmelere ulaşma imkânı kısıtlanmıştır. Bu dönemde de farklı siyasi yapı ve örgütlere, demokratik halk taleplerine sert müdahalelerde bulunulmuştur.

Toplumsal memnuniyetsizliğin yükseldiği Bin Ali döneminde toplumsal krizler oluşmaya başlamıştır. Ancak ayaklanmalar polisin orantısız şiddeti ile engellenmiş ve bastırılmıştır.¹⁹⁴ Toplumda sıkışma bu şekilde ertelenmiştir fakat bir çözüme kavuşmamıştır.

26 yaşında olan Muhammed Buazizi'nin, 17 Aralık 2010 tarihinde tezgâhta meyve sebze sattığı sırada yasak olan yerde satış yapması nedeni ile zabıtalardan tarafından para cezası kesilmiş ve kötü muameleye maruz kalmıştır. Bu olayın üzerine para cezasını ödemiş fakat tezgâhını geri alamaması Tunus'ta yeni dönemi başlatacak olaylara zemin hazırlamıştır. 9 kişilik bir ailenin tek çalışanı olan Buazizi, yanıcı bir madde ile belediye binası önünde kendisini yakmasıyla Arap Baharı süreci başlamıştır.¹⁹⁵

3.1.2. Duyguların, Siyasallaşmış Ortak Kimlik Kavramının ve Göreceli Yoksunluk Kuramının İşlevi: Tunus Hareketi

Duygular, toplu eyleme katılım konusundaki motivasyonları hızlandırmaktadır ve büyötmektedir. Toplumsal hareketlerin patlaması, duyguların bir eylem biçimine dönüşmesiyle başlamaktadır. Tunus ve Mısır'daki ayaklanmaları çok yüzlü isyanlar olarak adlandırmak mümkündür. Korkunun isyana dönüşmesi, isyanların daha iyi bir hayat için umuda çevrilmesinin nedeni, hükümetlerin yarattığı aşağılanma hissinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çoğu meydan hareketlerinde karşılaşılan durum aşağılanmanın ve değersiz hissedilmenin verdiği umutsuzluk ve üzüntü arasında onur arayışı olmuştur.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Dursun, a.g.e., s. 231-229.

¹⁹⁵ Nebahat Tanrıverdi, "Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus'ta Siyasal Denklemler", *Ortadoğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 34, 2011, s. 6.

¹⁹⁶ Castells, *İsyân ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 18.

Yukarıda bahsedildiği üzere Tunus olayların patlama merkezidir. Ancak Arap ülkelerine bakıldığında, Tunus Arap Baharı için ilk aday ülke durumunda değildir. Tunus nüfusunun yüzde 98'i Sunni Araplardan oluşmaktaydı ve diğer ülkelerle kıyaslandığında küçük sayılabilecek 10 milyonluk bir nüfusu vardır.¹⁹⁷ Tunus'ta orta sınıf çoğunlukta bulunmaktadır ve bölgesinde en iyi eğitim sistemine sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Tunus'ta turizm sektörü güçlüdür, ülkenin sahil kesiminin diğer bölgelere göre refah düzeyi daha yüksektir.¹⁹⁸

Tunus'ta başlayan isyana bakıldığında, bireysel deneyimler ve duygu durumları siyasal katılımı ortaya çıkarmıştır. Hareket özgül iletişim kaynaklarına dayalı olmuştur. Elden ele, kulaktan kulağa söylentilerle, broşürlerle ve manifestolarla gerçekleşmiştir. İnternet ağlarında ve kent uzamının cemaatlerinde kurulan birliktelikler sayesinde korkunun aşılmasıyla toplumsal hareketin başlaması mümkün olmuştur.

Tunus'ta oluşan harekete katılan insanlar, hareketi “özgürlük ve haysiyet için devrim” olarak tanımlamışlardır. Hükümet tarafından oluşturulan aşağılanma duygusuna karşılık, özgürlük ve haysiyet arayışı temel amaç haline gelmişti. Birçok toplumsal ayaklanma, yolsuzluk, özgürlüklerin halkın elinden alınması, demokrasi yoksunluğu, işsizlik gibi bütün ülkeye yayılmış ekonomik ve siyasi koşullara karşı oluşmaktadır. Ancak bu nesnel ve somut koşullardan duygusal durumlar doğmuş, bu duygular da bireylerin kendiliğinden başlattığı toplumsal hareketleri tetiklemiştir.¹⁹⁹ Gençlerin yaşadıkları işsizlik temelli sıkıntıların umutsuzluk duygusuna yol açması ve sonrasında çaresiz hissetmeleri olayların başlamasını etkilemiştir. Tunuslu avukatlar eylemler başladığında “bugünden sonra, daha fazla korkuya yer yok” diyerek korku duygularından kurtulup geleceğe karşı iyimser bir yaklaşımda bulunup umut duygularına sahip olmuşlardır.²⁰⁰

Meydan hareketi olarak gelişen Tunus hareketine bakıldığında, harekete katılan insanların katılma kararı verdikleri süreçte, siyasallaşmış ortak bir kimlik

¹⁹⁷ Lisa Anderson, “Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya”, *Foreign Affairs*, Cilt: 90, Sayı: 3, Mayıs 2011, s. 3.

¹⁹⁸ Anderson, a.g.m., s. 2-3.

¹⁹⁹ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 29-38.

²⁰⁰ Wendy Pearlman, “Emotions and the Microfoundations of the Arab Uprisings”, *Perspectives on Politics*, Cilt:11, Sayı:2, 2013, s. 394.

oluşturmuştur.²⁰¹ Toplumun ya da grubun ortak kimliği açısından bir sorun oluştuğunda, toplumsal kimlik aktif hale gelmektedir. Kolektif kimlik ortak bir siyasal davranışın, örneğin toplu eyleme katılma gibi, bir eylemin oluşmasında ön plana çıkmaktadır. Toplumsal kimliklerin eyleme ve protestolara katılımı tetikleyebilmesi, o kimliğin siyasallaşmasıyla gerçekleşmektedir.

Devrim'e giden yolun inşası işsizlik, eğitim, geçinme, demokrasinin yokluğu gibi konularda problem yaşayan genç insanlar tarafından oluşturulmuştur. Dünya Bankası'nın 1994 tarihinde toplanmış verilerine göre, Tunus'ta üniversite mezunları arasında işsizlik yüzde 5 iken, 2009 yılında toplanan verilere göre bu sayı yüzde 23'lere varmıştır.²⁰² Üniversite mezunları dâhil çok sayıda Tunuslu, iş imkânları ve daha iyi bir gelecek için Avrupa'ya göç etmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum insanların Tunus'taki siyasal, toplumsal ve ekonomik durumu daha iyi gözlemleme ve değerlendirme fırsatı vermiştir.

Tunuslular kendi toplumlarının yaşadığı mağduriyetin siyasal nedenlerle oluştuğunun farkına vardıkları anda, kimlikleri siyasallaşma yoluna girmiştir. Bu gelişmelerden ve gözlemlerin değerlendirilmesinden sonra, içinde bulundukları toplumun yerini ve durumunu kabullenmeleri gerçekleşmiştir. Bu olayların neticesinde, siyasallaşmış ortak bir kimlik yaratan toplum bu duruma yol açan hükümet ile çatışma yoluna gitmiş ve siyasal davranış yaratmıştır.

Tunus'ta yaşanan meydan hareketinde ön saflarda bulunanlar genellikle gençlerden oluşmuştur. Toplu eylemlerle taleplerini dile getirmişlerdir. Düzenledikleri mitingler ile Tunus yönetiminden istihdam, eğitim, daha iyi bir gelecek ve demokrasi taleplerinde bulunmuşlardır. Tunus yönetiminin yıkılmasında etkin bir rol oynamışlardır.

Tunus'ta uygulanmaya çalışılan neoliberal politikalar sonucunda zenginler daha çok zenginleşmiş, fakirler ise daha çok fakirleşmiştir.²⁰³ Bu durumda ülkedeki gerginliği

²⁰¹ Cottam, Mastor, Preston, ve Dietz, *a.g.e.*, s. 435.

²⁰² Rania Abouzeid, "After the Revolution: Young Tunisians Are Still Looking for Work", <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046731,00.html>, (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

²⁰³ Gelvin, *a.g.e.*, s. 35.

arttırmıştı. Otuz yaş altında olan genç kesimde işsizlik çok artmıştı. İşsizlikten zarar gören ve gelecek ile ilgili umutsuzluğa düşen genç bir kesim vardı.

Ortadoğu ülkelerinin bir kısmı petrol bakımından zengin ülkeler iken, bir kısmı da petrol yönünden fakir ülkelerdi. Petrol fakiri olan ülkelere yaşayan insanlar petrol zengini olan ülkelere göç etmekteydi. Bunun amacı ise iş bulabilmek ve ailelerin geçimlerini sağlayabilmektir. Bu durumda ev kiralalarının ve ev fiyatlarının artışına sebep olmuş, bu durumda geçim sıkıntısını beraberinde getirmiştir.²⁰⁴

Yolsuzluk ve nepotizm devrimlerin başlamasında büyük rol oynamıştır. Arap ülkelerinin pek çoğunda olduğu gibi Tunus'ta da yolsuzluk bilinmeyen bir durum değildi.²⁰⁵ Bin Ali'nin ailesine ve eşi Leyla Trabelsi'nin ailelerine verilen ayrıcalıklı haklar olmuştur. Bu ayrıcalıklar sonucunda haksız zenginleşmeler ortaya çıkmış ve rahatsız edici boyutlara taşınmıştır.²⁰⁶ Bin Ali'nin iktidara geldiği ilk zamanlar gerçekleştiği olumlu ve çoğulcu demokrasi yöntemleri olduğu bilinmektedir. Örneğin; siyasi tutukluların hapisanelerden çıkarılması, yeni partilerin ve sivil toplum kuruluşlarının kurulması için engelleri kaldırmayı amaçlayan yasaların oluşturulması. Ancak 1988 yılının sonlarına gelindiğinde bu durum değişmiştir. Tunus'ta Bin Ali rejimi, kısa süren çoğulcu bir dönemden sonra antidemokratik uygulamalara başvurarak otoriter bir rejim haline gelmiştir. Örneğin, 1989 yılı seçimlerinde muhalif aday olan partilerin propaganda yapmalarının engellenmesi ve bu durumun sonucu olarak diğer partilerin oyların yüzde 10 ve yüzde 17'sini alabilmesi örnek olarak verilebilmektedir.²⁰⁷

Hareket başladığında, Tunus'ta Bin Ali yirmi dört yıldır iktidardadır. Otoriter bir rejimin artan baskıları söz konusudur.²⁰⁸ Bu durumun giderek kötüleşeceği ve Bin Ali'nin damadının, Bin Ali gittikten sonraki dönem için göreve geçeceği düşünülmüyordur ve hazırlıklar yapılmıyordur. Siyasal muhalefet ağır baskılarla karşı karşıyadır. İhbarcılar toplumun içine yayılmıştır. Herkes kendi söylediklerini kontrol

²⁰⁴ Lin Noueihed ve Alex Warren, *The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era*, Yale University Press, New Haven 2013, s. 44-45.

²⁰⁵ Noueihed ve Warren, *a.g.e.*, s. 44.

²⁰⁶ Vincent Durac, *Protest Movements and Political Change: An Analysis of the Arab Uprisings of 2011*, *Journal of Contemporary African Studies*, Cilt:31, Sayı:2, s. 177.

²⁰⁷ Durac, *a.g.m.*, s. 178.

²⁰⁸ Noueihed ve Warren, *a.g.e.*, s. 92.

etme peşindedir ve huzursuzluk toplum genelinde artmıştır. En çok baskı gören gruplar arasında İslamcılar yer almaktadır.²⁰⁹

Bu sebeplerin hepsi, genel olarak genç nüfusta ciddi bir rahatsızlık yaratmıştır. Bu durum “Arap keyifsizliği” olarak adlandırılmıştır. Bu durumlar sebebiyle, yeni bir siyasallaşmış ortak kimlik oluşmuştu. Bu siyasallaşmış ortak kimlik, adalet kaygısını, demokrasiyi ve insan haklarını kapsamaktadır.²¹⁰

Görelî yoksunluk kuramının harekete katılımdaki etkisi, protestolara katılan grupların birçok haktan mahrum edildikleri için öfke duydukları ve öfkelerinin davranış biçimine yansması olarak sokaklara çıkmaları olarak açıklanmaktadır. Tunus’ta yaşayan genç nüfusun hissettiği yoksunluk hissi, bireylerin yaşamlarıyla ilgili beklentileri ve koydukları hedeflere ulaşma aşamalarındaki çabalarının engellenmesi üzere oluşmaktadır. Yolsuzluk olayları ve kaynakların büyük kısmının belli bir kesimin elinde bulunması, Tunuslu gençlerin kendini toplumun bu kesimleriyle karşılaştırmaları memnuniyetsizlik ve öfke ile sonuçlanmıştır. Bu durum uzun bir süredir Tunus’ta devam etmektedir ve bunun sonucunda insanlar daha çok radikalleşmeyi ve toplumsal bir hareket içinde yer almayı tercih etmişlerdir.

Toplu eylemler Sidi Bu Zeyd’de Buazizi’nin ölümü ile başladı. Buazizi’nin meslektaşları, ailesi, yakın çevresi, genç eylemciler, hukukçular ve öğretmenler protestolara katıldılar.²¹¹ Tunus Genel İşçi Sendikaları (UGTT), olayın başlangıcında, rejim ve protestocular arasından tereddütlü bir davranış sergilemişlerdir.²¹² Gösterilerin devamlılığının sağlanması amacı ile Halk Direniş Komitesi kurulmuştur. Gösterilerin yanında sendika grevleri de yapılmıştır.²¹³ Gösterilere katılan muhalefete bakıldığında, ön plana çıkan bir durum vardı. Öfkeli gençler ile 1980 muhalefet kuşağını, İslamcı militanları ve sendika eylemcilerini bir araya getirmiştir. Protestolar yayıldıkça, Tala kasabasında polis ile katılımcılar arasında şiddet artmış ve çatışmalar 5 katılımcının vurulması ile sonuçlanmıştır.²¹⁴ 8 ve 10 Ocak tarihleri arasında, Tala’da polisin baskısı artması ile hükümet

²⁰⁹ Noueihed ve Warren, *a.g.e.*, s. 94-95.

²¹⁰ Cottam, Mastor, Preston, ve Dietz, *a.g.e.*, s. 453.

²¹¹ Gelvin, *a.g.e.*, s. 42.

²¹² Durac, *a.g.m.*, s. 186.

²¹³ Anderson, *a.g.m.*, s. 3-4.

²¹⁴ Anderson, *a.g.m.*, s. 4.

kaynaklarına göre 21 kişi hayatını kaybetmiştir. Ancak hastane kayıtlarına bakıldığında, hayatına kaybeden insan sayısının yaklaşık 50 kişi olduğu bilinmektedir.²¹⁵

Bin Ali ise bu süreçten kaygılanmıştır. Bin Ali 50 bin yeni iş imkânı, parlamento seçimleri yapma, sansüre son verme ve 75 yaşını doldurduğu zaman görevi bırakacağı gibi söylemlerle yeni öneriler oluşturmuş ve hareket katılımcıları ile anlaşma sağlama girişiminde bulunmuştur. Ancak bu gelişmeler yeterli olmamıştır. Hareket katılımcıları Bin Ali rejiminin son bulmasını istemişlerdir.

Tunus Genelkurmay Başkanı General Raşid Ammar 13 Ocak tarihinde orduya çatışma durumundan çıkmasını söylemiştir. Bu durum eylemlerin başarıya ulaşmasında etkili bir unsur olmuştur. Bundan birkaç gün sonra Bin Ali Suudi Arabistan'a kaçmıştır. Bin Ali'nin ülkeden ayrılması hareket katılımcıları için yeterli değildi, katılımcılar eski rejimin sonlanmasını istemekteydiler. Bu süreçte, "Rejim Gitmek Zorunda" sloganları görünür olmaya başlamıştır.²¹⁶

23 Ekim 2011'de yeni bir anayasanın oluşması amacı ile seçimler yapılmıştır. Kasım 2014 de ise ülkedeki insanların yeni başbakanlarını doğrudan seçebilecekleri ilk seçim gerçekleşmiştir. Tunus devam eden ekonomik problemlerine karşın, istikrarlı bir siyasal sistem oluşturmaya doğru yol almaktadır.

Tunus 2014 yılı ile birlikte Arap Baharı'nın etkileri arasından en önemli kazanımları elde ederek ayrılmıştır. Ülkenin siyasi ve ekonomik durumunun ve kültürel yapısının bu durumda etkili olduğu söylenebilmektedir. Tunus'un nüfusunun az olması, küçük bir ülke olması, ordunun siyaset konusunda Mısır kadar belirleyici ve etkili olmaması, sivil toplum kuruluşlarının ülkede etkin bir rol oynaması, ülkede uzlaşıya ve hoşgörüye dayalı bir siyasi ortamın bulunması devrimden kazanım elde edilmesini sağlamıştır. Gannuşi'nin liderlik yaptığı Nahda partisinin de bu siyasal ortamın kurulmasında katkıları olmuştur. Nahda partisinin siyasi tutumunu ilk gösterdiği olay, geçiş sürecinde yüzde 51 in yüzde 49'u yönetmesinin doğru olmayacağını ileri sürerek farklı siyasi görüşe sahip iki parti ile koalisyon kurması olmuştur. Bu tutumu ile Nahda partisi, demokrasiyi birçok şeyin önünde tuttuğunu göstermiştir. 2013

²¹⁵ Durac, a.g.m., s. 186.

²¹⁶ Gelvin, a.g.e., s. 44-45.

yılında ülkede Nahda hükümetinin istifasını isteyen isyanlar oluştuğunda Nahda hükümeti demokrasinin sağlanmasının daha önemli olduğunu bildirerek istifa etmiştir.²¹⁷

2011 devriminden sonra Tunus kritik bir siyasi süreç yaşamıştır. 2013 yılında siyasi karışıklıklar olmuş, ancak 2014 yılı devrimin sağladığı umut duygusunun yeniden tazelendiği ve oluştuğu bir yıl olmuştur. 2014 Ocak ayı ile birlikte yeni anayasa taslağının kabulü, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin şeffaf bir şekilde yapılması ve parlamento seçimleri gerçekleşmiştir. Bu dönem Tunus için toplumun istediği ve kayda değer gelişmelerin oluştuğu bir dönem olmuştur.

3.1.3. Kitleleşme İletişim Araçlarının Tunus Hareketindeki Rolü: Lidersiz Bir Hareket

İnternet günümüzün en önemli iletişim araçlarından bir tanesidir. Günden güne kendini yenileyen ve etki ettiği alanları genişleten internet teknolojisi, yaş aralığı fark etmeksizin kullanımını hızla arttırmaktadır. Mekân ve zaman gibi sınırları ortadan kaldıran internete, istenilen zamanda ve yerde ulaşılabilir. Küreselleşen dünyada bilgiye ulaşımın alt yapısında internet bulunmaktadır.

Kitlelerin iletişimi, internetin var olması ve etkisinin her alanda hissedilmesiyle farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Sosyal medyada bilgiler hem kaynaktan alıcıya hem de alıcıdan kaynağa düzenli olarak karşılıklı etkileşim unsuruyla var olmaktadır. Toplumsal statü, din, mezhep, ırk, cinsiyet farklarının göz ardı edilebildiği ya da daha az öneme sahip olduğu sosyal medyada sınırsız bir etkileşim alanı bulunmaktadır. Sanal ortamlarda kimliklerin ön planda olmaması veya saklanabilme ihtimali özgür bir ortam yaratmıştır.

Sosyal paylaşım ağları genellikle ülkenin, toplumun ve dünyanın nabzını tutan yerlerdir. Sosyal paylaşım ağlarında bulunan kullanıcılar herhangi bir engelle ya da kısıtlama ile karşılaşmadan paylaşım yapabilmektedir. Televizyon, radyo gibi kitle iletişim araçlarında sansürlenmiş bilgiler ya da haberler sosyal paylaşım ağlarında yer bulabilmektedir.

²¹⁷ Rumeysa Köktaş, “Tunus 2014”, *Ortadoğu Yıllığı 2014*, (Derleyenler: Kemal İnât, Muhittin Ataman), Açılım Kitap, İstanbul 2014, s. 372.

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesi, dünyada en az internet kullanıcılarının bulunduğu bölgelerden biridir. Arap hükümetlerinin muhalif olan sesleri yok ettiği, cezalandırdığı bilinmektedir.²¹⁸ Bu devletlerin internet erişimini sağlaması ve bilgi üzerinde bir denetim gerçekleştirmesi olağan bir durumdur. Arap Baharı süreci öncesinde bölge ülkelerinde internet kullanımı oldukça sınırlıdır.

2011 yılında Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da başlayan toplumsal hareketlerin örgütlenme aracı olarak sosyal medya ağlarından faydalanılması ile gerçekleşen protestolara “sosyal medya devrimi” gibi tanımlamalar yapılmıştır. Toplu eylem katılımcıları ilk olarak Facebook ve Twitter üzerinden örgütlenerek bir araya gelmişler ve geniş katılımlara ulaşmışlardır.²¹⁹ Tunus devrimine katılan bir aktivist, “Facebook bizim rejime karşı korkumuzu yenmemize izin verdi” sözüyle sosyal medya uygulamaların önemini vurgulamıştır.²²⁰ Dijital ağların sanal olduğu bilinmektedir, ancak cesaret verici etkisi gerçektir. Sosyal medya insanlara korkuyu yenmelerinde, gelecek hakkında iyimser düşüncelerin oluşmasında ve risk alma konusunda gönüllü hale getirmiştir.

Küresel ölçekte ses getiren Arap Baharı, sosyal medya sayesinde dikkat çekmiştir. Tunus’ta özellikle televizyon ya da radyo gibi kitlesel iletişim araçlarının büyük çoğunluğunun devlet tekelinde bulunması ve özel yayın kuruluşlarına uygulanan sansür sebepleri ile toplum gelişmeleri yakından takip edememiştir.²²¹ Bu ortamda halkın sosyal medya ağları aracılığı ile bilgi elde edebilmesi ve gelişmeleri öğrenebilmesi, Tunus hareketinin tepe noktasına ulaşmasını sağlamış ve seferberliği ön plana çıkarmıştır. Tunuslular eylemlerin başladığı günden itibaren video kayıtları almışlar ve Dünya’ya seslerini duyurmak istemişlerdir. Buazizi’nin kuzeni Ali, Buazizi kendini yaktıktan birkaç dakika sonra toplanan kalabalığı ve kalabalığın yüzündeki öfkeyi video olarak kaydetmiştir. Bu videoyu akşam saatlerinde kendi

²¹⁸ Antony Giddens, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika’da İnternet: Tedbirli Bir Başlangıç”, İnsan Hakları Örgütü, (Derleyen: A. Giddens), *Sosyoloji Başlangıç Okumaları*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s. 47.

²¹⁹ Mehmet Emin Babacan, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, 2011, s. 75.

²²⁰ Pearlman, a.g.m., s. 395.

²²¹ Babacan, a.g.m., s. 77.

Facebook hesabı üzerinden yayınlamıştır.²²² Toplumun memnuniyetsizliği, politik öfke ve halkın rejimin yolsuzluklarına tepkisi devrimin yolunu inşa etmiştir. Buazizi'nin kendini ateşe vermesi, halkın bıkkınlığının ve öfkesinin sembolü haline gelmiştir. Bunun üzerine eylemler çoğalmıştır ve video paylaşımları yapılmış ve eylem çağrılarında bulunulmuştur.²²³ Sosyal medyanın olmaması durumunda, Arap ülkelerindeki adalet ve demokrasi mücadelesi bu şekilde ses getiremez ve hareket büyüyemezdi. Arap Baharı süreci içerisinde katılımcıların ve muhaliflerin kendilerini ifade edebildikleri yerler sosyal medya ağları ve El Cezire kanalı olmuştur. Sosyal ağlar Tunus ve Mısır devrimlerinde, politika yerleri haline gelmiştir. Bu devrimleri internet ya da Facebook devrimi olarak adlandırmak yerine, internetin lojistik destek sağladığı dile getirilmelidir.

Sosyal medya ağları, Arap toplumunun yaşadığı sıkıntıların ve baskıların yanında siyaset ve toplum ilişkisinin de yeniden şekillendiği bir ağ ortamı olarak ön plana çıkmıştır.²²⁴ Tüm dünyanın Arap Baharı sürecinden haberdar olması, Arap ülkelerinde yaşanacak değişimin hızlanmasına neden olmuştur. Tunus'ta oluşan hareketler sosyal medya aracılığı ile ilerleyen günlerde diğer Arap ülkelerine yayılmaya başlamıştır.

Kitlesel iletişim araçlarının Arap Baharı sürecine etki ettiği ve süreci genişlettiği akademik çalışmalar ile kanıtlanmıştır.²²⁵ Philip N. Howard, Muzammil M. Hussain, Aiden Duffy ve Deen Freelon'un araştırmasında, Kuzey Afrika'dan Ortadoğu'ya yayılan adalet ve özgürlük hareketini kitlesel iletişim ağlarının ve sosyal medyanın hızlandırdığı sonucu elde edilmiş ve sosyal medyanın özgürlük ve demokrasiye ulaşmada etkin bir silah olarak kullanıldığına vurgu yapılmıştır. Bu süreçte atılan tweetler Tunus gündemine oturmuş ve dünya genelinde yankılanmıştır. Tweetlerin bu şekilde sayısının çoğalması ve hızlıca yayılması "kelebek etkisi" olarak

²²² The Death of Fear, <https://www.aljazeera.com/programmes/ragehomaarreport/2011/03/20113993920597144.html>, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

²²³ Tunisie Sidi Bouzid Manifestations, https://www.youtube.com/watch?time_continue=9&v=qP0ZGsAD_6M&feature=emb_logo, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

²²⁴ Babacan, a.g.m., s. 78.

²²⁵ Philip N. Howard, Muzammil M. Hussain, Aiden Duffy, Deen Freelon, "What Was the Role of Social Media During the Arab Spring", Project on Information Technology and Political Islam, SSRN Electronic Journal, Washington 2011, s. 6.

adlandırılmaktadır.²²⁶ Bu şekilde ilerleyen ve devam eden süreç, hareket katılımcıları açısından bir güç kaynağı konumuna gelmiştir.

Ülkenin belli bölgelerinde protestolar şiddetini arttırmıştır. Ülkenin güneyinde gerçek mermilerin kullanılması başkentte en büyük gösterinin yapılmasına neden olmuştur. 27 Aralık 2011 tarihinde, bin kişi Tunus sokaklarını doldurmuştur. 4 Ocak 2011 tarihinde Buazizi hayatını kaybetmiştir. Buazizi'nin cenaze törenine binlerce Tunuslu katılmıştır. Cenaze töreninde bulunan kalabalık videolara kaydedilmiştir ve ülke genelinde dağıtılmıştır. 20. yüzyıl baskıcı sistemi, 21. yüzyıl medyasıyla başa çıkma konusunda zorlanmıştır. Tunus'un farklı bölgelerinde, insanlar öldürülmüştür. 8 Ocak 2011 tarihinde gösteriler Kassarın'de başlamıştır. Bu gösterilerde polis tarafından gerçek mermiler kullanılmış ve 14 kişi öldürülmüştür.²²⁷ Bu şehirde, devletin gerçek mermi kullanması ve sivilleri bile vurmaları korku yaratmak adına yapılmıştır. Burada gerçekleşenlerden sonra, Tunuslular devletin çaresizliğini görmüşler ve geri dönüşün olmayacağına emin olmuşlardır.

Anita Breuer, Todd Landman ve Dorothea Farquhar ortak çalışmalarında sosyal medyanın Tunus devriminde seferberliğin oluşumundaki etkisini bilimsel olarak kanıtlamıştır. Bu çalışma, 2010 sonları ve 2011 başlarındaki dönemlerde, sosyal medyanın Tunus devriminde seferberliğin oluşması konusunda katalizör bir etki yarattığını ve protestoların hızlanmasında etki ettiğini ortaya koymuştur. Bu araştırma 16 Tunuslu dijital aktivist ve 437 Tunuslu internet kullanıcısının cevaplarına dayalı bir araştırmadır.²²⁸ Tunus otoriter bir rejim ile yönetilmektedir ve birbirine benzemeyen toplumlar farklı lehçelere sahiptir. Tunus toplumu arasında bilgi akışının sağlanması, internetin bilgiye erişimi kolaylaştırması ile olmuştur. Sosyal medya aracılığıyla bilgi alışverişinin sağlanması aktivist ağlarını oluşturmuş ve genişlemesini desteklemiştir.²²⁹ Bu çalışmaya katılan Arap Baharı katılımcılarının cevaplarına göre, resimlerin ve videoların internet ortamında dolaşması insanlarda öfke, üzüntü ve engellenme duygularının yaşanmasına neden olmuştur. Bu durum ise

²²⁶ Howard, Hussain, Duffy, Freelon a.g.m., s. 6-7.

²²⁷ Protesters Killed in Tunisia Riots, <https://www.aljazeera.com/news/africa/2011/01/2011191414183128.html>, (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

²²⁸ Anita Breuer, Todd Landman ve Dorothea Farquhar, Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution, *Democratization*, Cilt:22, Sayı:4, 2015, s. 766.

²²⁹ Breuer, Landman, Farquhar, a.g.m., s. 770.

toplum tarafından devletin meşruluğunu sorgulanmasına yol açmıştır. Tunus devriminde sosyal medyanın kullanılması, korku duygusunun aşılmasında ve protestoları desteklemenin yanında ortak kimliklerin oluşması ve duyguların paylaşılmasında etkili olmuştur. Tunuslular korku duygusunun aşılması ve sosyal medyanın seferberliği genişletmesi ile harekete geçmişlerdir.²³⁰

Craig McGarty, Emma F. Thomas, Girish Lala, Laura G. E. Smith, Ana-Maria Bliuc ortak çalışmasında, iki noktaya dikkat çekilmektedir. İlk olarak, teknolojik değişimlerin insanların devrimine katılımı arttırdığını dile getirmişlerdir. İnsanların sosyal medya aracılığıyla elindeki bilgileri herkese yayınlaması ve duyurması, baskıcı rejimlerin sosyal olayları engelleme konusundaki baskısını kırmıştır. Bu durum olayların ekranlardan sokaklara yansımaya neden olmuştur. İkinci nokta ise, 2010 sonrası gelişen devrim olayları, çoğu kez ülkelerin devrimci kimliklerine ve bununla beraber ulusal kimliklerine bağlı olarak gelişip ilerlemiştir.²³¹ Bu çalışmada, sosyal medyanın etkisinin önemli olduğu kabul edilmek ile birlikte devrimlerin gerçekleşmesinde olmazsa olmaz bir araç olmadığına dikkat çekilmiştir. Sosyal medya olmadan önceki zamanlarda da devrimler gerçekleşmiştir.²³² Sosyal medya kullanımının, Tunus ve Mısır'da protestolar gerçekleşmeden önce arttığını gösteren çalışmalar olduğu gibi, Facebook icat edilmeden protestoların olduğuna işaret eden eleştirel çalışmalarda bulunmaktadır.

Tunus hareketi katılımcı profiline bakıldığında genç nüfustan oluşmaktadır. Bu genç nüfus kitlesel iletişim araçlarının kullanımı konusunda tecrübeli insanlardır. Arap Baharı sürecinde cep telefon kullanımı, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin yarısında neredeyse yüzde 100'e ulaşmıştır.²³³ Bir eylem biçimi olarak katılımcıların kendilerini yakmaları, polis şiddetinin görüntüleri ve videoları sosyal medya aracılığı ile tüm dünyada görünür olmuştur. Toplumsal hareket katılımcılarına bakıldığında, genelleme yapılarak İslamcı ya da devrimci olarak adlandırmak yanlış olurdu, toplumu değiştirmeyi ve dönüştürmeyi amaç edinmiş büyük bir çoğunluk harekete

²³⁰ Breuer, Landman, Farquhar, a.g.m., s. 778.

²³¹ Craig McGarty, Emma F. Thomas, Girish Lala, Laura G. E. Smith, Ana-Maria Bliuc, "New Technologies, New Identities, and the Growth of Mass Opposition in the Arab Spring", *Political Psychology*, Cilt:35, Sayı:6, 2014, s. 737.

²³² McGarty, Thomas, Lala, Smith, Bliuc, a.g.m., s. 726.

²³³ Howard, Hussain, Duffy, Freelon, a.g.m., s. 8.

katılmıştır. Katılımcıların bir kısmı yoksul düşmüş bir orta sınıfı temsil etse de zamanla katılımcı profili genişlemiştir, hareket katılımcılarının birçoğu kadınlardan oluşmuştur.²³⁴ Sonraki süreçte bu orta sınıfa, ekonomik liberalleşme reformlarından etkilenen gündelik gıda ihtiyacını karşılayamayacak yoksul kesim katılmıştır.²³⁵ Haysiyet ve ekmek arayışı, Arap isyanlarının temelinde yatan mesele olmuştur. Arap Baharı sürecindeki tüm hareketler “demokratik reform talebinde olan siyasi hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Meydan hareketleri olarak tanımladığımız Tunus ve Mısır hareketlerinin eski ve yeni toplumsal hareketlerden farklılıkları ve benzerlikleri ele alınacak olursa, eski toplumsal hareketlerde olduğu gibi ekonomik sıkıntılar toplumsal hareketlerin oluşmasında etkilidir. Örnek vermek gerekirse, ekmek arayışı eski toplumsal hareketlerde ve meydan hareketlerinde benzer bir özelliktir. Toplumsal hareket katılımcılarına bakıldığında, meydan hareketlerinde sadece sınıf temelli bir oluşum yoktur, yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi farklı kesimlerin geniş katılımı görülmektedir. Örnek olarak; orta sınıflar, kadınlar gibi. Bunlara ek olarak, Tunus ve Mısır hareketinin başlamasında aşağılanma uygulamalarına karşı Arap baharı katılımcılarının onur ve haysiyet vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Tunus hareketi katılımcıları, mevcut bulunan tüm siyasi güçlere, yolsuzluklara, yozlaşmış hükümet adamlarına, baskılara, polise “Degage! Degage!” (Defol git!) diye seslerini yükseltmişlerdir.²³⁶ Bu durumun görüntüleri alınmış ve Youtube platformunda paylaşılmıştır.²³⁷ Protestoların ve polisle çatışmaların görüntüleri ülkenin tüm bölgelerine yayılmış durumdaydı. Katılımcılar ülke insanlarını sokaklara çağırıyor ve harekete geçmelerinin hayati öneminden bahsediyorlardı.²³⁸ Protestolar, Tunus’un orta bölgelerinden başlayarak başkent Tunus’a varmış durumdaydı. Facebook, Twitter ve Youtube üzerinden iletişim ve kent uzamı olan sokaklar arasındaki bağlantı, Tunus isyanının ön plana çıkan özelliği haline gelen, diğer Arap ülkelerinde de çıkacak isyanları haber veren özgür bir alan yaratmıştır.

²³⁴ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 93.

²³⁵ Howard, Hussain, Duffy, Freelon a.g.m., s. 9.

²³⁶ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 35.

²³⁷ The Death of Fear,

<https://www.aljazeera.com/programmes/ragehomaarreport/2011/03/20113993920597144.html>, (Erişim Tarihi:24.08.2020).

²³⁸ Howard, Hussain, Duffy, Freelon a.g.m., s. 8-9.

Bin Ali'nin uluslararası imajının olumlu olmasına rağmen, devlet protestoları kontrol altına almak amacı ile her çareye başvurmuştur. Bu çarelerden en önemlisi internete sansür getirmek olmuştur. Bin Ali gösterilerin kamu düzenini ve ahlak kurallarını olumsuz etkilediğini bahane ederek internet erişimi engellemiştir.²³⁹ Aralık 2010 tarihinde, internet aktivistleri başkentten başlayarak uzak bölgelere seyahat etmişlerdir. Bu seyahat kapsamında Facebook'da yayınlanan güncel videoları insanlarla buluşturmuşlardır. Tunus'ta protestolar ile ilgili muhabirlik yapan tek kanal olan El Cezire'nin Tunus Ofisi kapatılmıştır. El Cezire evlerinde internet bağlantısı olmayanlara çanak antenler üzerinden ulaşarak protestolara ivme kazandırmıştır. Eylemlerin son günlerinde, internet kısıtlamasına ve otoriter rejim uygulamalarına rağmen gösteriler devam etmiştir. 12 Ocak günü UGTT Safakes'te toplanma çağrısında bulunmuştur. 30.000 kişi sokaklarda toplanmıştır. Şehir daha önce şahit olmadığı bir gösteriye şahit olmuştur. Bu gösteri bir şekilde devrimden geri dönüş olmayacağını ve Bin Ali rejiminin sonunun geldiğinin işareti olmuştur.²⁴⁰

Tunuslular, otomobil konvoyları oluşturarak başkent Tunus'ta bir araya gelmişlerdir. Bu konvoyun adına da "Özgürlük Konvoyu" adını vermişlerdir.²⁴¹ Bin Ali'nin Tunus'u terk etmek zorunda olması sonrasında kurulan olan Muhammed Gannuşi liderliğindeki geçici hükümette beklentileri karşılayamamış ve eylemciler 22 Ocak tarihinde Hükümet Meydanı'nı işgal etmişlerdir. Bu meydana çadırlar kurarak kendilerine yaşam alanı oluşturmuş ve yerlerini belirlemişlerdir. Protestocular, çadır alanlarında kendilerini ve yaşadıklarını video çekmişler ve internet ortamında dolaşımı yaygınlaştırmışlardır. Protestocular meydanın duvarlarına Arapça, İngilizce ve Fransızca sloganlar yazmışlardır.²⁴² Seslerini duyurmak ve görünür olmak amacı ile kent meydanlarında var olmaya devam etmişlerdir.

Bu hareketin görünür ve belli bir lideri yoktur. Meydan hareketlerinin bir özelliği olarak lidersiz hareket tanımı, Tunus hareketini de tanımlamıştır. Hareketin lojistik kısımlarıyla ilgilenilmesi ve tartışmaların belli kurallar etrafında yürütülmesi

²³⁹ Breuer, Landman, Farquhar, a.g.m., s. 771.

²⁴⁰ Breuer, Landman, Farquhar, a.g.m., s. 775.

²⁴¹ Gelvin, a.g.e., s. 47.

²⁴² Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 36.

amacıyla resmi olmayan bir örgütlenme biçimi oluşmuştur.²⁴³ Polis şiddeti günden güne artarak devam etmiştir. Eylemciler Hükümet Meydanı'ndan çıkarılmışlardı ancak göstericiler 20 Şubat tarihinde tekrar meydanı işgal etmişlerdir.²⁴⁴

Baskılara rağmen internette yayılan bu isyan hareketinin sesi, El Cezire'de güç kazanmıştır. El Cezire internet bağlantısı, çatışmalar sırasında hem Tunus da hem diğer Arap ülkelerinde bağlantıyı sağlayan ana kaynak olmuştur.²⁴⁵ Twitter da olayların görünür olması ve aktarılabilmesinde çok etkili olmuştur. Protestocular Twitter üzerinden iletişim kurabilmek amacı ile sidibouzyd etiketini kullanıyorlardı.²⁴⁶ Bu şekilde etiket altında bilgi akışı oluyor ve iletişim sağlanabiliyordu. Tunus hareketi lidersiz ve kendiliğinden oluşan bir harekettir. Bu hareketin devamlılığının sağlanması ve başarıya ulaşmasında kitlesel iletişim araçları etkin bir rol oynamıştır.

3.2. Arap Baharı Süreci ve Mısır

Bu bölümde ilk olarak Mısır'ın yakın geçmişteki siyasi, ekonomik ve sosyal durumları ele alınacak ve Arap Baharı eylemlerinin oluşumdaki etkisi ön plana çıkarılacaktır.

3.2.1. Mısır Yakın Siyasi Tarihi ve Arap Baharı Süreci

Kuzey Afrika bölge ülkesi olarak ön plana çıkan ülke Mısır'ın siyasi yapısı otoriter rejim, muhafazakârlık, sosyalizm gibi düşünceleri bir arada bulundurmıştır. Asya ve Afrika arasında bulunan kara bağlantısı ile Hindistan, Uzak Doğu ve Avrupa arasında deniz ulaşımında geçiş merkezi haline gelmiştir. Mısır konumundan dolayı da istilalara sahne olmuştur.

Mısır, Osmanlı Devleti'nin son yıllarında siyasi sorunlar sebebiyle imparatorluk için rahatsızlık yaratan bir bölge olarak bilinmektedir. Mısır bölgesinin İngilizler ve Fransızlar tarafından istilaya uğraması, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. O dönemde bölgeye vali olarak atanan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın başına buyruk tutumları ile bölge Osmanlı Devleti'nin kontrolünden çıkmaya başlamıştır. Uzun

²⁴³ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 37.

²⁴⁴ Gelvin, *ag.e.*, s. 48.

²⁴⁵ Anderson, *a.g.m.*, s. 7.

²⁴⁶ Castells, *İsyen ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 39.

yıllar İngiliz devletinin himayesinde olan Mısır, Arap milliyetçiliğinin yoğun yaşandığı bir bölge olmasına rağmen dış güçlerin ve sömürgeci devletlerin etkisinden kurtulamamıştır.

26 Temmuz 1952 de Hür Subaylar grubu Kral Faruk ve oğlu Ahmet Fuad'ı tahttan indirmişlerdir. Cemal Abdül Nasır'ın önderliğinde bulunan subayların 1952 yılında yönetimi ele geçirmeleri ile krallık dönemi sona ermiştir.²⁴⁷ Cemal Abdül Nasır'ın iktidara gelmesi, Mısırlılara bir umut olmuştur. Tek partili bir hükümet oluşturulmuş ve yetkilerinin çoğunluğunu elinde bulunduran bir cumhurbaşkanlığı sistemini bölgeye getirilmiştir.

İktidarı ele geçiren Genç Subaylar farklı siyasi görüşlere sahip olmalarına rağmen ortak bir düşünce etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu düşünce ise Arap milliyetçiliğini benimsemek ve İngiltere'ye karşıt olmaktır. Bir şekilde Mısır'ın siyasi ve ekonomik yönden bağımsız olmasını istemekte ve böyle bir düzen kurulmasını talep etmekteydiler.

Nasır, en önemli muhalefet grubu olan Müslüman Kardeşleri de Devrim Komite Konseyi'ne davet etmiştir. Bölgesel bir güç olabilmek adına tüm Ortadoğu olaylarında taraf olup ön plana çıkmayı tercih etmiştir. Süveyş Savaşı'nın meydana gelmesi ile Mısır üzerindeki İngiliz ve Fransız hâkimiyetini yok etmeyi başaran Nasır hem SSCB'den hem de Batı ülkelerinden bağımsız siyasi ve ekonomik politikalar oluşturma çabasında bulunmuştur.²⁴⁸ Kısa süre sonunda bu çabaları Nasır'ın dönemin önemli politik aktörleri arasına girmesine yardımcı olmuştur.

Süveyş Kanalı meselesinde halktan destek toplayan Nasır yine halkın da onaylayacağı bir fikir olan Suriye ile birleşme fikri için girişimlerde bulunmuştur. 21 Şubat tarihinde iki ülke birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adını almıştır. Bu birleşme sonucunda iki ülkenin artık tek bayrağı ve tek başkanı olması gerekiyordu.²⁴⁹ Ancak Suriyeli subaylar ve Mısırlı subaylar arasında anlaşmazlıklar

²⁴⁷ Veyssel Ayhan ve Algan Nazlı Ayhan, Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi (IMPR), "Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu", IMPR RAPOR – No:6, 2011, s. 4.

²⁴⁸ Veyssel Ayhan, "Mısır Devriminin Ayak Sesleri", *Ortadoğu Analiz*, Rapor No: 27, 2011, (1-27), s. 18.

²⁴⁹ William L. Cleveland, *Modern Ortadoğu Tarihi*, Agora kitaplığı, İstanbul 2008, s. 349.

yaşanmıştır. Suriyeli subaylar, 1961 yılı Eylül ayında Mısırlı komutanlara isyan ederek Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin sonunu getirmişlerdir.²⁵⁰

Bu olaylardan sonraki dönemde İsrail ile gerçekleşen savaşların kaybedilmesi Mısır'ın ekonomik şartlarını zorlaştırmış ve yönetime olan güven azalmıştır. Nasır döneminin Arap Baharı ile bağlantısı düşünüldüğünde, yönetimi oluşturan Hür Subaylar grubunun ortak bir siyasal gruba mensubiyetinin olmamasının yanında ana fikirleri milliyetçilik ve İngiltere karşıtlığı olmasıdır. Bu da farklı siyasal grupların ortak bir paydada buluşabildiğinin göstergesi olmuştur.

Nasır sonrası dönemde, Enver Sedat başa geçmiştir. 1970'de Nasır'ın ölümü üzerine 1969 yılından beri cumhurbaşkanlığı yardımcısı olan Enver Sedat, 15 Ekim seçiminde oyların çoğunluğunu alarak başkan olmuştur. Enver Sedat iktidara geldiğinde ilk yaptığı şey parti içindeki ve ordu yönetimindeki muhalifleri tasfiye etmek olmuştur.²⁵¹ Kısa süre sonrasında da ülke idaresindeki tek otorite konumuna gelmiştir. Ancak Sedat'ın yönetimi ele almasının yanında, Nasır döneminden kalan ekonomik ve siyasi sorunları da devralmıştır.²⁵²

Sedat, Mısır'ın menfaatlerini ön planda tutmaktaydı. Öncelikle yapmak istedikleri ekonomik sorunlara çözüm bulmak ve yabancı sermayenin ülkeye gelmesini sağlamaktı. Bu amaçların gerçekleşmesi amacı ile Sedat Amerikan politikalarına yaklaşmış ve 1972 Temmuz ayında 20.000 kadar Sovyet uzmanı ülkeden uzaklaştırılmıştır.²⁵³ Bu uzaklaştırmanın zamanlaması talihsiz bir döneme denk gelmişti. Çünkü bu olaydan birkaç hafta sonra Münih'te İsrail olimpiyat takımına Filistin örgütleri tarafından gerçekleştiren saldırı sebebi ile Sedat'ın yaptığı uzaklaştırma beklenen etkiyi göstermemiş ve ABD kamuoyunda ses getirememiştir.²⁵⁴ Daha sonraki dönemde, Sedat yapılan bir anlaşma ile Sovyetlerden tekrar silah almaya başlamıştır.

²⁵⁰ Cleveland, a.g.e., s. 351.

²⁵¹ Hilal Görgün, "Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6, s. 83.

²⁵² Cleveland, a.g.e., s. 416.

²⁵³ Ayhan, a.g.m., s. 19.

²⁵⁴ Cleveland, a.g.e., s. 417.

Sedat, ABD ve İsrail'i zor durumda bırakmanın yolunun İsrail'in yeterince güçlü bir ülke olmadığını göstermek ile sağlanabileceğini düşünmüştür.²⁵⁵ Mısır askeri birlikleri, 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail savaşında kaybettikleri Süveyş Kanalı'na saldırmışlardır. Suriye askeri birlikleri ise Golan Tepeleri'ndeki İsrail mevzilerine saldırıda bulunmuşlardır. Mısır birlikleri kanalın doğu yakasına doğru ilerleyerek İsrail birliklerini püskürtmüşlerdir.²⁵⁶ 6 Ekim Savaşı, Mısır ve Suriye ordularının İsrail'in askeri gücüne karşılık sınırlı da olsa bir zafer kazanabileceğini ve böyle bir yeteneğe sahip olduğunu ortaya koymuştur.²⁵⁷ Ancak bu kısa bir süreliğine geçerli olmuştur. Kısa bir süre sonra işler tersine dönmüştür. İsrail birlikleri Mısır birliklerini geçerek kanalın batı yakasına geçmişlerdir. Bu gelişmeler ile 6 Ekim savaşının gidişatı Mısır'ın aleyhine değişmiştir. Bunun sonucunda, Enver Sedat ateşkes konusunda İsrail ile anlaşmıştır. ABD'nin de araya girmesi ile 22 Ekim 1973 günü ateşkes ilan edilmiştir.²⁵⁸

Sonraki dönemde Sedat ABD ve İsrail ile sorunlarının çözülmesi amacı ile 1976 yılında Sovyetler Birliği ile imzalanan işbirliği anlaşmasını feshettiğini ilan etmiştir.²⁵⁹ 1978 Eylül tarihinde ABD Başkanı Jimmy Carter ile Enver Sedat arasında görüşmeler neticesinde Filistinlilerin haklarının tanınması ve Batı Şeria ve Gazze Şeridi için anlaşma sağlanması amacı ile Camp David Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ise ucu acık bir 5 yıllık plan olduğu için Mısır'da ve Arap dünyasında hayal kırıklığı oluşturmuştur. Bu gelişmeler ile Mısır Arap Birliği'nden çıkarılmış ve ekonomik yardımlar kesilmiştir. Arap ülkeleri ise Kahire de bulunan elçiliklerini ülkeden çekerek diplomatik bağları koparmışlardır.²⁶⁰

Arap Birliği'nin sırt dönmesi ile Sedat, ABD ile yakınlaşmasının yolunu aramaktaydı. Bunun üzerine 1979 yılında Mısır ve İsrail arasında imzalanan barış anlaşması ile işgal edilen topraklarını geri alabilmiştir. Mısır ve İsrail yakınlaşması, ABD'den ekonomik yardım almayı kolaylaştırmıştır. Ancak ülkeye yabancı

²⁵⁵ Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayıncılık, Bursa 2012, s. 203.

²⁵⁶ Arthur Jr. Goldschmidt ve Lawrence Davidson, *Kısa Ortadoğu Tarihi*, Doruk yayınları, İstanbul 2011, s. 430.

²⁵⁷ Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s. 431.

²⁵⁸ Cleveland, a.g.e., s. 420.

²⁵⁹ Arı, a.g.e., s. 206.

²⁶⁰ Cleveland, a.g.e., s. 422-423.

yatırımların gelmesini sağlayamamıştır.²⁶¹ Mısır'ın bölgede güç kaybetmesi ile İsrail'in en büyük rakibi bölgede saf dışı kalmıştır.

Batı Şeria'da Yahudilere yerleşim yeri açılması ile birlikte Sedat Filistinlerin gözünde hain olarak adlandırılmıştır.²⁶² Bu gelişmelerin ardından İsrail Kudüs'e hâkimiyet sağlamış ve Kudüs'ü İsrail'in başkenti yapmıştır. Bu durumları iyileştirmeye çalışan Sedat, iç politikada politik değişimler yapmıştır. Sedat, Müslüman Kardeşler'in lideri Ömer Tilmisi ve bazı liderlerin bulunduğu bir grubu serbest bırakmıştır. Bu gelişmeye ek olarak Sedat, ekonomi alanında liberal politikaları derinleştirmeye yönelik adımlar atmıştır. Bunun yanında otoriter bir rejim olmadığını göstermek amacı ile iki partinin bulunduğu çok partili demokratik bir yapı yaratmaya çalışmıştır.²⁶³ Bu gelişmeler Sedat'ın yönetimini kurtarmaya yetmemiştir. 1981 yılında El-Cihad üyeleri tarafından gerçekleştirildiği iddia edilen suikast ile hayatını kaybetmiştir.²⁶⁴

Enver Sedat döneminde gelişen siyasal gelişmelere bakıldığında, Mısır toplumuna ekonomik ve sosyal olarak etkileri büyük olmuştur. 1977 sonrasındaki dönemde, ekonomik sorunların yarattığı gösteriler ve eylemler ordu tarafından sert müdahalelerde bulunularak bastırılmıştır. Ordunun devlet otoritesinin zorlandığı bir olayda devreye girmesi ve sert müdahalelerde bulunması, Mısır'ın demokratikleşme yolunda ilerleyemediğinin somut bir göstergesidir. Bu olaylar ile Arap Baharı süreci düşünüldüğünde, büyük benzerlikler taşımaktadır. Sedat döneminde yaşanan ekonomik, siyasal ve sosyal olaylar, Mübarek döneminde yaşanacak olayların ne yönde ilerleyeceğini belirlemektedir. Mısır halkı siyasal ve ekonomik yönden zorluklar yaşadığı ve bu durumlarla sıklıkla karşılaştığı için sosyal hareketler ve eylemler konusunda tecrübeli olmuş ve daha güçlü olarak kendilerini ifade etmiştir.

24 Ekim 1982'de gerçekleştirilen referandum ile Hüsnü Mübarek cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. 1980'li yıllarda Mısır ekonomik ve siyasi yönden zor durumdaydı. Mübarek ilk olarak var olan ekonomik politikaların devam edeceğini, İsrail ile olan anlaşmaya bağlı kalınacağını ve muhalefet partilerinin

²⁶¹ Arı, a.g.e., s. 210.

²⁶² Goldschmidt ve Davidson, a.g.e., s. 476.

²⁶³ Arı, a.g.e., s. 210-211.

²⁶⁴ Cleveland, a.g.e., s. 424.

devam etmesi gerektiğini dile getirmiştir.²⁶⁵ Mübarek'in başa gelmesi ile siyasi partilerin eylemleri üzerindeki kısıtlanmalar kalkmış ve gazeteler tekrar basılmaya başlanmıştır.²⁶⁶

Mübarek ile yaşanan bu gelişmeler Mısır'ı demokratik bir ülke olma yolunda ilerletirken bu durum çok uzun sürememiştir. 1984 seçimlerine Vafd partisi adaylarının girmesinin sonucunda en büyük muhalefet partisi Vafd partisi olmuştur. Vafd partisinin halk tarafından destek görmesi sonucunda tedirgin olan Mübarek parti üzerinde siyasi baskı yaratmıştır. Bu siyasal baskılar ve parti içindeki liderlerin anlaşmazlıkları nedeni ile parti dağılmıştır.²⁶⁷ Bu olaylar yaşandıktan sonra Mübarek, muhalefet partilerinin faaliyetleri konusunda denetimler ve sınırlamalar getirmiştir.

Mübarek, bölge konusunda Arap dünyasına geri dönmeyi planlamaktaydı. Bu sebeple, 1982 yılında İsrail'in Sina'dan çekilmesi ile planları gerçekleşmeye başlamıştı. 1984 yılında ise Mısır, İslam Konferansı'na geri dönmüştür. Mübarek döneminde bu şekilde iyileşme durumları gerçekleşmiştir. En önemli olay ise 1987 yılında Arap Birliği Zirvesi'nde gündeme getirilen ve alınan karar ile Arap ülkelerinin tekrar Mısır ile diplomatik ilişki kurmaya başlamasıdır. Bu karar sadece Mübarek ile ilgili değildi, devam eden süreçte Irak-İran savaşının olması ve yoğunlaşması, Arap liderlerinin fikrinde etkili olmuştur.

Sedat döneminden kalan ekonomik politikalar ile Mısır bu dönemde IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlara bağımlı olmuştur. Alınan krediler artmış, faizler artmış ve borçlar çoğalmıştı. Bu durumda ülke ekonomisine zarar vermiştir. Yolsuzluklar, devlet kurumlarındaki rüşvetler, enflasyon ve işsizlik gibi sorunlar toplumu bu meseleler ile mücadele etmek durumunda bırakmıştır.²⁶⁸ Mübarek rejim karşıtı olan grupları parçalara ayırmayı hedeflemiştir. 1992 yılında Müslüman Kardeşler, tabiplerin, mühendislerin, hukukçuların ve gazetecilerin meslek odalarını kontrol altına almışlardır. Müslüman Kardeşlerin seçimlerdeki başarı Mübarek'i rahatsız etmiştir. Devlet güvenlik mahkemeleri kadrolarına askeri personeller getirilmiştir.

²⁶⁵ Cleveland, a.g.e., s. 435-436.

²⁶⁶ Arı, a.g.e., s. 212.

²⁶⁷ Cleveland, a.g.e., s. 436.

²⁶⁸ Cleveland, a.g.e., s. 438.

Siyasi partilerin kurulması ve siyasi katılım sağlamasında kısıtlamalar yapılmıştır. Basın özgürlüğü rejim tarafından kısıtlanmıştır.²⁶⁹

Mübarek'in yönetimi boyunca ülkede olağanüstü hal rejimi uygulanmıştır. Bu durumun sonuçları arasında seçimlere olan güvenin azalması yer almaktadır. Mısır'da Mübarek dışında başka bir adayın katılabileceği ilk seçim 2005 yılında gerçekleşmiştir. Demokratikleşme konusunda önemli bir adım görünse de diğer adayların eşit imkânlarının bulunmaması seçimlerin güvenilirliğini ortadan kaldırmıştır. Mübarek 2005 seçiminde yüzde 88,7 oy alarak gelecek 6 yıl için tekrar cumhurbaşkanı seçilmiştir. Bir sonraki seçim 2010 yılında yapılmıştır. 2010 yılındaki seçimlerde muhalefet partilerinin beklediklerinden az milletvekili çıkarmaları sonucunda seçime güvenmediklerini açıklama ihtiyacını doğurmuştur. Seçimin geniş bir kitle tarafından boykot edilmesi ile seçimin güvenilirliği azalmış ve sonuçlar önemsizleşmiştir.²⁷⁰

3.2.1.1. Mısır'da Gerçekleşen Sivil Toplum Hareketleri ve Arap Baharı Sürecinin Oluşumuna Etkisi

Uzun bir süredir otoriter rejim tarafından yönetilen ülkede toplum korku içinde yaşamına devam etmiştir. Neoliberal küreselleşmenin yarattığı sorunlar, Arap coğrafyasının bu gelişmelere adapte olamaması ve bunun birçok nedeninin olması Arap Baharı'nı tetiklemiştir. Arap ülkelerinin sömürgeci devletlerden kurtulması ve sonrasında demokratikleşme sürecinin sağlanmasında zorlanması da bu sürece etki etmiştir. Bu süreçlerde de toplumun yaşadığı zorluklar gözle görülür bir şekilde bilinmektedir. Rejimlerin baskısı politikaları ve kısıtlamaları, muhalefetin sürekli bastırılmaya ve yok edilmeye çalışılması da toplumsal hareketlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Mısır'da önceki yıllarda meydana gelen sivil toplum hareketleri, Arap Baharı'na zemin hazırlamıştır. İnsanların bir araya gelmesinde ve internetin kullanılmasında daha önce deneyim fırsatı bulmuş bir toplum vardır. 6 Nisan hareketi, halkın bilinçlenmesi ve aktivist bir grup olarak kendini tanımlayabilmesi adına gerçekleşmiştir. 2007 yılında internet sayfası üzerinden bir araya gelen grup, Nisan

²⁶⁹ Durac, a.g.m., s. 178.

²⁷⁰ Ayhan, a.g.m., s. 22.

2008’de başlattıkları genel grev çağrısı ile geniş kitlelere ulaşarak başarıya ulaşmışlardır. Mısır rejiminden işçi maaşlarının yükseltilmesi, ekonomik olarak iyileşme, yolsuzlukla mücadele edilmesi ve muhalefetin üzerindeki baskının kaldırılması gibi siyasi, sosyal ve ekonomik talepleri vardı. 6 Nisan Hareket katılımcıları, taleplerine karşılık bulamayınca meydanlarda görünür olup istediklerini dile getirmeye başlayınca rejimin müdahalesi ile karşılaşmışlardır.

7 Haziran 2010’da Halid Said isimli gencin sahibi olduğu internet kafede ortaya çıkan olayları polis sert müdahalede bulunarak bastırmaya çalışmıştır ve olayın sonucunda Halid Said tutuklanmıştır. Halid Said’in cezaevinde geçirdiği süreçte işkence görmesi ve işkence sebebiyle hayatını kaybetmesi gösterilerin başlamasına ve ülke çapında genişlemesine sebep olmuştur. Bu ülke çapında genişleyen olaylar Halid Said Hareketi olarak adlandırılmıştır. Halid Said hareketi insan hakları talepleri, polisin ölümle sonuçlanabilecek kadar aşırı güç kullanması ve işkenceye dikkat çekmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Olay belli bir süre sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine taşınmıştır. Hükümet ise Said’in uyuşturucu kullandığını ve bu sebeple öldüğünü açıklamıştır. Ancak olayın görgü tanıklarının verdiği ifadeler ve öldükten sonra çekilen görüntülerin internette yayılması ile olayın hükümetin ifade ettiği gibi olmadığı açıklığa kavuşmuştur. “Şehid adlı bir kişi tarafından “We are all Khaled Said / Hepimiz Halit Saidiz” adlı bir facebook hesabı açılmıştır.”²⁷¹ Bu hesap ile anti demokratik düzene karşıtlıklar, insan hakları ihlalleri ve hükümetin polis aracılığıyla gerçekleştirdiği şiddet gibi birçok konuda bildiriler paylaşılmış ve aynı durumu paylaşan insanlar bir araya gelebilmişlerdir.

Kifaye (Yeter) Hareketi, 2004 yılında ön plana çıksa da hareket 1970’lerde sağ ve sol öğrenci hareketlerinin kitlesi tarafından oluşturulmuştur. Bu hareketi diğer oluşumlardan farklılaştıran özellik ise Nasırcı ve İslamcı partilerden ayrılan liderlerin bir araya gelmesi ile kurulmuş olmasıdır. Bu hareketin ön planda tuttuğu konular ise, İsrail’in Filistin politikası, Mübarek rejimine karşı memnuniyetsizlik ve eleştiri, ABD’nin Irak’ı işgal etmesi gibi sorunlardır. Yeter Hareketi, Ulusal Diyalog başlığı altında 2000’lerin başında rejim karşıtı grupları bir araya getirilerek oluşmuştur. 2005 seçimleri öncesinde 2004 yılında, demokratik reform çağrısı ile entelektüellerin

²⁷¹ V. Ayhan ve N. Ayhan, a.g.r., s. 12-13.

ve hâkimlerin imzasının bulunduğu bir bildiri yayınlamışlardır. Ancak tüm muhalefetin tek bir platform altında toplanması mümkün olamamıştır. Yeter hareketi katılımcıları, 2005 ve 2010 yılları arasında Kahire’de gösteriler düzenlediler. Gösteriler, harekete bağlı kişilerin gözaltına alınması ile sonuçlanmıştır.²⁷² 2011 yılında ise Yeter Hareketine bağlı aktivistler gerçekleşen protestoların içinde yer almışlardır.

Tunus’ta başlayan eylemlerden iki hafta sonra 25 Ocak 2011’de, eylemler Mısır’da tekrar patlak vermiştir. Kısa bir süre içinde milyonlarca insanın katıldığı Mısır hareketi 18 günlük bir sürede olumlu sonuç yaratarak, 30 yıllık iktidara sahip olan Mübarek rejiminin sonlanmasına neden olmuştur.²⁷³ Devrim gösterilerine katılan kitleler arasında sivil toplum kuruluşları, dini gruplar, işçi hareketi, hükümet karşıtı gençlik hareketleri, siyasal kimliğe sahip insanlar bulunmuştur. Harekete katılanlar arasında uzun yıllardır sosyal adaletin sağlanması için mücadele edenlerin yanında son dönemde Mübarek karşıtı olan insanlarda yer almıştır.²⁷⁴

Ancak Tunus’ta Bin Ali’nin gösterilere tepkisinin aksine Mübarek sert bir müdahalede bulunmuştur. Mısır halkının talebi Mübarek’in istifa etmesi olmuştur.²⁷⁵ Mübarek direnişle baş edemediğini fark edince orduyu göreve çağırmıştır.²⁷⁶ Bu süreçte Mübarek karşıtlarının, Tahrir Meydanı’nda toplandığı güne “Öfke Günü” adı verilmiş ve Mübarek iktidarının sonlanacağını bir göstergesi olmuştur.²⁷⁷

3.2.2. Duyguların, Siyasallaşmış Ortak Kimlik Kavramının ve Göreceli Yoksunluk Kuramının İşlevi: Mısır Hareketi

Tunus’da yaşanan isyandan ilk etkilenen ülke Mısır olmuştur. Mısır’daki gösteriler biçim olarak Tunus’taki gösterilere benzemektedir. Eylem taktiklerine bakıldığında, şiddet içermeyen eylemler olması, “Rejim Gitmek Zorunda” şeklindeki sloganları ile ifade ettikleri mevcut rejimin devrilmesi konusundaki ısrarları Tunus Hareketi ile

²⁷² V. Ayhan ve N. Ayhan, a.g.r., s. 15.

²⁷³ İsmail Numan Telci, “Mısır Devrim Sürecinde İşçi Hareketinin Rolü”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, Mayıs 2014, s. 83.

²⁷⁴ Telci, a.g.m., s. 84.

²⁷⁵ Ayhan, a.g.m., s. 24.

²⁷⁶ Arı, a.g.e., s. 214.

²⁷⁷ Arı, a.g.e., s. 214.

benzerdir.²⁷⁸ Ancak Mısır Hareketinin gerçekleşmesi doğrudan Tunus Hareketi'ne bağlı değildir. Çünkü Mısır'ın sosyal, ekonomik ve siyasal yapısına bakıldığında toplumda genel bir memnuniyetsizlik durumu mevcuttu. 25 Ocak da gerçekleşen protestolara kadar pek çok olay olmuştur. 2006 ile 2011 yıllarına arasındaki beş yıllık süreçte toplamda üç bini aşkın sayıda grev olmuştur.²⁷⁹

Toplumda oluşan memnuniyetsizliğin gelişim sebepleri ekonomik ve siyasal menşeliydi. 1990'lı yıllarda Mısır borçlarının çoğalması sebebi ile Dünya Bankası ile anlaşarak neoliberal politikalar uygulamaya başlamıştı. Bu reform politikaları, ticareti liberalleştirmiş, sosyal hizmet harcamalarını azaltmış ve üniversite mezunlarını işsizlik ile baş başa bırakmıştır.²⁸⁰ Reformlar ve özelleştirmeler sonucunda zenginlerle yoksullar arasında ekonomik fark giderek büyümüş ve Mısır toplumunun yüzde 44'ü yoksul olarak tespit edilmiştir.²⁸¹ Özelleştirme politikası ile hep var olan yoksulluk daha da artmıştır. Bu durumdan kazanç sağlayanlar Mübarek ve oğlu Cemal'e yakın olan kişiler olmuştur. İktidarda bulunan Ulusal Demokratik Parti Shehata tarafından, yönetici seçkinlerle iş dünyasındaki insanlar arasındaki kötücül bir ittifak olarak tanımlanmıştır.²⁸²

Protestocu grupların çoğu 25 Ocak tarihinde gösterilere katılmıştır. Müslüman Kardeşler grubu ise gösterilere 28 Ocak tarihinde katılmıştır. Müslüman Kardeşler içerisinde protestolara katılan gençler ile katılmayan daha yaşlı yöneticiler arasında görüş ayrılıkları olmuştur.²⁸³ Eylemlere katılan kitlelere bakıldığında İslamcı ve seküler insanlardan oluşmaktadır. Mısır Hareketi'ne katılan insanlar Mübarek rejimini devirme amacıyla oldukları için aralarındaki farklılıkları göz ardı etmişlerdir ve bu durumun hareketi olumsuz yönde etkilemesine engel olmuşlardır.

Protestocuların Tahrir Meydanı'nı ele geçirmesinin ardından Mübarek orduya müdahale etmesi için emir vermiştir. Ancak ordu meydana geldiğinde göstericiler tarafından hoş bir şekilde karşılandı. Mısır'da ordu ve polis karşılaştırıldığında, ordu

²⁷⁸ Gelvin, a.g.e., s. 47.

²⁷⁹ Noueihed ve Warren, a.g.e., s. 121.

²⁸⁰ Dina Shehata, "The Fall of The Pharaoh: How Hosni Mubarak's Reign Came to an End", *Foreign Affairs*, Cilt:90, Sayı:3, 2011, s. 27.

²⁸¹ Gelvin, a.g.e., s. 35.

²⁸² Shehata, a.g.m., s. 27.

²⁸³ Durac, a.g.m., s. 186.

daha saygı gören bir kurumdu.²⁸⁴ Şunu da eklemek gerekir ki ordu siyasal ve ekonomik bakımdan güçlüydü. Yakın zamanda gerçekleşen siyasal olaylarda siyasal baskıya ortak olmaktan kaçınmıştır.

Göstericiler kimliği belirsiz çeteler tarafından saldırılara uğramaktaydılar. Bu şiddet devam ederken, Mübarek de Eylül ayına kadar görev başında kalmak istediğini açıklayınca ordudaki kaygı giderek artmaya başlamıştır.²⁸⁵ Shehata' ya göre, toplu eyleme katılan insanların sayısı arttıkça Cumhurbaşkanlığı muhafızları ile karşılaşma oranı da artacaktır. Bu durumun endişesi ile ordu Mübarek'ten kopma kararı almıştır.²⁸⁶ Sonuç olarak Mübarek, 18 Şubat 2011 tarihinde görevinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Mısır Hareketi'nin oluşum şekline ve biçimine bakıldığında kamusal alanın işgali olarak gerçekleşmiştir. Sosyal medya aracılığıyla ağlar oluşturulmuştur. Bu kitlelerin oluşma süreçleri devletin otoritesine karşı olan belli bir grubun toplumsal bir alanı özgürleştirilmesi ile ortaya çıkmıştır.²⁸⁷

Duyguların toplumsal hareketlere katılımındaki rolü bu çalışmada daha önce ele alınıp incelenmiştir. Mısır'a bakıldığı zaman, bir strateji ortaya koyulmamış ve gösteri çağrıları daha önceki yıllarda yapılan grev ve gösterilere benzer bir şekilde yapılmıştır. 2011 öncesi dönemde yapılan gösteriler ve toplu eylemler çeteler ve polis tarafından genellikle bastırılmıştır. 2011 Mısır devriminde durum farklıdır. Çünkü gösterilere katılan insanların sayısı çok fazladır. Bu kalabalık ise insanların içinde barındırdıkları korku duygusunu aşmalarına neden olmuştur. Sosyal medya aracılığıyla oluşturdukları ağlar ile bir araya gelebilmiş ve ortak hareket edebilmişlerdi. Kalabalık oluşturabilmek ve seferber olabilmek için güçlü bir motivasyona ve hareketi geçirici bir duyguya ihtiyaçları olmuştur. Devletin kötü yönetimine, yolsuzluğa, polisin orantısız gücüne, ülkede var olan ve yükselmeye devam eden açlığa ve çaresizliğe karşı ortak bir isyan oluşturabilmişlerdir. Mısır'da isyanlar zaten vardı ancak bu dönemdeki umut duygusu insanlara motivasyon sağlama ve toplumsal harekete katılabilmede önemli bir rol oynamıştır. Tunus

²⁸⁴ Cottam, Mastors, Preston, ve Dietz, a.g.e., s. 457-458.

²⁸⁵ Shehata, a.g.m., s. 29.

²⁸⁶ Shehata, a.g.m., s. 31.

²⁸⁷ Castells, *İsyar ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 66.

örneği, Mısır toplumu için değişimin ve umudun örneği olmuştur. Ortak bir platform altında toplanılabilirse ve ölüm riskine rağmen taviz vermeksizin direnişle devam edebilirler ise rejimi devirmenin mümkün olabileceği Tunus devrimi ile anlaşılmıştır.

Mısır’da ekmek, özgürlük ve sosyal adalet adına bu devrimin başladığı göstericiler tarafından dile getirilmekteydi. Genç ve eğitilmiş nüfusun yaşadığı işsizlik süreci çok ağır ve yıpratıcı sonuçlara neden olmaktaydı. Göstericiler sahip oldukları öfkelerini gelecek adına güzel bir düzen talepleriyle dile getirmekteydiler. İnsanlar Mübarek rejimini devirmek istiyorlardı, demokrasinin ülkelerinde var olmasının gerekli olduğunu dile getiriyorlardı, kaynakların eşit bir şekilde dağıtılmasını ve adaleti talep etmekteydiler.

Mısır hareketine bakıldığında, özgürlüğe aç, yoksullukla baş eden bir orta sınıf tarafından başlatılmış olsa da gıda fiyatlarının artması ve yaşam şartlarının maddi olarak zorlaşması ile çaresizlik içinde kalan kentli yoksulları da harekete dâhil etmişti.²⁸⁸ Çaresizlikle baş başa kalmış insanlar, bu durumdan kurtulmanın yolunu bir şeyleri değiştirmeyi umut ederek toplu eylemlere ve protestolara katılmakta bulmuştur.

Mısır hareketine bakıldığında toplumsal harekete katılan kitle siyasallaşmış ortak bir kimlik oluşturmıştı. Toplumsal harekete katılan her bireyin harekete getirdiği belli ve değişmeyen özelliğın arka planda kalması ve bunun yerine hareket içinde şekillenen daha esnemeye müsait bir ortak siyasal davranış üretmeyi başaramışlardır. Toplumun yaşadığı memnuniyetsizlik ve çaresizlik bu kimliğin temeli olmuştur. Mısırlılar, toplumun ortak bir mağduriyete maruz kaldığına inanmış ve siyasal davranış olarak toplu eyleme katılım biçimini seçmişlerdir. İçinde bulundukları durumun oluşmasında etken olan Mübarek rejimine karşı adaletsizliğin giderilmesi adına taleplerinin dikkate alınmaması sebebi ile rejim ile çatışma yoluna gitmekten çekinmemiş ve direnişlerinde kararlılık göstermişlerdir.

Yolsuzluk ve nespotizm Mısır devriminin başlamasında etkili olmuştur. Mübarek’in oğlu Cemal’in Mısır ekonomisinde ve siyasal hayatında merkez figür haline gelmesi toplumu rahatsız etmeye başlamıştır. 2000 yılında Cemal, kendi platformunu olan

²⁸⁸ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 71-83.

Gelecek Kuşak Vakfı'nı (Future Generation Foundation) kurmuştur. Bu platform ile politik hırslarının tanıtımını yapmak ve daha çok etkili olmayı amaçlamıştır.²⁸⁹

Görece yoksunluk hissinin Mısır toplumunu ne yönden etkilediğini ele alırsak, insanlar haksızlığa ve adaletsizliğe uğramanın yarattığı hoşnutsuzluk duygusunu azaltmak ya da sonlandırmak için kendilerini karşılaştırdıkları Mübarek ve oğlu Cemal'in yaşam biçimi karşısında bu duygu durumundan kaçmak yerine adalet duygusunu sağlamak ve çaresizlikten kurtulma amacıyla toplu eylemlere katılarak cevap vermişlerdir. Amaçları memnun olmadıkları ve onlara bu haksızlığı yaşatan hükümetin ülke yönetiminden ayrılmasıdır.

Mısırlılar ekmeğin, adaletin, özgürlüğün ve demokrasinin yoksunluğunu yaşadığı için öfkelenediklerinde, bu durumun sorumlusu olan Mübarek hükümetine meydan okumaya motive olmuşlardır. Toplu eylem süreçleri ile de başarılı olmuşlar ve Mübarek dönemi Mısır için sona ermiştir.

3.2.3. Kitleleşme İletişim Araçlarının Mısır Hareketindeki Rolü: Lidersiz Bir Hareket

Mısır Hareketi gıda fiyatlarına yapılan zamlar sonrasında birçok insanın açlıkla baş başa kalması ve çaresizlik hissetmelerinin ardından 6 kişinin kendini yakma eylemleri ile görünür olmuştur. Kahire üniversitesinde işletme eğitiminde devam eden 26 yaşındaki Esmâ Mahfuz bu kendini yakma eylemlerini Mısır gençliğine sosyal medya aracılığıyla duyurmuştur.²⁹⁰ 18 Ocak 2011 tarihinde kendi Facebook sayfasında bir video paylaşmıştır.²⁹¹ Bu videoda ilk olarak kendini tanıtarak 25 Ocak tarihi için herkesin Tahrir Meydanı'nda bulunması için bir çağrıda bulunmuştur. Videonun Youtube'a taşınması ve oradan binlerce kişiye ulaşması ile eylem çağrısı

²⁸⁹ Durac, a.g.m., s. 177-178.

²⁹⁰ Castells, *İsyân ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 62.

²⁹¹ Asmaa Mahfouz's Vlog on the Eve of the Revolution, <https://www.youtube.com/watch?v=1UUbVr3eB9c&list=PLhYH-58DuzFHMvEqk9UwQisWQ2gi2PJC7&index=5>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

ses getirmiştir.²⁹² 25 Ocak günü toplanan kalabalığın görüntüsü kaydedilmiş ve ülke genelinde yayılmıştır. Videolar,²⁹³ halkın umudunun canlanmasında etkili olmuştur.

Mısırlılar internet ağları ve cep telefonu ağları ile sokak gösterileri, protestolar ve önemli meydanların işgallerini gerçekleştirmişlerdir. Mısır devrimi bir şekilde kendiliğinden meydana gelen ve büyük ölçüde lidersiz bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Ilhem Allagui ve Johanne Kuebler'in yaptıkları ortak değerlendirmeye göre, "Rus Devrimi ile siyasi liderlik ve koalisyon kurmak, Fransız Devrimi ile halk inisiyatifi öğrenilmiştir. Tunus ve Mısır Devrimi ile de ağların gücünü öğrenmiş olduk."²⁹⁴

Meydanların işgali için yapılan çağrılar önemli bir bölümü Facebook'dan yapılmıştır. Facebook kullanıcıları ise bu çağrıları internet kullanıcısı olmayan kendi çevrelerindeki insanlara duyurmuşlardır. Mesajlar ve videolar internetten gönderilmiş, bu bilgiler Mısırlı gençler tarafında cep telefonları aracılığıyla nüfusun geri kalanına yayılmıştır.²⁹⁵ Protestolar sırasında gerçekleşen olayları, kitlenin büyüklüğünü ve eylem biçimini göstericiler video çekip kaydetmişlerdir. Bu videoları ise Youtube da paylaşarak Mısırlılar ve dünya ile paylaşmışlardır. Twitter'da açılan etiketler altında koordine olmuş ve fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Özellikle 24-29 Ocak tarihlerinde Mısır'da atılan tweetlerin gönderim yerine bakıldığında çoğunluğunun Tahrir Meydanı'ndan olduğu görülmüştür.²⁹⁶ Meydandaki göstericiler ve gazetecilerin, en etkili haberleri duyurma ve olan bitenden halkı haberdar etme kanalının attıkları tweetler olduğu görülmüştür.

Bu süreçte ortaya çıkan polisin orantısız güç kullanımı ve şiddet içeren eylemleri çekilen videolar²⁹⁷ ile dünyaya da duyurulmuştur. Hükümetin baskısı ve direniş karşısında gösterdiği şiddet, internet aracılığıyla ifşa edilmiştir. Rejim şiddetinin sosyal medya aracılığıyla daha çok görünür olması yeni bir öfke doğurmuştur,

²⁹² Melissa Wall ve Sahar El Zahed, "I'll Be Waiting for You Guys: A YouTube Call to Action in The Egyptian Revolution", *International Journal of Communication*, Sayı:5, 2011, s. 1335.

²⁹³ 25 Jan 2011:The People Demands Regime Steps Down, <https://www.youtube.com/watch?v=a49rZB-E4Oo>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

²⁹⁴ Ilhem Allagui ve Johanne Kuebler, "The Arab Spring and the Role of ICTs Editorial Introduction", *International Journal of Communication*, Sayı:5, 2011, s. 1435.

²⁹⁵ Allagui ve Kuebler, a.g.m., s. 1437.

²⁹⁶ Allagui ve Kuebler, a.g.m., s. 1438.

²⁹⁷ Egypt Revolution 2011 Demonstrators vs Police Fighting, <https://www.youtube.com/watch?v=dBtYLBQPRGQ>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

bunların soncunda eylemler ülke geneline yayılırken toplumsal harekete katılım da hızla artmıştır. Olaylara dair haberlerin yayılma hızının yüksek olması, Mübarek'e karşı bir seferberliğin başlatılmasında çok etkili olmuştur.

İnternet kullanımının az olduğu Mısır mahallelerinde broşürler dağıtılmış, Cuma namazı sonrasında oluşturulan toplantılar ile insanlara bilgilendirme yapılmıştır. Bu durum seferberliğin ülkenin her yerinde ses getirmesine katkı sağlamıştır. Mısır toplumu içinde iletişimin yüksek olmasının sonucu olarak, insanlar bir araya gelip korkuyu yenerek Mübarek rejimini devirebilecekleri konusunda umutlanmışlardır.

El-Cezire haber kanalı Mısır halkına ve bölge halkına gerçekleşemeyecek olan bir durumun aslında var olduğunu Arapça olarak aktarmıştır. El-Cezire haber kanalı göstericilerle Mısır halkı arasında bağlantı kurup iletişimin devam etmesini sağlamıştır. Göstericiler, Tahrir'de protestocuların çektiği ve bir araya getirdiği videoları ve fotoğrafları toplamak üzere “medya kampı” kurmuşlardır. Yüz binlerce eylemci yılın farklı zamanlarında bir araya gelerek seferber olmuşlardır.

Mısır'da olaylar kontrol edilemediğinden, hükümet baskı ve interneti kısıtlama yoluna başvurmuştur. Daha önce Mısır'da hiç gerçekleşmemiş bir olayı Mübarek rejimi gerçekleştirmiştir: İnternet erişimine son verilmesi. Mübarek rejimi olayların ilk gününden itibaren medya üzerinde sansür uygulamış ve çağrılar yapıldığı sosyal medya uygulamalarını engelleyerek önlemler almıştı. Günler ilerledikçe sansür ve kısıtlamalar artmaya başlamıştır, en son ise internet erişimine tamamen son verilmiştir. Ancak bu kesinti çerçevesinde bazı internet sunucuları ve akademik kurumlarda internet erişimi sağlanmıştır.²⁹⁸

Bu sırada internet erişimine son verilmesinin etkisini yitirmesine sebep olan hackerlar, Anonymous gibi eylemci ağları devreye girmiştir. Bu sayede eylemciler internete erişimi sağlamışlardır. Bu dönemde, El-Cezire olaylarla ilgili haberlerini devam ettirmiştir. Haberlerin devam etmesi eylemciler için hayati bir önem taşımıştır. Göstericiler ve halk meydandan gelen bilgilere ve görüntülere ulaşabilmişlerdir.

²⁹⁸ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 68-81.

Hükümetin yaptığı engellemelere karşılık iletişim, telefon hatları ile de devam etmiştir. Bu engellerin direnişi aksatmaması için küresel ölçekte yardımlar yapılmıştır. Fransız bir şirket tarafından Paris'te belirli bir telefon numarasına yapılan çağrı aracılığı ile küresel internete ücretsiz bir şekilde bağlantı imkânı yaratılmıştır. Twitter hesapları engellendiği için, Google ve Twitter'da çalışan mühendisler, telefon hattıyla ulaşılabilen bir telesekretere bırakılan sesli mesajı doğrudan tweet'e çevirebilen konuş-tweetle programı geliştirmişlerdir. İletilen mesaj çağrı nereden geldiyse o yerin etiketi ile tweet oluşturularak gönderilmiştir. Bu gelişmeler hükümetin sansürlerini aşmada katkı sağlamış ve iletişim ağı oluşmuştur. İnternetin kesilmesi Mısır ekonomisini doğrudan etkilemiştir. Buna ek olarak internet erişiminin olmaması direnişin sonlanmasına neden olmamıştır. Mısır hükümeti 1 Şubat tarihinde internet erişimini yeniden açmıştır.²⁹⁹

Bir gösteri olarak başlayan Mısır hareketinin devrime dönüşme sürecinin 18 günlük bir hikâyesi vardır. 2 Şubat 2011 tarihinde, Mübarek destekçilerinin de alana girmesiyle, meydanlar savaş alanlarına dönüşmüştür. Bu tarihte, 13 ölü ve 1200 yaralı kişi olduğu bilgisi haber kaynaklarında geçmiştir.³⁰⁰ 6 Şubat tarihinde, Tahrir Meydanı çadır kente dönüşmüştür. Eylemciler, eylemlerin uzun sürmesi ve insanların hayatlarını kaybetmelerinden dolayı moralleri bozulmuştur. Ancak bu günlerde, Google firmasının Ortadoğu pazarlama müdürü ve internet aktivisti olan Wael Ghanim'in yaptığı konuşma³⁰¹ da gerçekleşen kayıplardan duyduğu üzüntü ve kahramanların Mısır toplumunun kendisi olduğunu dile getirmesi, Mısır halkının eylemlerle ilgili motivasyonlarının artmasına ve umutlarının yeşermesine neden olmuştur.

Mısır devriminde Esma Mahfuz ve diğer kadınlar çok önemli bir rol oynamış ve etkili olmuşlardır. Protestolara katılan kadınların siyasal kimliklerine bakıldığında, aktivist kadınların yanında siyasetle hiç uğraşmamış kadınların da olduğu görülmektedir. Eylemlere katılan kadınlarda vatandaş olarak özgürlük, demokrasi ve

²⁹⁹ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 69-70.

³⁰⁰ The Fall of Mubarak | The Arab Awakening, <https://www.youtube.com/watch?v=LWJK1mK4H3I>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

³⁰¹ Wael Ghanim and Egypt's New Age Revolution, <https://www.youtube.com/watch?v=LxJK6SxGCAw&list=PLhYH-58DuzFHMvEqk9UwQisWQ2gi2PJC7&index=1>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

haysiyet istediklerini dile getirmişlerdir.³⁰² Genci yaşlısı, giyim tarzları birbirinden farklı kadınlar işgal edilen meydanlarda direniş göstermiştir. Güvenlik komitelerinde görev almışlar ve sahra hastanelerini etkin bir şekilde idare etmişlerdir.³⁰³ Eylem süresi boyunca toplumsal cinsiyet eşitliğinin var olabildiği kısa bir dönem olmuştur.

Dünya Kadınlar Günü olan 8 Mart tarihinde, kadınlar devrime olan bağlılıkları ile birlikte Tahrir Meydanı'nda bir araya gelip yürümüşlerdir.³⁰⁴ Ancak erkek gruplarını karşılarında bulup, saldırıya ve kötü sözlere uğramışlardır.³⁰⁵ Kadın grupları ve erkek grupları arasında çatışma başlamıştır. Erkeklerin amaçları ise kadınları bu alandan dağıtmak ve onları evlerine geri göndermektir. Bu düşüncelerini de açıklarken Kur'an'ı referans göstererek kadınların kamusal alanda yer almaması gerektiğini ve kadınların evde olmayarak sorumluluklarını yerine getirmediğini öne sürmüşlerdir.³⁰⁶ Devam eden süreçte kadınlar fiziksel ve cinsel saldırılara maruz kalmışlardır. Bu durum Mısır hareketinin başladığı günlerde oluşan siyasallaşmış ortak kimliğin bu döneme gelindiğinde parçalandığının bir göstergesidir. Siyasallaşmış ortak kimliğin kısa bir süre devam ettiğini ve sonrasında hareket içinde farklı ortak kimliklerin var olduğunu söylemek mümkündür. Polis, çadırlarda kadınlar ve erkekler beraber kaldıkları için kadınları bekâret testine zorlamıştır. Samira İbrahim adında 25 yaşında bir kadın bu konu için orduya dava açmıştır. Dava sonucu ise, bekâret testlerinin cinsel tacize eş değer olarak tanımlanması ile sonuçlanmıştır. İnsan hakları delegasyonu incelemelere başladığında ifade veren bazı generaller tarafından bu durum doğrulanmıştır.

19 Aralık 2011 tarihinde Tahrir Meydanı'nda kadınlara karşı düzenlenen bir saldırıda genç bir kadın dövülmüş ve üzerinde bir mavi sütyen ile kendinden geçmiş bir halde öylece bırakılmıştır.³⁰⁷ Bu şiddet eyleminin videosu tüm dünya tarafından izlenmiştir. Bunun sonucunda kadınlar arasında genel bir isyan oluşmuştur. İsyan sonraki günlerde Tahrir Meydanı ve Mısır'ın diğer şehirlerinde, üniversite

³⁰² Jennifer Pedersen ve Monalisa Salib, "Women of the Arab Spring", *International Feminist Journal of Politics*, Cilt:15, Sayı:2, 2013, s. 257. 256–266.

³⁰³ Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 75.

³⁰⁴ NadiaTaher, "We Are Not Women, We Are Egyptians", *City*, Cilt:16, Sayı:3, 2012, s. 370. 369–376.

³⁰⁵ Pedersen ve Monalisa Salib, a.g.m., s. 265.

³⁰⁶ Sherine Hafez, "No longer a bargain: Women, masculinity, and the Egyptian uprising", *American Ethnologist*, Cilt:39, Sayı:1, 2012, s. 40. 37–42.

³⁰⁷ Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 76.

kampüslerinde görünür olmuş, ordunun gerçekleştirdiği kadınlara yönelik ihlaller ülkenin her yerinde ses getirmeye başlamıştır.

Ataerkil bir toplum olan Mısır toplumunda Mısır devrimi yardımıyla kadınların uyanmış olması büyük bir korku yaratmıştır. Bu korku da kadınlara karşı ilerleyen zamanlarda artan şiddetin bir habercisi olabilme ihtimaline sahiptir. Kadınlar eylemler esnasında, direnişte erkekler ile birlikte mücadele etmiş olsalar da erkek göstericilerin birçoğu kadınların alanlarda olmasından ve onların etkin rol oynamasından rahatsız olmuştur. Devrimde çok önemli rol oynayan kadınlar hükümet konumlarında yer edinememişlerdir. Mübarek sonrası seçilen 498 meclis üyesinden sadece 8 tanesi kadınlardan oluşmuştur.³⁰⁸ Üniversite mezunu eğitimli genç kadınlar, erkeklerin bir isyanın nasıl olması gerektiğine dair ata yadigarı fikir kalıplarını karşılarına aldıklarından Mısır devriminin içinde yeniden oluşan ve ateşlenen isyan içinde isyan oluşturmuşlardır.

3.3. Sonuç

Tarih boyunca gerçekleşen toplumsal hareketler, isyanlar ve devrimler, toplum bazında değişim için ilk adımı oluşturmuşlardır ve bu değişimi oluşturmaya da devam etmektedirler. Toplumsal hareketler, toplumun koşullar nedeniyle gündelik hayata devam edemediği ve krizlerin yaşandığı bir noktadan doğmuştur. Bu durumlar karşısında çaresiz hissetmiş ve tek çare olarak isyan etmeyi değişikliğin gerçekleşmesi umudu olarak görmüşlerdir. Korkularını geride bırakıp gelecek için mücadele etmişlerdir. Suriyeli Rabia Elhüseyni'nin attığı bir tweet korku duygusunun aşılmasının önemine örnek oluşturmaktadır: “Biz korku duvarını yıktık, sen evimizin duvarını yıktın. Biz evlerimizi yeniden inşa edeceğiz, ama sen o korku duvarını yeniden inşa edemeyeceksin.”³⁰⁹

Tunus ve Mısır isyanları, çoğu kez toplumun korkuyu aşması ve eylemlerinin oluşturacağı tehlikeye rağmen iktidara ve rejim güçlerine meydan okumalarını sağlayan hayati önemde bir olayın yarattığı duygular ile gerçekleşmiştir. Bireyler siyasallaşmış ortak bir kimlik altında bilinçli bir seferberlik yaratarak eylemlere

³⁰⁸ Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 77.

³⁰⁹ Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 189.

devam etmişlerdir. Bu mücadelelerin ve istikrarlı direnişlerinin sonucu olarak Tunus'ta Bin Ali rejimi ve Mısır'da Mübarek rejimi sonlanmıştır.

İletişim, toplumsal hareketlerin özüdür. Her bireysel insan zihni kendisine iletilen malzemeyi kendi koşullarıyla birlikte yorumlayarak, kendi anlamını yaratsa da bu zihinsel süreç iletişim ortamı tarafından koşullanmıştır.³¹⁰ Castells, ağ toplumu olarak kavramsallaştırdığı toplumda iktidarı çok boyutlu olarak tanımlar ve insan faaliyetinin her alanında yetkilendirilen aktörlerin çıkarları ve değerlerine göre programlanmış ağlar etrafında örgütlendiğini söylemektedir.³¹¹ 2010'lu yıllar itibari ile toplumsal hareketlerin iletişim biçimi, internet ve sosyal ağlar olmuştur. Tunus ve Mısır hareketinde internet ağlarının gücü ve etkisi çok önemlidir.

Hareketin meydana çıkmasını mümkün kılan, iktidar sahiplerinin iletişim gücü üzerindeki etkisinin kırılabildiği, genel olarak toplumla doğrudan iletişim kurmasını sağlayan iletişim ağlarının çok biçimli olmasıdır. Tunus'ta başlayan protestolar, internetteki sosyal ağlarla insanların hayatlarındaki sosyal ağlar arasındaki bağlantıda ortaya çıkmıştır. İletişimin çok biçimli olması, Tunus ve Mısır'daki insanların harekete geçmelerine engel olan sebepleri yok etmiş, insanların bir araya gelerek paylaşımlarda bulunmalarını ve korkuyu yenmelerini mümkün kılmıştır.

³¹⁰ Castells, *İşyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*, s. 21.

³¹¹ Castells, *A Network Theory of Power*, s. 780.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Tunus'ta başlayan ve bölgedeki diğer ülkelere yayılan Arap Baharı (İsyanları) görece olarak günceldir, son on yılda gerçekleşmiştir ve devam eden bir süreç söz konusudur. Bu nedenle konuyu ele alan akademik çalışmalar sınırlıdır. Bu çalışma bir yandan Tunus ve Mısır'da gerçekleşen toplumsal hareketleri siyaset psikolojisi açısından inceleyerek kuramsal ve kavramsal tartışmalara katkıda bulunmayı hedeflerken diğer yandan bu konuda Türkçe literatüründe oluşmasına katkı yapmayı amaçlamaktadır.

Tezin amacı öncelikle Arap Baharı hareketlerinin anlaşılmasında toplumsal hareket kuramlarının yetersiz kalması sebebi ile bu sürecin anlamlandırılmasıdır. Bu sürecin daha iyi anlaşabilmesi bakımından siyaset psikolojisi literatürüne geniş ölçüde yer verilmiştir. Buna takiben, insanların oluşturdukları siyasal davranış sürecini açıklamada siyaset psikolojisi kavramlarının açıklayıcı gücünden faydalanılmıştır. Arap Baharı sürecinde Tunus ve Mısır hareketlerinin nasıl geliştiğinin incelenmesi ve sürecin insanlar tarafından nasıl başlatıldığı incelenmiştir. Bu değerlendirmeler sonucunda Tunus ve Mısır hareketleri; oluşum biçimleri, hükümet karşıtlıkları ve büyük ölçüde lidersiz hareketler olmalarından yola çıkılarak meydan hareketleri örnekleri olarak incelenmişlerdir. Arap Baharı sürecinde, bireylerin duygu durumları, siyasallaşmış ortak kimlikler yaratabilmeleri ve yoksunluk hissetmeleri sebebiyle siyasal bir davranış biçimi olarak toplumsal hareket başlatma ve toplumsal harekete katılma sonucunu doğurmuştur.

Toplumsal hareketleri oluşturan ve toplumsal hareketleri başlatan en önemli aktör bireylerdir. Çünkü bu eylemleri, direnişleri, başkaldırıları gerçekleştiren canlı kanlı insanlardır. Bu sebeple, toplumsal hareketlere katılan kişilerin duygu durumu, karar alma süreçleri, inançları, istekleri, öfkeleri, umutları ve motivasyonu önem taşımaktadır. Siyaset psikoloji alanı siyasal davranışı anlamlandırmak için psikolojiyi kullanan disiplinler arası bir özellik barındırmaktadır. Daha açık bir anlatımla, toplumsal hareketlerin siyaset psikolojisi açısından incelenmesi, siyaset bilimi ve psikoloji arasında bir orta yol bulunarak; daha kapsamlı olarak toplumsal hareketlerin oluşmasındaki sürecin anlamlandırılmasında yardımcı olmuştur. Bu çalışmada, toplumsal hareketler, siyaset psikolojisi kavramları çerçevesinde ele

alınmıştır. Bu bağlamda, toplumsal hareketlerin siyaset psikolojisi, duygular, siyasallaşmış ortak kimlik kavramı ve göreceli yoksunluk kuramı üzerinde durularak incelenmiştir.

Bu çalışmada, Arap Baharı sürecinde; hareketlerin başlamasına ve insanların bu harekete katılmalarının sebepleri üzerinde durulmuş, siyasi faktörlerin ve psikolojik faktörlerin bu sürecin gelişiminde oynadığı rolün önemi vurgulanmış ve Arap Baharı süreci ve eylemcilerin duygu durumları ele alınmıştır. Bu bağlamda, Arap Baharı süreci, siyaset psikolojisi kavramları ile ele alınmış ve analiz edilmiş böylelikle yeni bir kuramsal yaklaşım örneği oluşturmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde toplumsal hareketler ile ilgili kuramsal çalışmalara ve teorilere yer verilmiştir, ikinci bölümde ise toplumsal hareketler ve siyaset psikolojisi arasında bir bağ kurulmuş ve teorik bir çerçeve oluşturulmuş ve bu amaç doğrultusunda literatür taraması ve analiz yöntemi kullanılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Arap Baharı süreci kapsamında, toplumsal hareketlere örnek oluşturan Tunus ve Mısır'daki olayların siyaset psikolojisi üzerinden analizi yapılmıştır.

Tunus ve Mısır toplumsal hareketleri bu çalışmada meydan hareketleri olarak tanımlanmıştır. Birinci bölümde, meydan hareketlerinin eski ve yeni hareketlerden ayrıldığı noktalar ve ortak özellikleri bir tablo oluşturularak ele alınmış ve incelenmiştir. Eski toplumsal hareketler, yeni toplumsal hareketler ve meydan hareketlerinin temel özelliklerini içeren tablonun oluşturulmasında bu hareketlerin daha iyi anlaşılması amaçlanırken, literatüre de bir katkı yapması hedeflenmiştir. Oluşturulan bu tabloda, meydan hareketlerinin hangi yönleriyle eski ve yeni hareketlerden farklılaştığı, buna ek olarak eski ve yeni hareketler arasındaki benzerlikleri ön plana çıkarılmıştır.

Haysiyet ve ekmek arayışı, Arap isyanlarının temelinde yatan mesele olmuştur. Arap Baharı sürecindeki tüm hareketler “demokratik reform talebinde olan siyasi hareketler” olarak tanımlanmaktadır. Meydan hareketleri olarak tanımladığımız Tunus ve Mısır hareketlerinin eski ve yeni toplumsal hareketlerden farklılıkları ve benzerlikleri ele alınacak olursa, eski toplumsal hareketlerde olduğu gibi ekonomik sıkıntılar toplumsal hareketlerin oluşmasında etkilidir. Örnek vermek gerekirse,

ekmek arayışı eski toplumsal hareketlerde ve meydan hareketlerinde benzer bir özelliktir. Toplumsal hareket katılımcılarına bakıldığında, meydan hareketlerinde sadece sınıf temelli bir oluşum yoktur, yeni toplumsal hareketlerde olduğu gibi farklı kesimlerin geniş katılımı görülmektedir. Örnek olarak; orta sınıflar, kadınlar gibi. Bunlara ek olarak, Tunus ve Mısır hareketinin başlamasında aşağılanma uygulanmalarına karşı Arap baharı katılımcılarının onur ve haysiyet vurgusu ön plana çıkmaktadır.

Tezin temel hipotezi, bireylerin duygularından bağımsız düşünülememesi sebebiyle, toplumsal hareketlerin duygusal hareketler olarak tanımlanması ve siyaset psikolojisi kavramlarıyla açıklığa kavuşturulması gerektiğidir. Bu çerçevede tezin üç ardıl iddiası daha bulunmaktadır: (1) Siyasallaşmış ortak kimlik, bireylere güç vererek daha fazla eyleme katılma istekliliğini artırmaktadır. (2) Tunus ve Mısır'daki harekete katılan insanların, öteki olmalarının, aşağılanmalarının sonucu olarak hissettikleri korku ve kaygılarını, öfke ve umut duygularına dönüştürebilmiş olmaları ve sonrasında toplu eylemlere katılabilmiş olmaları toplumsal hareketlerin başlamasına neden olmuştur. (3) Toplumsal hareketlerin oluşma nedenleri temelde adaletsizlikte yatmaktadır.

Bu tez çalışmanın hipotezini doğrulamak için sorulan temel sorular bulunmaktadır. Konunun temelini oluşması adına, “Bir kişi ya da bir grubun, cezalandırılacaklarıyla tehdit edilmesi ve toplu eyleme katılmamaları konusunda uyarılmaları söz konusu iken, bu kişiler bireysel olarak harekete geçmeye ne zaman ve nasıl karar verirler?” sorusuna yer verilmiştir. Toplumsal hareketlerin oluşma nedeni temelde adaletsizlikte yatar. Birçok insan, ekonomik sömürü, eşitsizlik, demokratik olmayan siyasal sistem, otoriter devletler, dinsel sömürü, adil olmayan yargılama, kişisel özgürlüklerin yok sayılması, erkeklerin kadın ve çocuklar üzerindeki kesin egemenliği, homofobi gibi adaletsizliklere maruz kalmaktadır. Dolayısıyla, toplumsal hareketlerin herhangi bir tahakkümün birçok boyutuna karşı çıkmasının her zaman yapısal bir sebebi ve bireysel gerekçeleri olmuştur. Toplumsal hareketler ya da isyanlar; bir stratejiyle başlamadığı için, toplumsal hareketler, insan psikolojisinden etkilenen duygusal hareketlerdir. İnsanlar yaşadıkları adaletsizlik sonucunda çaresiz hissetmektedirler. Bu çaresizlik, öfke ve kaygı duyguları ile

birleşmektedir. Bu çaresizlik karşısında, insanlar gelecek için umutlandıkları anda öfke ve korku duygularının yerini umut duygusu almıştır. Bu süreç sonrasında insanlar değişim arzusu ile bir isyan, toplumsal hareket yaratma ve toplumsal harekete katılma konusunda istekli olmuşlardır.

Çalışmanın ikinci sorusu olan, “Meydan hareketlerinin çoğunlukla lidersiz hareketler olması ile kitlesel iletişim araçlarının kullanılması arasındaki bağlantı nasıl oluşmuştur?” sorusudur. Hareketlerin toplu eyleme hızlıca dönüşmesi ve bir şehirden başka bir şehre, şehirlerden ülkelere ve ülkelerden başka ülkelere sıçraması kontrol edilememektedir. Meydan hareketleri, kendiliğinden oluşan ve kitle iletişim araçları yolu ile genişleyen hareketler olmuşlardır. Planlı bir süreç sonucunda değil, anlık eylemler ve protestolar ile şehir meydanlarında görünür olmuşlardır. Sürecin hızlanması ve hükümet tarafından kontrol edilmeden yaygınlaşması kitlesel iletişim araçları aracılığıyla gerçekleşmektedir. İletişim, toplumsal hareketlerin özüdür denilebilir. Tunus’ta başlayan protestolar, internetteki sosyal ağlarla insanların hayatlarındaki sosyal ağlar arasındaki bağlantıda ortaya çıkmıştır. İletişimin çok biçimli olması, Tunus ve Mısır’daki insanların kendilerini engellemeye neden olan sebepleri yok etmiş, insanların bir araya gelerek paylaşımlarda bulunmalarını ve korkuyu yenmelerini mümkün kılmıştır.

Toplumsal hareketlerin bilgi dağıtma konusunda bir lidere ya da hiyerarşik bir örgütlenmeye ihtiyaçları yoktur. Bu hareketler oluşumları bakımından kendiliğindendir. Genellikle bir yönetici veya liderin yaptığı politikalara karşı bir memnuniyetsizlikten doğmuş olmaları sebebiyle, karar alma ve uygulama süreçleri genellikle meclislerde oluşur. Buradaki önemli nokta, lider olacak kişi eksikliği değildir, harekette çoğu kişinin yetki sahibi kişiye duyacağı bir güvensizlikten kaynaklı bir durum söz konusudur. Arap Baharı sürecinde eylemlerin oluşum sürecine bakıldığında, bu eylemler lidersiz ve kendiliğinden eylemlerdir. Bu süreçte, toplu eyleme katılan kişilerin siyasi temsilcilerce ihanete uğratılmış hissetmeleri, yarattıkları harekette de siyasi temsilcileri reddetmelerine sebep olmuştur. İletişim ağlarının işbirliği ve seferberliği desteklemesi, liderlik ihtiyacını yok etmiştir.

Çalışmanın üçüncü sorusu olan, “Bireylerde yoksunluk hissinin oluşması ve siyasallaşmış ortak bir kimliğin yaratılmasının bir isyanın oluşmasındaki etkisi

nedir?” sorusudur. Grubun kimliği açısından bir tehdit ya da fırsat ortaya çıktığında kimlikler aktif hale gelebilir ve siyasal davranış üretebilmektedir. Tunus ve Mısır’da bireylerin toplu eylemlere katılmasında siyasallaşmış ortak kimlik önemli bir rol oynamaktadır. Toplu eyleme katılma hareketi, sonuç ne olursa olsun bireylere güç vermektedir. Bu, kimliğin gücünü ve daha fazla eyleme katılma istekliliğini artırmaktadır.

Tunus ve Mısır’daki hareketin başlama sürecinde sosyal adaletsizliğe uğrayanlar ve aşağılanmış hissedenler olarak, ortak kimliklerin yaratılması ve kimliklerin siyasallaşması söz konusu olmuştur. Böylelikle kimliklerin siyasallaşması sonucu binlerce kişi Arap Bahar’ına katılmıştır. Toplumsal gruplar, kendi meselelerini siyasal bir sorun ve toplumsal sistem içindeki konumlarını adaletsiz olarak görmüşlerdir. İnsanlar, haksızlığa uğradıklarının bilincine varmışlardır. Burada kimliklerin oluşması ve genişlemesi için birkaç meselenin siyasal sorun olarak ele alınması gerekmektedir. Siyasallaşmış ortak kimlikler yaratılmasının bunlarla beraber duygusal bir tarafı da bulunmaktadır. Haksızlığa uğramış olan grup, baskı altında tutulmuş ise, öncelikli duyguları genel olarak korku veya utanma olabilmektedir. Siyasallaşan ortak kimlik sürecinin en önemli etkisi, korku ve utanma duygularını gurur ve öfke ile değiştirmektir. Böylelikle insanlar, Tunus ve Mısır’da olduğu gibi toplu eylemlere katılmaya daha meyilli bir hale gelmişlerdir.

Görelî yoksunluk kuramına göre; insanlar ve onların grupları, bir şekilde yoksunluk ile karşı karşıya kaldığı için öfkelenediklerinde bu durumun muhatabı olan lider, grup, devlet gibi aktörlere meydan okumaya, onlarla karşı karşıya gelmeye motive olurlar. İnsanların toplu eyleme ve kolektif bir ruha girme istekliliği, böyle davranarak amaçlarına ve hedeflerine ulaşacaklarına dair bireysel beklentileri sayesinde oluşmuştur. Bu beklentiler doğrultusunda Tunuslu ve Mısırlı insanlar toplumsal hareket yaratmışlar ve değişimi gerçekleştirmek adına mücadele etmişlerdir.

Arap Baharı süreci sonrasında Tunus, kritik bir siyasi sürece giriş yapmıştır. 2013 yılı bu kritik dönemin arttığı ancak siyasi olarak düzenlemelerin yapıldığı ve uygulanabildiği bir yıl olmuştur. Tunus 2014 yılına geldiğinde, devrimin talebi olan demokrasi talebinin cevabını olumlu yönde vermiştir.

Arap Baharı'nın Mısır'da etkisini göstermesi ile birlikte Mısır Ordusu, siyasal ve ekonomik alanlarda etkili konumunu sürdürecektir. Mübarek'in devrilmesinden sonraki dönemde serbest seçimlerle göreve gelen Mursi hükümetinin ordunun gerçekleştirdiği darbe ile devrilmesi Mısır ordusunun ülke siyasetine hâkim olmaya devam ettiğinin bir göstergesidir. Ordunun seçimlerle başa gelen hükümeti devirmesi sonrasında kendi vesayetinde yeniden oluşturduğu otoriter rejim ilerleyen zamanlarda ülkede hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlik yaratabilir. Bunun sonucunda oluşacak öfke birikiminin yeni bir toplumsal hareketin ortaya çıkmasına yol açması dikkate alınması gereken ihtimaller arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

ALLAGUI, Ilhem ve KUEBLER, Johanne “The Arab Spring and the Role of ICTs Editorial Introduction”, International Journal of Communication, Sayı:5, 2011, ss. 1435–1442.

ALLINSON, Jamie “Class Forces, Transition and The Arab Uprisings: A Comparison of Tunisia, Egypt and Syria”, Democratization, Cilt:22, Sayı:2, 2015, ss. 294-314.

ALTUN, Fahrettin, Modernleşme Kuramı Eleştirel Bir Giriş, Küre Yayıncılık, İstanbul 2011.

ANDERSON, Lisa, “Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between Tunisia, Egypt, and Libya”, Foreign Affairs, Cilt: 90, Sayı: 3, 2011, ss. 2-7.

ARI, Tayyar, Geçmişten Günümüze Ortadoğu, Siyaset, Savaş ve Diplomasi, MKM Yayıncılık, Bursa 2012.

AYHAN, Veysel, “Mısır Devriminin Ayak Sesleri”, Ortadoğu Analiz, Rapor No: 27, 2011, ss. 1-27.

AYHAN, Veysel ve AYHAN, Algan Nazlı, Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi (IMPR), “Mısır Devrimi ve Mübarek: Bir Diktatörün Sonu”, IMPR RAPOR – No:6, 2011.

BABACAN, Mehmet Emin, “Sosyal Medya ve Arap Baharı”, Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, 2011, ss. 63–91.

BAYHAN, Vehbi, “Yeni Toplumsal Hareketler ve Gezi Parkı Direnişi”, Birey ve Toplum, Cilt:4, Sayı:7, 2014, ss. 23-58.

BİLGİN, Nuri, Kolektif Kimlik, Sistem Yayıncılık, İstanbul 1999.

BREUER, Anita, LANDMAN, Todd ve FARQUHAR, Dorothea, “Social Media and Protest Mobilization: Evidence from the Tunisian Revolution”, Democratization, Cilt:22, Sayı:4, 2015, ss. 764-792.

BUDAK, Selçuk, Psikoloji Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2000.

BUECHLER, Steven, “New Social Movement Theories”, The Sociological Quarterly, Cilt:36, Sayı:3, 1995, ss. 479 – 493.

BURNS, Tom ve RUNCIMAN, Walter Garrison, “Relative Deprivation and Social Justice. A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England”, The British Journal of Sociology, Cilt:17, Sayı:4, ss. 430-458.

CALHOUN, Craig, “Occupy Wall Street in Perspective”, The British Journal of Sociology, Cilt:64, Sayı:1, 2013, ss. 26-38.

CASTELLS, Manuel, “A Network Theory of Power”, International Journal of Communication, Sayı: 5, ss. 773-787.

CASTELLS, Manuel, İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, (Çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.

CASTELLS, Manuel, Kimliğin Gücü Enformasyon Çağı-Ekonomik Toplum ve Kültür, Cilt:2, (Çev. E. Kılıç), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008.

CASTANEDA, Ernesto, “The Indignados of Spain: A Precedent to Occupy Wall Street”, Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest, Cilt: 11 Sayı: 3, 2012, ss. 309-319.

CLEVELAND, William L., Modern Ortadoğu Tarihi, Agora kitaplığı, İstanbul 2008.

CONNOLLY, William E., Kimlik ve Farklılık -Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri, (Çev. F. Lekesizalın), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

COTTAM, Martha, MASTORS, Elena, PRESTON, Thomas ve DIETZ, Beth, Siyaset Psikolojisine Giriş (Çev. E. Şenol), BB101 Yayınları, Ankara 2017.

CROSSLEY, Nick, Making Sense of Social Movements, Open University Press, Philadelphia 2002.

ÇETİNKAYA, Doğan, Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim, (Editör: Doğan Çetinkaya), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

DAMASIO, Antonio R., Descartes'ın Yanılgısı, (Çev. B. Atlamaz), Varlık Yayınları, İstanbul 1999.

DEMİRCİOĞLU, Elif, “Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması”, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi, Cilt:2 Sayı:1, 2014, ss. 133-144.

DOORN, Marjoka van, PRINS, Jacomijne ve WELSCHEN, Saskia, "Protest, against Whom? The Role of Collective Meaning Making in Politicization", The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes, (Derleyen: J. vanStekelenburg, C. Roggeband, ve B. Klandermans), The University of Minnesota Press, Minneapolis 2013, ss. 59-78.

DURAC, Vincent, “Protest Movements and Political Change: An Analysis of the Arab Uprisings of 2011”, Journal of Contemporary African Studies, Cilt:31, Sayı:2, ss. 175-193.

DURSUN, Hatice Rumeysa, Otoriter Laiklikten Demokratik Laikliğe Türkiye ve Tunus'ta Din - Devlet İlişkilerinin Dönüşümü, Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, İstanbul 2016.

GAMSON, William, The Strategy of Social Protest, Wadsworth Publishing, Belmont 1990.

GELVIN, James L., The Arab Uprisings: What Everyone Needs to Know, Oxford University Press, Oxford 2015.

GIDDENS, Antony, “Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da İnternet: Tedbirli Bir Başlangıç”, İnsan Hakları Örgütü, (Derleyen: A. Giddens), Sosyoloji Başlangıç Okumaları, Say Yayınları, İstanbul 2010.

GLEASON, Philip, “Identifying Identity”, The Post-Colonial Studies Reader, (Derleyenler: B. Ashcroft, G. Griffiths ve H. Tiffin), Routledge, Oxford 2006.

GOLDSCHMITD, Arthur Jr. ve DAVIDSON, Lawrence, Kısa Ortadoğu Tarihi, Doruk yayınları, İstanbul 2011.

GÖRGÜN, Hilal, “Bir İktidar Mücadelesinin Anatomisi: Enver Sedat ve Muhalifleri”, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı:6, ss. 77-92.

GREGORY, Derek, “Tahrir: Politics, Publics and Performances of Space”, Middle East Critique, Cilt:22 Sayı:3, 2013, ss. 235-246.

GURR, Ted Robert, Why Men Rebel, Princeton University Press, Princeton 1970.

HAFEZ, Sherine, “No longer a bargain: Women, masculinity, and the Egyptian uprising”, American Ethnologist, Cilt:39, Sayı:1, 2012, ss. 37–42.

HINNEBUSCH, Raymond, “Introduction: Understanding the Consequences of the Arab Uprisings – Starting Points and Divergent Trajectories”, Democratization, Cilt:22, Sayı:2, 2015, ss. 205-217.

HIRSCHMAN, Albert, “Against Parsimony: Three Easy Ways of Complicating Some Categories of Economic Discourse”, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, Cilt:37, Sayı:8, 1984, ss. 11-28.

HOWARD, Philip N., HUSSAIN, Muzammil M., DUFFY, Aiden ve FREELON, Deen, “What Was the Role of Social Media During the Arab Spring”, Project on Information Technology and Political Islam, SSRN Electronic Journal, Washington 2011, ss. 1-30.

JASPER, James J., Ahlaki Protesto Sanatı: Toplumsal Hareketlerde Kültür, Biyografi ve Yaratıcılık, (Çev. S. Öner), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2002.

JASPER, James J., “A Strategic Approach to Collective Actions: Looking For Agency in Social-Movement Choices”, Mobilization, Cilt: 9 Sayı: 1, Şubat 2004, ss. 1-16.

JASPER, James M., Cultural Approaches in the Sociology of Social Movements, Handbook of Social Movements Across Disciplines, 2009.

JOHNSTON, Hank, LARANA, Enrique ve GUSFIELD, Joseph R., “Kimlikler, Şikayetler ve Yeni Sosyal Hareketler”, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, (131-161), (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

KEAT, Russel ve URRY, John, Bilim Olarak Sosyal Teori, (Çev. N. Çelebi), İmge Kitabevi, Ankara 1994.

KLANDERMANS, Bert, “Mobilization and Participation in A Social Movement: Social Psychological Expansions of Resource Mobilization Theory”, American Sociological Review, Cilt:49, Sayı:5, 1984, ss. 583-600.

KLANDERMANS, Bert, The Sociology of Protest, Blackwell, Oxford 1997.

KÖKTAŞ, Rumeysa, “Tunus 2014”, Ortadoğu Yıllığı 2014, (Derleyenler: Kemal İnat, Muhittin Ataman), Açılım Kitap, İstanbul 2014.

LE BON, Gustave, Kitleler Psikolojisi, Alter Yayıncılık, (Çev. H. İlhan), Ankara 2017.

MARCUS, George E. ve MACKUEN, Michael, “Anxiety, Enthusiasm and The Vote: The Emotional Underpinnings of Learning and Involvement During Presidential Campaigns”, American Science Review, Cilt:87, Sayı:3, ss. 688-701.

MARCUS, George E., NEUMAN, W. Russell ve MACKUEN, Michael, Affective Intelligence and Political Judgement, IL:University of Chicago Press, Chicago 2000.

MELUCCI, Alberto, “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

MERTON, Robert, Social Theory and Social Structure, Free Press, New York 1968.

MCADAM, Doug, TARROW, Sidney ve TILLY, Charles, Dynamics of Contention, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

MCADAM, Doug, TARROW, Sidney ve TILLY, Charles, “Towards An Integrated Perspective on Social Movements and Revolution” , Working Papers Lazasfeld Center at Columbia University, 1996.

MCCARTHY, John ve MAYER, Zald, “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”, American Journal of Sociology, Cilt:82, Sayı:2, 1977, ss. 1212-1241.

MCGARTY, Craig, THOMAS, Emma F., LALA, Girish, SMITH, Laura G. E., ve BLIUC, Ana-Maria, “New Technologies, New Identities, and the Growth of Mass Opposition in the Arab Spring”, Political Psychology, Cilt:35, Sayı:6, 2014, ss. 725–740

MCPHAIL, Clark, “Blumer's Theory of Collective Behavior: The Development of a Non-Symbolic Interaction Explanation”, Sociological Quarterly, Cilt:30, Sayı:3, 2005, ss. 401-423

NEUMAN, Russell, MARCUS, George E., CRIGLER, Ann N., ve MACKUEN, Michael, The Affect Effect: Dynamics of Emotion in Political Thinking and Behavior, The University of Chicago Press, 2007.

NOUEIHED, Lin ve WARREN, Alex, The Battle for the Arab Spring: Revolution, Counter-Revolution and the Making of a New Era, Yale University Press, New Haven 2013.

NOVACO, Raymond W., Anger Control- The Development and Evaluation of An Experimental Treatment, Lexington Books, Lexington 1975.

OBERSCHALL, Anthony, Social Conflict and Social Movements, Englewood Cliffs, Prentice Hall, New Jersey 1973.

OFFE, Claus, “New Social Movements: Challenging the Boundaries of Institutional Politics”, Social Research, Cilt: 52 Sayı: 4, 1985, ss. 817-868.

OFFE, Claus, “Yeni Sosyal Hareketler: Kurumsal Politikanın Sınırlarının Zorlanması”, (Derleyen: K. Çayır), Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, (53-79), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

OLSON, Mancur, The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press, Cambridge 1965.

OSBORNE, Danny ve SIBLEY, Chris G., “Through Rose-colored Glasses: System-justifying Beliefs Dampen The Effects of Relative Deprivation on Well-being and Political Mobilization”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, Cilt:39, Sayı:8, 2013, ss. 991–1004.

OTTATI, Victor ve WYER, Robert, “Affect and Political Judgment”, *Explorations in Political Psychology*, (Derleyen: S. Iyengar ve W. J. McGuire), Duke University Press, Durham 1993.

ÖZEN, Hayriye, “Meydan Hareketleri ve ‘Eski’ ve ‘Yeni’ Toplumsal Hareketler”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt:39, Sayı:2, 2015, ss. 11 – 40.

ÖZEN, Hayriye, “Toplumsal Hareketlerin Siyasal Rolü: Rasyonalist Yaklaşımların Eleştirel Bir Değerlendirmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:68, Sayı:3, 2013, ss. 37-61.

ÖZEN, Hayriye ve AVCI, Özgür, “Her Yer Taksim Her Yer Direniş: Kentsel Bir Hareketin Ulusal Yayılımı”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:3 Sayı:1, 2013, ss. 31-45.

ÖZMEN, Ahmet, “Öfke: Kuramsal Yaklaşımlar ve Bireylerde Öfkenin Ortaya Çıkmasına Neden Olan Etmenler”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt:39, Sayı:1, 2006, ss. 39-56.

ÖZTÜRK, Orhan ve ULUŞAHİN, Aylin, *Ruh sağlığı ve bozuklukları*, Nobel Tıp Kitabevleri, Ankara 2015.

PEARLMAN, Wendy, “Emotions and the Microfoundations of the Arab Uprisings”, *Perspectives on Politics*, Cilt:11, Sayı:2, 2013.

PEDERSEN, Jennifer ve SALIB, Monalisa, “Women of the Arab Spring”, *International Feminist Journal of Politics*, Cilt:15, Sayı:2, 2013, ss. 256–266.

PERKINS, Kenneth, *A History of Modern Tunisia*, Cambridge University Press, New York 2014.

PICHARDO, Nelson, “New Social Movements: A Critical Review”, Annual Review of Sociology, Sayı: 23, 1997, ss. 411-430.

PORTA, Donatella Della ve DIANI, Mario, Social Movements: An Introduction, Blackwell, Oxford 1999.

SCOTT, Alan, Ideology And The New Social Movements, Unwin Hyman Ltd, London 1990.

SCOTT, James, Tahakküm ve Direniş Sanatları: Gizli Senaryolar, (Çev. A. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1995.

SHAHIN, Emad El-Din, “The Egyptian Revolution: The Power of Mass Mobilization and the Spirit of Tahrir Square”, Journal of the Middle East and Africa, Sayı:3, 2012, ss. 46-96.

SHEHATA, Dina, “The Fall of The Pharaoh: How Hosni Mubarak’s Reign Came to an End”, Foreign Affairs, Cilt:90, Sayı:3, 2011.

SIMON, Bernd ve KLANDERMANS, Bert, “Politicized Collective Identity: A Social Psychological Analysis”, American Psychologist, Cilt:56, Sayı:4, 2001, ss. 319-331.

SMELSER, Neil, Theory of Collective Behavior, Free Press, New York 1962.

STEKELENBURG, Jacqueliën van ve KLANDERMANS, Bert, “The Social Psychology of Protest”, Current Sociology Review, Cilt:61 Sayı:5-6, 2013, ss. 886-905.

STEPAN, Alfred ve LINZ, Juan, “Democratization Theory and The Arab Spring”, Journal of Democracy, Cilt:24, Sayı:2, 2013, ss. 15-30.

TAHER, Nadia, “We Are Not Women, We Are Egyptians”, City, Cilt:16, Sayı:3, 2012, ss. 369-376.

TAIBO, Carlos, “The Spanish Indignados: A Movement with two Souls”, European Urban and Regional Studies, Cilt:20 Sayı:1, 2013, ss. 155-158.

TAJFEL, Henri, “Social Categorization, Social Identity and Social Comparison”, (Derleyen: H. Tajfel), Differentiation Between Social Groups, London 1978, Academic Press.

TAJFEL, Henri ve TURNER, John, “An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, (Derleyen: W. G. Austin ve S. Worchel), The Social Psychology of Intergroup Relations, Monterey 1979, ss. 33-47.

TANRIVERDİ, Nebahat, “Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus’ta Siyasal Denklemler”, Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 34, 2011.

TARROW, Sidney, Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics, Cambridge University Press, Cambridge 2011.

TAYLOR, Michael, “Structure, Culture and Action in the Explanation of Social Change”, Politics and Society, Cilt:17, Sayı: 2, 1989, ss. 115-162.

TAYLOR, Verta, “Social Movement Participation in the Global Society: Identity, Networks, and Emotions”, The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes, (Derleyen:J. vanStekelenburg, C. Roggeband, ve B. Klandermans), The University of Minnesota Press, Minneapolis 2013, ss. 37-57.

TETI, Andrea ve GERVASIO, Gennaro, “The Unbearable Lightness of Authoritarianism: Lessons from the ArabUprisings”, Mediterranean Politics, Cilt: 16, Sayı: 2, 2011, ss. 321-327.

TILLY, Charles, From Mobilization to Revolution, New York: McGraw-Hill, 1978.

TILLY, Charles, “Social Movements- Old and New”, Research in Social Movements, Conflicts, Change, Sayı: 10, 1988.

TILLY, Charles, Toplumsal Hareketler 1768-2004, (Çev. O. Düz), Babil Yayınları, İstanbul 2008.

TOURAINE, Alain, “An Introductionto the Study of Social Movements”, Social Research, Cilt:52, Sayı:4, ss. 749-787.

TOURAINE, Alain, Modernliğin Eleştirisi, (Çev. H. Tufan), YKY, İstanbul 2002.

TOURAINE, Alan, “Toplumdan Toplumsal Harekete”, Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar, (Derleyen: K. Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

TUMER, Ralph H. ve KILLIAN, Lewis M., Collective Behavior, N.J. : Prentice Hall, 1987.

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 1998.

YILDIRIM, Yavuz, Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupa’sını Kurmak, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2012.

WALL, Melissa ve ZAHED, Sahar El, “I’ll Be Waiting for You Guys: A YouTube Call to Action in The Egyptian Revolution”, International Journal of Communication, Sayı:5, 2011, ss. 1333-1343.

ZOMEREN, Martijn van, POSTMES, Tom ve SPEARS, Russell, “Toward an Integrative Social Identity Model of Collective Action: A Quantitative Research Synthesis of Three Socio-Psychological Perspectives”, Psychological Bulletin, Cilt:134, Sayı:4, 2008, ss. 504-535.

Elektronik Kaynaklar

ABOUZEİD, Rania “After the Revolution: Young Tunisians Are Still Looking for Work”, <http://content.time.com/time/world/article/0,8599,2046731,00.html>, (Erişim Tarihi: 31.05.2020).

Asmaa Mahfouz's Vlog on the Eve of the Revolution, <https://www.youtube.com/watch?v=1UUbVr3eB9c&list=PLhYH-58DuzFHmvEqk9UwQisWQ2gi2PJC7&index=5>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

Egypt Revolution 2011 Demonstrators Vs police Fighting, <https://www.youtube.com/watch?v=dBtYLBQPRGQ>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

Protesters Killed in Tunisia Riots, <https://www.aljazeera.com/news/africa/2011/01/2011191414183128.html>, (Erişim Tarihi: 17.08.2020).

The Death of Fear,
<https://www.aljazeera.com/programmes/ragehomaarreport/2011/03/20113993920597144.html>, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

The Fall of Mubarak | The Arab Awakening,
<https://www.youtube.com/watch?v=LWJK1mK4H3I>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

Tunisie Sidi Bouzid Manifestations,
https://www.youtube.com/watch?time_continue=9&v=qP0ZGsAD_6M&feature=emb_logo, (Erişim Tarihi: 16.08.2020).

TYLER, Tom R. ve SMITH, Heather J., “Social Justice and Social Movements.”
IRLE Working Paper, Sayı: 61-95, Mart 1995, s. 2.
<http://irle.berkeley.edu/workingpapers/61-95.pdf>, (Erişim Tarihi: 24.04.2020).

Wael Ghonim and Egypt's New Age Revolution,
<https://www.youtube.com/watch?v=LxJK6SxGCAw&list=PLhYH-58DuzFHmvEqk9UwQisWQ2gi2PJC7&index=1>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

25 Jan 2011:The People Demands Regime Steps Down,
<https://www.youtube.com/watch?v=a49rZB-E4Oo>, (Erişim Tarihi: 18.08.2020).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Gizem KEBAPCI

Doğum Yeri: Muğla

Doğum Tarihi: 24.07.1992

Medeni Hali: Bekâr

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise (2006-2010): Muğla Turgut Reis Anadolu Lisesi

Lisans (2011-2017): Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi İng. Uluslararası İlişkiler Bölümü

Yüksek Lisans (2018-2020): Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans

Yabancı Dil: İngilizce